

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra sociální a kulturní ekologie

Bc. Tereza Čechová

**Letoviska Karlštejn a Srbsko
Příspěvek ke studiu proměn příměstské
krajiny v době industriální**

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

Praha 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci zpracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a v elektronické databázi vysokoškolských kvalifikačních prací a v souladu s autorským právem používána ke studijním účelům.

V Praze dne 5. ledna 2018

Bc. Tereza Čechová

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především svému vedoucímu práce panu prof. PhDr. Václavu Matouškovi, CSc., za poskytnutí mnoha cenných rad při konzultacích. Dále bych ráda poděkovala své rodině, příteli Batuhanu Derovi a Denise Morongové za podporu.

Abstrakt

Diplomová práce se věnuje problematice rekreačních aktivit obyvatel Prahy v období od druhé poloviny 19. století do první poloviny 20. století. Jedná se o období industrializace, kdy docházelo k proměně příměstské krajiny díky nové zástavbě. Diplomová práce je rozdělena na teoretickou a empirickou část. Teoretická část se věnuje pojmům industrializace a průmyslová revoluce. Dále rozebírá rozvrstvení společnosti s přihlédnutím ke střední vrstvě obyvatelstva a popisuje rekreační aktivity v letoviscích. Z rekreačních aktivit je dále popsán tramping a zakládání osad. Empirická část se věnuje dvěma rekreačním letoviskům, jedná se o Karlštejn a Srbsko, které jsou od sebe vzdáleny jednu zastávku na Západní železniční dráze. V každé části je popsána lokalita, ve které se letovisko nachází. Následuje popis původních obyvatel, rekreačních objektů, místních obyvatel, jejich významných stavení a chatařských oblastí. V Srbsku se nachází trampská osada Koda, které se tato práce v jedné kapitole také věnuje. Diplomová práce dále rozebírá stavitele, jež si rekreatanti vybrali, a sociální charakteristiku rekreatantů. Důležitou kapitolou je vápenictví, které významně změnilo okolní krajinu v Srbsku. Na závěr práce nabízí komparaci Karlštejna a Srbska s Dobřichovicemi, Černošicemi, Všenory a Řevnicemi. Jedná se o letoviska na stejné železniční trati, a proto je příhodné je společně porovnat.

Klíčová slova

Industrializace, rekreační aktivity, letovisko, villegiatura, volný čas, Karlštejn, Srbsko.

Abstract

This diploma thesis is about recreational activities of citizens of Prague in the period from the second half of 19th century through the second half of 20th century. It focuses on the era of industrialization, in which the suburban landscape underwent many changes, mainly thanks to new development of the city. This thesis is divided into theoretical and empirical part. The theoretical part is dedicated to the terms of industrialization and industrial revolution. It moreover deals with stratification of the society, focusing on the middle class, and describes recreational activities in different resorts. From the recreational activities, tramping and settlement establishing are specifically described. The empirical part is dedicated to two recreational resorts, Karlštejn and Srbsko, which are one train station apart from each other. In each case there is a description of the location of the resort. The description of the original inhabitants, recreational objects, current inhabitants and their important buildings and the cottage areas is following. One chapter is about a particular tramping settlement in Srbsko called “Valley of Dread“. The paper analyzes what builders were chosen by the holiday-makers and also the social characteristics of the holiday-makers. An important chapter is about limestone industry, which significantly modified the landscape in Srbsko. There is a comparison of Karlštejn and Srbsko with Dobřichovice and Černošice at the conclusion of the paper. These are resorts on the same rail route and therefore it is appropriate to compare them.

Key words

Industrialization, recreational activities, summer resort, villegiature, leisure time, Karlštejn, Srbsko.

OBSAH

OBSAH	11
1 ÚVOD	13
1.1 Předmět a cíle práce	14
1.2 Literatura a prameny teoretické práce	15
1.3 Prameny a metody empirické části.....	16
2 TEORETICKÁ ČÁST	18
2.1 Hospodářství českých zemí od počátku industrializace	18
2.1.1 Průmyslová revoluce a její vliv na změnu společnosti.....	22
2.2 Hospodářství po vzniku Československého státu	24
2.3 Nástin sociálního vývoje v českých zemích s důrazem na střední vrstvu společnosti	26
2.4 Nové pojetí volného času	31
2.5 Rekreace jako specifický projev kultury střední vrstvy	32
2.6 Tramping a tramské osady	34
2.6.1 Osady	35
2.6.2 Chataření	36
2.6.3 Weekendové chaty	36
3 EMPIRICKÁ ČÁST	38
3.1 Přírodní, společenské, technické a ekonomické předpoklady regionu pro rekreační využití v době industrializace.....	38
3.1.1 Krajina.....	38
3.1.2 Železnice	40
3.1.3 Těžba vápence.....	45
3.1.4 Letoviska v okolí Prahy	45
3.2 Letovisko Karlštejn	48
3.2.1 Historie Karlštejna a jeho vývoj.....	48
3.2.2 Původní osídlení.....	52
3.2.3 Vývoj zástavby rekreačních objektů	53
3.2.4 Chatařská oblast Karlštejna.....	60
3.2.5 Místní obyvatelé a významná stavení	61
3.3 Letovisko Srbsko.....	65
3.3.1 Historie Srbska a jeho vývoj	65
3.3.2 Původní obyvatelé.....	67
3.3.3 Objevování Srbska Pražany	68
3.3.4 Vývoj zástavby rekreačních objektů	70
3.3.5 Chatařská oblast Srbska	77
3.3.6 Místní obyvatelé.....	77
3.3.7 Tramská osada Údolí děsu	78

3.4	Stavební dokumentace, stavitelé a architekti.....	79
3.5	Nástin sociální charakteristiky rekreatů.....	83
3.6	Vápenictví a jeho vliv na okolní krajinu.....	84
3.7	Komparace Karlštejna a Srbska s ostatními letovisky na řece Berounce	89
4	ZÁVĚR.....	93
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	97
	OBRAZOVÉ PŘÍLOHY	102
	PŘÍLOHA.....	104

1 ÚVOD

Doba industrializace přináší velkou proměnu české společnosti. Technický a technologický pokrok vede k významným objevům. Specifický společenský vývoj se též odráží v novém vnímání pokroku. Od původního pojetí výroby v manufakturách se přechází na průmyslovou výrobu v továrnách, čas se zrychluje a s tím i výrobní procesy. Nové technologie a postupy výroby posouvají průmysl do nové éry, kdy je vše rychlejší, novější a spolehlivější. Postupně dochází k opouštění venkovských sídel, lidé se stěhují do velkoměst za prací. Venkov jako by zůstal u manufaktur a velkoměsta se přesunula do velkovýroby. Průmysl se vyvíjí neuvěřitelnou rychlostí, začíná století páry. Parní stroj jako jeden z nejvýznamnějších objevů 19. století proměnil také české země. Z původně zemědělské, feudální společnosti se postupně stává společnost průmyslová.

Společnost začíná disponovat volným časem. Je to právě volný čas, který obyvatele velkých měst přivedl zpět na venkov. Začínají se rozvíjet volnočasové aktivity, které jsou nejvíce spojeny s pobytem v přírodě. Obyvatelé velkoměst věří, že nedotčené přírodní prostředí a pobyt na venkově v nich dokáží vyvinout své ctnosti. Regeneraci ducha, ale i fyzických sil potřebují obyvatele velkoměst (v našem případě Prahy) po těžké práci spojené s typickým městským ruchem. Již nezáleží na tom, zda se jedná o učitele, dělníka nebo úředníka. Všichni touží po pobytu na čerstvém vzduchu. Na jedné straně jim velkoměsto poskytuje dostatek pracovních míst a dostatek služeb všeho druhu, na druhé straně je ovlivňuje zhoršené ovzduší, smog a ztráta životního prostoru.

V duchu romantických ideálů se tak lidé vrací do přírody. Začíná se rozvíjet individuální i masová turistika spojená s pobytem na venkově. Opětovná kolonizace venkovského prostředí v době industrializace je ústřední téma této diplomové práce. Již ve středověku lze spatřit rekreační aktivity vyšší vrstvy společnosti. Byly to hlavně paláce či zámečky někde na venkově, kam se šlechta vydávala v letních měsících. Do příchodu industrializace jsou rekreační aktivity výsadou pouze aristokratických vrstev společnosti. Jejich rok byl rozdělen na dvě období. Prvním obdobím je letní honební sezóna, tedy pobyt na některém z letních sídel. Druhá část roku je sezóna plesů, divadel a večírků, kdy šlechta zůstává ve velkoměstě. Aristokracii začala v pozdější době napodobovat buržoazie. Nechávali si stavět honosné vily v obcích za městy. Sloužily jim jako letní sídlo, další místo, kde mohli okázale představit svůj status ve společnosti. Buržoazie začíná jezdit do vesnických osad za čerstvým vzduchem, ne však za venkovským životním stylem. Na letní sídlo si s sebou berou služebnictvo, tak aby měli stejný komfort jako ve velkoměstě.

Domovník se stará o objekt a okolní zahradu, služby o chod domácnosti. Se vznikem početné střední třídy, která se dostává do vysokého postavení, si začíná stavět letní domy mnohem více lidí. Z míst, kde se nachází takových vil více, se stávají letoviska. Střední třída nemá tolik prostředků jako buržoazie, a tak si staví domky nebo vilky. Můžeme se ale setkat i s honosnějšími sídly jako letohrádky či přepychové vily.

Rozšíření volnočasových a rekreačních aktivit je přímo závislé na rozvoji dopravy. Zejména se jedná o dopravu železniční. Lze si povšimnout, jak se osady se zavedením dráhy začaly měnit v letoviska. V podstatě se dá říci, že každé letovisko závisí na vzniku železniční zastávky. Byla to právě rychlá a jednoduchá dostupnost, co přimělo obyvatele Prahy vydat se do vzdáleného letoviska. Z pobytu rekreatů těžili i místní obyvatelé. Rozvoj vesnice přinesl finanční prostředky místním obchodníkům. Lze říci, že rekreační aktivity střední třídy byly výhodné pro všechny.

1.1 Předmět a cíle práce

Téma diplomové práce se věnuje rekreačním aktivitám obyvatel velkých měst a proměnám příměstské krajiny v době industrializace. Práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a empirickou. Teoretická část historicky ukotvuje své téma. Jedná se o období od druhé poloviny 19. století do první poloviny 20. století. Nejdříve se práce věnuje pojmu industrializace. Zabývá se průmyslovou revolucí a jejím vlivem na tehdejší společnost a historické ukotvení v době industrializace. Dále se práce zabývá hospodářstvím v době Československa a jeho vývojem v českých zemích. Vzhledem k tomu, že téma diplomové práce úzce souvisí s rekreačními aktivitami, je třeba popsat vznik volného času v historických souvislostech. Následuje popis rekreačních aktivit. Specifickou rekreací je tramping, kterému se věnuje kapitola tramping a trampské osady. Podkapitoly nastiňují problematiku trampských osad, chataření a vznik „weekendových“ chat (od anglického slova weekend, změna pravopisu na české *víkend* přišla později).

Empirická část práce se zabývá rekreačními stavbami v Karlštejně a Srbsku. Nejprve jsou popsány přírodní, společenské, technické a ekonomické předpoklady regionu pro rekreační využití v době industrializace. Důležitou kapitolou je Železnice, která iniciuje příchod prvních rekreatů. V oblasti Srbska se nachází mnoho vápenných lomů, kterým je třeba věnovat svou pozornost. Jejich aktivita velmi ovlivnila okolní krajiny. V další části se práce zaměřuje na Karlštejn, Srbsko a jejich rekreanty. Nejprve dochází k historickému popisu místa a jeho vývoji, k původním obyvatelům a nastínění důvodů, proč si rekreanti

vybrali právě tuto lokalitu. Následuje vývoj rekreačních objektů, část o chatařské oblasti a místních obyvatelích. V rámci Srbska je třeba se zmínit o tramské osadě Údolí děsu. Ke konci diplomové práce je věnován prostor rozboru stavební dokumentace a stavitelům, kteří se na objektech v Karlštejně a Srbsku podíleli. Nástin sociální charakteristiky doplňuje původ rekreatantů. Zmínka o vápenictví a jeho vlivu nemůže chybět, a to vzhledem k velkému zásahu do okolní krajiny. Poslední kapitolou je komparace s ostatními letovisky na řece Berounce, jejich vývoj a porovnání s Karlštejnem a Srbskem.

V souvislosti s rozbohem lokalit Karlštejn a Srbsko formulují následující hypotézy.

- a) *Přírodní, společenské a technické předpoklady předurčovaly obce Karlštejn a Srbsko k tomu, aby se staly krystalizačním jádrem rekreačního letoviska.*
- b) *Obce Karlštejn, Srbsko a část nejbližšího okolí na přelomu 19. a 20. století zcela změnilo svůj původní charakter, zejména krajinný.*
- c) *Převážná část rekreatantů pocházela z Prahy, ostatní pocházeli z Berouna.*
- d) *Ze vzniku a rozvoje letoviska profitovalo zejména místní obyvatelstvo, a to především díky návštěvám tzv. letních hostů.*

1.2 Literatura a prameny teoretické práce

Teoretická část přibližuje pojem industrializace a její dílčí části jako je průmyslová revoluce. Jedním z projevů nové doby, tedy industrializace, jsou rekreační aktivity. K definování důležitých pojmů jsem využila *Dějiny hospodářství českých zemí* od Ivana Jakubce a Zdeňka Jindry a knihu *Průmyslová revoluce* od Jaroslava Purše. Při zpracování tématu urbanizace související s rozvojem velkoměst jsem vycházela z knihy *Zrod Velkoměsta* od Pavli Horské, Eduarda Maura a Jiřího Musila. Charakteristiku společnosti velmi dobře popisuje Jana Machačová a Jiří Matějček v knize *O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950*. Detailní popis horní, střední a dolní vrstvy se nachází v rozšířené publikaci Machačové a Matějčka *Nástin sociálního vývoje v českých zemích 1781–1914*.

Celkový popis společnosti je čerpán z velmi podrobné knihy *Z dějin české každodennosti*, kde se nachází každá část společenského života na přelomu 19. a 20. století

od pojetí volného času jako nového trendu až k letním hostům. Rekreační projevy společnosti vycházejí z publikace *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19.-20. století* Terezy Blažkové, Dany Fialové a Václava Matouška. Dobu první republiky pak dokresluje Zdeněk Kárník se svou knihou *České země v éře první republiky*.

Poslední část teoretické části pojednává o trampingu, jeho vývoji a vlivu na společnost a okolní krajinu. Základní literaturou popisující problematiku trampingu jsou *Dějiny trampingu* od Boba Hurikána, který popisuje svůj trampský život. Doplnující literaturou jsou *Osadní toulky* od Martina Maršálka. Nelze opomenout inspiraci čerpanou z bakalářských a diplomových prací, například Lucie Koubové a její *Letovisko Božkov* nebo *Černošice, pražské letovisko v závěru 19. a prvních desetiletí 20. století* Karolíny Šimové a *Letovisko Dobřichovice v době industrializace* Kateřiny Hynkové.

1.3 Prameny a metody empirické části

Hlavní metodou empirické části diplomové práce je analýza dokumentů. K potvrzení či vyvrácení stanovených hypotéz bylo nutné prozkoumat veškeré dostupné archivní materiály týkající se Budňan (předchozí název obce Karlštejn) a Srbska. Materiály pocházejí ze státního oblastního archivu sídlícího v Berouně. Jednalo se o materiály berní správy spadající pod Hořovice (nedaleko Berouna). Příslušné kartony jsou seřazeny podle čísel popisných a obsahují všechny náležitosti spojené se stavbou objektu. Bylo tedy možné zjistit původní podobu rekreačních objektů díky plánům přiloženým ke složce každého domu. Součástí materiálů jsou i informace o stavebních firmách, které se podílely na stavbě, o průběhu stavby, informace o jménech majitelů a jejich pražské adresy, často lze nalézt i povolání majitele stavby. Ze zmíněných materiálů bylo možné získat velké množství informací o rekreantech v Karlštejně a Srbsku. Bylo tak možné získat i profil majitelů staveb a informace o podobě letoviska.

Stavební dokumentace je k dispozici na Městském úřadě Karlštejn a Obecním úřadě Srbsko, kde bylo po domluvě se starosty možné nahlédnout do historických materiálů a prozkoumat stavby do podrobnějších detailů.

Velmi užitečným zdrojem byly mapy pocházející z Ústředního archivu zeměměřičtví a katastru, který má sídlo v Praze-Kobylisích. Mapy poskytnuté úřadem jsou součástí diplomové práce a ukazují nám dobu před největším rozvojem rekreace i po něm. Na základě map lze sledovat vývoj zástavby a postupnou změnu krajiny.

Terénní průzkum lokality odhalil, že mnoho staveb stále stojí a jsou v dnešní době obývané jak pražskými, tak i místními majiteli. U většiny domů byla nutná rekonstrukce, udržely si však svou původní podobu a zapadají tak do rázu tamější krajiny.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Hospodářství českých zemí od počátku industrializace

V období industrializace dochází k největšímu rozvoji rekreačních aktivit. Je tedy třeba toto období charakterizovat a historicky tak ukotvit téma diplomové práce.

Industrializace a průmyslová revoluce byly jevy, které změnilы materiální život obyvatel českých zemí v 19. století. Dochází k ekonomickému růstu a posunu v populačním vývoji. Pojem industrializace je obsahově mnohem širší a v západní literatuře je často používán jako synonymum pro kapitalismus. Jakubec a Jindra pojem industrializace definují jako „*dlouhodobý, spíše kontinuální a dodnes neukončený proces velké civilizační transformace agrární společnosti s převahou obyvatelstva, žijícího na venkově a živícího se zemědělstvím, v moderní průmyslovou a konzumní společnost, žijící z velké části ve městech a vytvářející větší podíl národního důchodu v průmyslu a službách.*“¹

V procesu industrializace byla důležitým městem Vídeň. Její politický význam a velikost v porovnání s ostatními městy přitahovaly zájemce o kariéru. Průmysl ve Vídni byl rozsáhlejší a pokročilejší než v ostatních městech. K pohonu továren se ve Vídni v roce 1841 používalo až 35 parních strojů, oproti 14 pražským parním strojům. U Vídne vidíme velmi silný populační vývoj, město bylo přitažlivé pro migranty z okolí. Ani v Praze nelze vidět tak velký potenciál migrace. Praha hostila osoby z Čech. Do Vídne se však sjížděli lidé z daleka.²

V roce 1850 byla zdrojem 96 % veškeré energie živá síla, kterou měli lidé k dispozici. Zbylá 4 % poskytovaly parní stroje. O sto let později se situace obrátila a 96 % energie byla energie neživá.³ Hlavními zdroji ekonomického růstu jsou městské živnosti, řemeslo a tovární průmysl. Měřítkem růstu je zde trvalé, nezvratné a výrazné stoupaní hrubého domácího produktu. Lze tak definovat industrializaci jako „*trvale udržitelnou expanzi podílu průmyslového sektoru na národním důchodu země.*“⁴ Rozvoj průmyslu a jeho odvětví se v čase proměňoval. Koncem 18. a počátkem 19. století je na vrcholu textilní průmysl. V druhé polovině 19. století dochází k železničnímu boomu a vrcholu se ujímá uhlí, železo a ocel. Koncem 19. století přechází vedení na strojírenství, elektrotechniku, chemii a spalovací motory.

¹JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. 2007. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 9.

²HORSKÁ, Pavla; MAUR, Eduard; MUSIL, Jirí. 2002. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, s. 154–155.

³Tamtéž, s. 32.

⁴JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. 2007. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 10.

Industrializaci dělíme na tři etapy. První etapa souvisí s vynálezem parního stroje. Dochází tak v rozvoji průmyslu, stabilizaci ekonomiky a jejímu růstu, který je spojený se stoupáním hrubého domácího produktu.

Druhou etapu industrializace, které se také říká „druhá průmyslová revoluce“ nebo „technickovědecká revoluce“, spojujeme s objevem elektrického proudu a spalovacích motorů na přelomu 19. a 20. století. Pro její nástup byly nezbytné převratné technologické vynálezy, nové postupy a nové energetické zdroje. Vznikají tak nová odvětví průmyslu s vysokým tempem růstu.⁵

Příkladem může být první automobil vyrobený na území Čech v roce 1897. Jednalo se o automobil NW Präsident a k jeho výrobě došlo v Kopřivnici. Druhým tradičním výrobcem automobilů je mladoboleslavská automobilka, kterou založili Václav Laurin a Václav Klement. Zde byl první automobil vyroben v roce 1905. S vývojem automobilismu v Čechách je úzce spojena rekreace. Pro vlastníky automobilů bylo jednoduché dostat se na svá letní sídla, která mohla být i ve větší vzdálenosti od (velko)města, v němž měli trvalý pobyt.⁶

Surovinou druhé průmyslové revoluce byla ocel. Vznikaly nové postupy na její zpracování, rozvoj hutnictví a ocelářské výroby. Stejně tak nabývá na významu chemický průmysl. Nové technologické postupy a výroba neželezných kovů a plastických hmot se dostávají do popředí a pomalu se začíná rozvíjet průmysl organické chemie. V letech druhé průmyslové revoluce si vybudoval nezávislé postavení český elektrotechnický průmysl v čele s Kolbenem a Křižíkem. V Praze byly položeny základy důležitých oborů jako je výroba spalovacích motorů, elektrických tramvají, automobilů, a dokonce i leteckých motorů. V českých zemích vzniká výroba textilu, porcelánu a hudebních nástrojů. Byli to hlavně Němci pracující v pohraničí, u nichž byla stále důležitá tradice a měli dostatek vyškolené pracovní síly. Německé podnikání dominovalo i v hutnictví železa nebo strojírenství.⁷

Poslední etapa industrializace začíná koncem 20. století a je ve jménu rozvoje informačních technologií.⁸

Hospodářský vzestup českého národa vyrostl z velmi skromných základů položených v polovině 19. století a v příštích generacích rychle postupoval. Na prahu 20. století tak

⁵JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. 2007. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 16.

⁶Tamtéž, s. 10–26.

⁷Tamtéž, s. 10–26.

⁸Tamtéž, s. 10–26.

můžeme vidět vznik českého hospodářství sahajícího od zemědělství a hornictví přes průmysl až k vlastnímu bankovnímu systému. Navzdory všem překážkám se české země stávají postupem času průmyslovým národem. Přispělo k tomu hned několik faktorů.⁹

Prvním z nich jsou demografické poměry. Za prvních sto let industrializace (1819–1913) se počet obyvatel v českých zemích zdvojnásobil, nejrychleji rostlo obyvatelstvo v průmyslově vyvinutých oblastech, kde v roce 1910 žily více jak tři čtvrtiny všech obyvatel. Jsou to oblasti středních, západních a severních Čech, střední Moravy a Slezska. Je zde větší hustota osídlení a dochází k větší urbanizaci. Český národ se stává průmyslovým. Při sčítání lidu, kde bylo přihlédnuto i k povolání obyvatel, se ukázalo, že zemědělství zaujímá 43 %. Průmysl sám o sobě zaujímá sice pouhých 36,5 %, když k němu však přičteme i obchod a dopravu, dostaneme se na 46 %. Postupem času zde dochází k posílení průmyslu, lidé se postupně odvrací od zemědělské činnosti a začínají pracovat v továrnách.¹⁰

Dalším faktorem je nově strukturovaná česká buržoazní společnost. Formuje se v 19. století pod vlivem kulturně-jazykové, politické a hospodářské emancipace českého národa. Vznikají sociální skupiny a vrstvy, které se od sebe liší. První vysoce postavenou vrstvou byla aristokracie. Navzdory své malé početnosti představovala mocnou sociální skupinu. Její příslušníci patřili hlavně ke státní správě, armádě a diplomacii. Angažovali se v manufakturním a později i v továrním a finančním podnikání. Přicházeli tak k investicím v průmyslu, železnicích a bankách. Aristokracii tvořili i továrníci, velkoobchodníci či bankéři. Ti všichni působili v českém hospodářství.¹¹

Nejsilnější skupinou v době industrializace bylo rolnictvo, sedláci a agrární buržoazie. Majitelé malých a středních hospodářství zde zaujímali důležitou pozici. Obhospodařovali až 43 % veškeré půdy a sehrávali velkou roli v procesu českého národního obrození. Klíčový význam měli zejména mlynáři a velcí sedláci, disponovali pozoruhodným majetkem z obchodu s obilím a bramborami. Většina agrární buržoazie zastávala myšlenky české národní příslušnosti a podporovali národní obrození. Z řad vesnických mlynářů tak pocházelo mnoho českých intelektuálů, kteří formulovali první český politický program v roce 1848. Obsadili pak pozice v okresních a obecních zastupitelstvech.¹²

Rozhodující sociální skupinou byla městská a průmyslová, v širším smyslu hospodářská buržoazie. Její příslušníci z velké části pocházeli z řad bohatých sedláků,

⁹JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. 2007. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 26–31.

¹⁰Tamtéž, s. 31.

¹¹Tamtéž, s. 33.

¹²Tamtéž, s. 34–37.

z menší části z řad drobných obchodníků a řemeslníků. Pro český národ byla důležitá vzdělaná elita, moderní terminologií označovaná jako „vzdělanecká buržoazie“. Přístup ke školnímu vzdělání byl zásadní hlavně pro národní obrození. Jakmile byla prosazena všeobecná školní povinnost a výuka probíhala v mateřském jazyce, došlo k odstranění negramotnosti. Český národ se tak dostal na vrchol mezi nejvíce alfabetizované národy Habsburské monarchie. Bylo možné vychovat inženýry, techniky, ekonomy a juristy, kteří napomohli vzestupu českého hospodářství.¹³

Nepříliš početnou skupinou byla židovská buržoazie. Vzhledem k velkému majetku, kterým disponovala, měla značný vliv na hospodářský život. Právě díky židovské populaci, která se připojila na stranu českého lidu, měl český národ velkou převahu nad německou populací. Nelze opomenout dělnictvo. V době industrializace šlo o rychle rostoucí vrstvu obyvatelstva v českých zemích.¹⁴

Třetím faktorem je zemědělská báze českého hospodářského vzestupu. V průběhu agrární revoluce došlo k několika změnám: změna vlastnických vztahů a komercializace zemědělství, rozšíření trojhonného systému hospodaření, modernizace náradí a strojů v zemědělství a v neposlední řadě vznik badatelských ústavů, časopisů a odborných škol. Všechny tyto změny vedly k zintenzivnění rostlinné a živočišné výroby, zvýšení výkonnosti a užitkovosti.¹⁵

Podle teorie A. Gerchenkrona probíhá industrializace komplexněji a s mnohem větším napětím, když je dotyčná země před počátkem průmyslové revoluce zaostalejší. V Čechách to bylo ovlivněno pozdějším vytvořením tržní ekonomiky, postup tak byl zpomalen. V Rakousku a v českých zemích počala průmyslová revoluce později a bylo možné čerpat z výtobytků techniky a z vyspělejších zemí zvat odborníky, dovážet kapitál i stroje. Česká industrializace tak mohla postupovat rychleji a komprimovaněji. Vznik svébytného českého bankovníctví patřil k nejvýznamnějším momentům českého hospodářského rozvoje. Došlo k němu později. Na počátku industrializace byly peněžní obchody orientované hlavně na státní půjčky a finanční sféru ovládali hlavně soukromí bankéři. Do té doby zastupovalo peněžnictví jen pár spořitelen. Až liberální éra vyvolala první vlnu zakládání akciových bank v českých zemích. Základy moderního bankovníctví byly položeny až v 60. letech 19. století.¹⁶

¹³JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. 2007. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 34–37.

¹⁴Tamtéž, s. 34–37.

¹⁵Tamtéž, s. 38.

¹⁶Tamtéž, s. 38.

2.1.1 Průmyslová revoluce a její vliv na změnu společnosti

V době industrializace dochází k průmyslové revoluci. Jde o pojem užší a obsahově podřazený pojmu industrializace. Průmyslová revoluce je tedy komplexní a dynamický proces, trvající jen několik desetiletí. Dochází k nástupu a rozmachu továrního průmyslu díky technickým a technologickým vynálezům, k proměnám v sociální struktuře a převratům v ekonomice a výrobě.¹⁷ Jednotlivé země, ale i celé kontinenty, se vyvíjely odlišně. Je zde tedy vidět rozdílný vývoj kapitalismu, který má přímý vliv na rozvoj průmyslové revoluce.¹⁸

Průmyslovou revolucí nazýváme přechod od manufakturní a řemeslné výroby k výrobě tovární. V evropských zemích probíhal tento proces v období od poslední třetiny 18. století do konce 19. století a měl velký vliv na sociálně ekonomický a politický vývoj. V českých zemích nastává průmyslová revoluce v době, kdy ještě existovaly feudální výrobní vztahy jako roboty a poddanství. Rozmach je v letech 1848–1867, kdy buržoazie podporovala drahé hospodářské podnikání.¹⁹ Docházelo k zatlačování manufakturní výroby jako bylo předení bavlny, tisk kartounů (bavlněná látka, která se vyrábí v továrnách, dříve v manufakturách) nebo papírenská manufaktura, až postupně vzrůstající strojová výroba v průmyslu nabyvala vedoucího postavení. Přibývaly nové technologie a chemické procesy.²⁰

Hlavní úlohu měl v počátečních stádiích průmyslové revoluce textilní průmysl. Do jednotlivých odvětví byly zaváděny stroje podle zpracování surovin a podle jednotlivých výrobních postupů. Nejrychleji se zaváděly stroje v předení bavlny. První strojová přádelna v Čechách byla založena v roce 1797. O třináct let později bylo v přádelnách až 163 spřádacích stojů. Počet dělníků v přádelnách se snížil a činil pouhou čtvrtinu jejich původního počtu. Výkon se však zvýšil sto padesátkrát. Hlavní přádelny se nacházely na severu Čech a v pražských předměstích.²¹

Druhá fáze průmyslové revoluce byla ve znamení rozvoje potravinářského průmyslu, především cukrovarnictví. V prvních dvou desetiletích 19. století mělo řepné cukrovarnictví manufakturní charakter. Od počátku 30. let se začala rozvíjet strojní výroba a využívání pracovních strojů jako jsou kruhadla, struhadla a později i řezačky. Stroje bylo třeba pohánět lidskou silou, později silou zvířecí, a nakonec přišel na řadu parní stroj. Do konce 50. let

¹⁷JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. 2007. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 10.

¹⁸PURŠ, Jaroslav. 1960. *Průmyslová revoluce v českých zemích*, s. 5–8.

¹⁹Počáteční stádium je datováno na přelom 18. a 19. století, jeho další vývoj je v roce 1848 ovlivněn buržoazní revolucí. Po porážce revoluce si česká buržoazie kompenzovala ztráty na politickém poli, a tak docházelo k drahému podnikání. PURŠ, Jaroslav. 1960. *Průmyslová revoluce v českých zemích*, s. 26.

²⁰PURŠ, Jaroslav. 1960. *Průmyslová revoluce v českých zemích*, s. 5–8.

²¹Tamtéž, s. 26.

dosáhlo cukrovarnictví velkého technického vývoje. České země patřily k nejvýznamnějším producentům řepného cukru v Evropě.²²

Mlynářský průmysl také dosáhl svého vývoje díky průmyslové revoluci. V 50. letech byly založeny první mlýny na parní pohon. Počet moderních parních mlýnů postupně stoupal a od počátku 60. let byly menší mlýny dokonce likvidovány. K dalšímu zdokonalení dochází v 90. letech, kdy začíná konkurenční boj mezi producenty. Mlynářský průmysl tak přechází k moderním výrobním způsobům a zajišťuje si tak první místo v monarchii.²³

Dalším odvětvím potravinářského průmyslu, které se dočkalo nových výrobních metod, bylo pivovarnictví. V 60. letech se v pivovarech rozšířily parní stroje k pohonu čerpadel a mlýnků. Docházelo ke stavbě rozsáhlých ležáckých sklepů a vznikaly tak nové moderní pivovary. Menší pivovary zanikaly a sílila tak koncentrace velkých pivovarů.²⁴

Specifický vývoj měla průmyslová revoluce ve výrobě a zpracování skla. Na jednotlivých stupních výroby ve sklářském průmyslu docházelo k diferencovanému vývoji. Při výrobě zušlechťených předmětů ze skla se výroba držela spíše na manufakturní úrovni. Do produkce surového skla a výroby lahví se dostaly nové výrobní procesy celkem snadno a rychle. V polovině 19. století došlo k největší modernizaci kvůli velkému odbytu sklářských výrobků. V severních Čechách stoupla výroba sklářských výrobků nejvíce. Díky velkému odbytu si mohly sklárny dovolit zlevnit výrobky, a tím zvýšit odběr ještě více.²⁵

Zvláštní postavení v průmyslové revoluci měl strojírenský průmysl. Počátek průmyslové revoluce v podstatě odpovídá manufakturní a řemeslné výrobě strojů. S druhou fází průmyslové revoluce je spojen i přechod strojírenství k tovární výrobě. Použití parního stroje na výrobu nástrojů, přístrojů a dopravních prostředků se vyvíjelo v letech 1841 až 1876.²⁶ Strojírenský průmysl je úzce spojen s celým hospodářstvím v českých zemích kvůli dodávkám strojů do všech ostatních průmyslových odvětví. V souvislosti s celkovým rozvojem průmyslu, s rozmachem železniční dopravy a parní plavby a s rozvojem zemědělství byla dovršena průmyslová revoluce též ve strojírenském průmyslu.²⁷

Z vývoje hlavních průmyslových odvětví je vidět, že byla průmyslová revoluce dovršena koncem 60. a počátkem 70. let 19. století. V hlavních odvětvích průmyslu

²²PURŠ, Jaroslav. 1960. *Průmyslová revoluce v českých zemích*, s. 55.

²³Tamtéž, s. 66.

²⁴Tamtéž, s. 68.

²⁵Tamtéž, s. 72.

²⁶Tamtéž, s. 96.

²⁷Tamtéž, s. 107.

převládala tovární výroba, používaly se nové pracovní stroje a postupy výroby. Všeobecně převládalo použití parních strojů.²⁸

Zpracování nerostných surovin je jedním z dalších symbolů průmyslové revoluce. Důležitou surovinou se stalo železo, jehož výroba byla zpočátku založena na kombinaci uhlí, železné rudy a vápenců. Nejvíce se zaměřím na vápenec, který přímo ovlivnil vzhled krajiny kolem obcí Karlštejn a Srbsko, o nichž tato práce pojednává. Vápno platilo v průběhu 19. a na počátku 20. století za jednu ze základních surovin ve stavebnictví. Používalo se na zdi, omítky, ale i k bělení a dezinfekci. Ve 2. polovině 19. století se začala vyvíjet průmyslová výroba vápna, s níž souvisí rozsáhlá lomová činnost. Velmi bohatou historii má výroba vápna na Berounsku. Na počátku historie vápenictví na Berounsku stál V. Tomášek a jeho firma na zpracování velmi kvalitního vápna. Vápno z Tomáškovy firmy bylo oceňováno na mnoha výstavách, v Rokycanech, Příbrami i v Praze. Byl to právě vysoce kvalitní vápenec z Koněprus, který přinesl V. Tomáškově tolik cen a uznání. Velká koncentrace podniků zpracovávajících vápenec dala za vznik úzkorozchodné dráhy Koněprusy-Beroun-Králův Dvůr. Za její stavbu se zasadili Franz Schön a synové. Existence vápenek je doložena na dalších místech v Čechách jako je Duchcov, Litoměřice nebo Chrudim.²⁹

2.2 Hospodářství po vzniku Československého státu

Do roku 1918 byly české země součástí Rakousko-Uherska, dohromady tvořily jedno celní území a do jisté míry i společný trh. Po rozpadu Rakouska-Uherska byla 28. října 1918 vyhlášena samostatná Československá republika. Český národ se Slováky tak získal svobodu.³⁰

Modernizace a technický pokrok spoluurčovaly hospodářský vývoj v meziválečném období. Již od konce 19. století docházelo k mnoha převratným změnám jak ve využití nových technologií, tak ve výrobním procesu. Nástup těchto změn začíná již za Rakouska-Uherska na počátku průmyslové revoluce, v plném rozsahu můžeme však změny pozorovat právě až v meziválečném období. Bylo to hlavně využití elektřiny, výbušných motorů, výroba umělých hmot, výrobní linky, racionalizace výroby i administrativy, mechanizace,

²⁸PURŠ, Jaroslav. 1960. *Průmyslová revoluce v českých zemích*, s. 107.

²⁹HORSKÁ, Pavla; MAUR, Eduard, MUSIL, Jiří. 2002. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, s. 141–145.

³⁰LACINA, Vlastislav; PÁTEK Jaroslav. 1995. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, s. 11.

chemizace a rozšíření telefonu a rozhlasu.³¹ Parní stroj byl nahrazen elektromotory a parními turbínami. Racionalizace byla přejímána z USA, Anglie, Francie a Německa a podle soudobé definice „představovala racionalizace zdokonalování techniky, technologie, organizace a řízení výroby. Cílem bylo dosáhnout co největší efektivity výroby.“³² Prvními podnikateli, kteří se snažili racionalizaci zahrnout do pracovního procesu, byli J. W. Taylor a H. Ford. Zavedli denní pracovní úkoly, oddělili přípravu výroby od vlastní výroby a zavedli normalizaci výrobků. Racionalizace měla tři hlavní podmínky, kterých se měl výrobce držet. Standardizace, typizace a normalizace jsou podmínky, které snižovaly výrobní náklady. Racionalizační opatření později zavedlo velké množství podniků jako jsou Baťovy závody, Vítkovické a Třinecké železárny, Škoda a další.

Po první světové válce české země utrpěly velkou ztrátou obyvatel, na území českých zemí se toto číslo odhaduje až na 300 tisíc. Při prvním sčítání obyvatel bylo na území Československa v roce 1921 přítomno 13 613 172. Od té doby vzniká mírný nárůst populace a v roce 1930 bylo již sečteno 14 792 536 obyvatel. Sčítání lidu z roku 1921 rozděluje populaci na tři základní sociální třídy. První třídou jsou držitelé výrobních prostředků (kapitálu), to jsou osoby v povolání samostatné a jejich rodinní příslušníci. Druhou skupinou jsou námezdní síly konající duševní práci, úředníci, zřizenci a jejich rodinní příslušníci. Třetí a poslední skupinou jsou námezdní síly ručně pracující neboli příslušníci dělnické třídy a jejich rodinní příslušníci. Veškeré dělnictvo, domácí služebníci, dělníci ve vojsku a zřizenci tvořili dohromady asi polovinu všech obyvatel. V době svého vzniku bylo Československo státem zemědělsko-průmyslovým. Až 39,6 % obyvatel bylo zaměstnáno v zemědělství a lesnictví. Do roku 1930 se zvýšila zaměstnanost v průmyslu a předstihla tak počet zaměstnanců v lesnictví a zemědělství. Zemědělská výroba probíhala hlavně v malých a středních závodech do 20 hektarů.³³

Pro nově vzniklou Československou republiku byl zásadní dopravní a komunikační systém. Vzhledem k tomu, že se jedná o vnitrozemní stát, bylo nutné přizpůsobit se poptávce z okolních zemí. Samotná Československá republika nedokázala nabídku poptávat v tak velké míře, a vzrostl tedy význam přístavu v Hamburku jak po obchodní, tak i dopravní stránce. V železniční dopravě byly finanční prostředky věnovány postupné modernizaci a unifikaci vozového parku. Přerozdělení železniční sítě provázely problémy s rozdělením

³¹LACINA, Vlastislav; PÁTEK Jaroslav. 1995. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, s. 15.

³²Tamtéž, s. 17.

³³Tamtéž, s. 43.

tarifních pásem, byly zavedené nové dopravní a daňové předpisy.³⁴ Po první světové válce vznikl problém s připraveností silnic na automobilový provoz. Stejně tak jako u železniční sítě hustota silniční sítě klesala od západu na východ. Celostátní průměr v té době byl 145 obyvatel na jedno vozidlo. Právě nevyhovující stav silnic, ale také vysoké zdanění nebo drahé pohonné látky bránily většímu rozvoji automobilismu na našem území.³⁵

2.3 Nástin sociálního vývoje v českých zemích s důrazem na střední vrstvu společnosti

V 19. století byla střední vrstva společnosti velmi rozšířená. Její podíl se odhaduje na 15 až 20 % populace. Střední vrstvu lze snadno charakterizovat středními příjmy a středním majetkem se střední úrovní moci. Vyznačuje se několika znaky – způsobem života, jaký její příslušníci vedli, nutností vykonávat práci/povolání, aby se užívali, a způsobem trávení volného času. Příslušníci této vrstvy většinou museli pracovat, vykonávali ale kvalifikovanou, dobře placenou práci, která jim umožňovala si také spořit. Vzhledem ke svému vyššímu postavení měli dostatečné vzdělání nebo vyučení tak, aby byli úspěšní ve svém oboru.³⁶

Funkce středních vrstev se v průběhu času měnila. Na přelomu 18. a 19. století šlo spíše o obslužnou funkci (zajišťování potřeb v místě a jeho okolí), dalším typem byla hospodářská funkce, což bylo v podstatě zásobování potravin. Také se jednalo o zprostředkování moci horních vrstev, ale i zajištění a poskytování služeb, což zajišťovali učitelé, formani, obchodníci, živnostníci a další. Důležitá byla funkce mocenská, obyvatelé se tak podíleli na moci v rámci města, obce či cechu.³⁷

Střední vrstva byla sama rozdělena na několik částí a se změnou funkcí se měnila i její skladba. Většinou k tomu docházelo kvůli postavení ve společnosti nebo rozdílům ve vzdělání. Nejpočetnější částí byli sedláci. Nižší zastoupení měli měšťané a živnostníci. Menší část patřila do vyšší střední vrstvy, mnohem větší část se pak pohybovala ve středu a část ke spodní hranici střední vrstvy. V podstatě uzavřenou skupinou byla státní byrokracie

³⁴LACINA, Vlastislav; PÁTEK Jaroslav. 1995. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, s. 119.

³⁵Tamtéž, s. 120.

³⁶MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. 2002. *O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950*, s. 23–25.

³⁷Tamtéž, s. 23–25.

a úředníci. Většinou se snažili o postup ve své skupině. Děti dávali studovat na gymnázia, aby jim nechybělo vzdělání nutné k obsazení úřednických postů.³⁸

Nejvyšší prestiž měli v rámci střední vrstvy měšťané a honorace, skupina sociálně různorodá, do které patřili bohatí obchodníci, řemeslníci, podnikatelé, intelektuální profese i chudí měšťané, kteří většinou vlastnili dům či usedlost a platili daně. Nejbohatší skupinou jsou měšťané označující se jako patriciát. Byli to vlastníci domů na náměstích a pozemků v okolí, většinou obchodníci či provozovatelé výnosných řemesel. Záleželo, odkud patriciát pochází. V menších městech stačilo menší bohatství než ve městech větších, a tak mohl i středně bohatý měšťan patřit mezi movité. Usedlí měšťané již nebyli tak bohatí jako patriciát. Své postavení ve společnosti měli díky domu, který vlastnili, placení daní a lokální moci. Většinou se jednalo o obyvatele, kteří se snažili udržet staré pořádky a tradice. Celá skupina však byla majetkově diferencovaná, někteří ani dům nevlastnili, záleželo na konkrétním městě a standardech v dané oblasti. V krajském městě vlastnil dům až každý šestý muž. Domácnosti se skládaly ze tří až čtyř osob a v jednom domě bydlely v průměru dvě až 2,5 domácnosti. V první polovině 19. století se mezi střední a drobné podnikatele dostali mistři. Většinou měli pronajatou sklárnu nebo manufakturu, a z řemeslníka se tak stal malý podnikatel.³⁹

Všeobecně vážená povolání měli úředníci, důstojníci a svobodná povolání – obce je přijímali za měšťany. Základem pro získání pozice měšťan-občan bylo vlastnictví domu. Úředníci byli poměrně malou skupinou, která se začala zvětšovat až v druhé polovině 19. století. Funkce spočívala ve zprostředkování moci a dohlížení na její plnění. Další funkcí bylo zajištění fungování státu nebo dodržování zákonů a regulace náboženských otázek. Úředníci pracovali v rámci státní správy, soudů, celních úřadů a pošt. Vrchnostenští úředníci se starali o správu lesů, panství a dvorů. Na přelomu 18. a 19. století měla profese úředníka velkou prestiž. Jeho postavení bylo na tolik vážené, že byl brán za „pána“ či honoraci. Důkazem toho, že byli bráni za měšťanstvo, je, že často ani nevlastnili dům.⁴⁰

Váženou, přesto nepočetnou skupinou střední vrstvy byli důstojníci. Jejich specifická sociální funkce obrany státu je odlišovala od ostatních skupin. Většinou tvořili uzavřené komunity a byli bráni za součást vyšší společnosti. Ostatní obyvatelé měst je uznávali jako

³⁸MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. 2010. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 213–219.

³⁹ Tamtéž, s. 226–228.

⁴⁰ Tamtéž, s. 241–248.

zdroj výtěžku v těchto městech, jako kupní sílu či zdroj pracovních příležitostí například ve službách.⁴¹

Učitelé byli jednou z nejdůležitějších skupin. Záleželo, na jakém stupni školství vyučovali a podle toho byli zařazeni do sociální třídy. Vysokoškolští profesori byli díky vysokému stupni vzdělání ve vyšší střední vrstvě. Naproti tomu učitelé na základních školách byli považováni za chudou střední vrstvu. Učitelství bylo jedno z povolání, kde byla hluboce zakotvena tradice dědictví profese. Studenti, kteří pocházeli z učitelských rodin, nemuseli platit školné, kvůli nemajetnosti rodičů.⁴²

Kněží byli další specifickou skupinou. Starali se o duchovní a náboženský život a zprostředkovávali zájmy církve. Ideální kněz se měl podle vrchnosti starat o matriku, publikovat státní vyhlášky a dohlížet na zdravotní stav obyvatel. Měl by to být tak zvaný „otec vesnice“, který díky charitě pomáhá obyvatelům v nouzi.⁴³

Nejpočetnější skupinou střední vrstvy byli sedláci, kteří většinou patřili mezi poddané. Přestože byli majetní, úcty se jim dostalo pouze ve vesnické společnosti. Po roce 1848 jejich pozice začala postupně stoupat. Do střední vrstvy se dostávala česká národní emancipace, a tak se zde nacházelo mnoho vlastenců a vyznavačů národního obrození.

Na spodní hranici střední vrstvy byli chudí řemeslníci-neměšťané malých měst. Často se nedokázali uživit jen z jednoho zdroje obživy, a tak bylo nutné zastávat dvě práce najednou. Bydleli v nájmu a zásobovali svými produkty pouze místní trh, protože neměli kapacitu vyprodukovat více. K této skupině střední vrstvy patřili i řemeslníci provozující chudá řemesla a podomní obchodníci. Chudí řemeslníci byli krupaři, tkalci, pekaři, pláteníci, krejčí a ševci. Zato výnosná byla řemesla, která zhodnocovala zpracovaný polotovár, jako valchářství. Dalšími výnosnějšími řemesly bylo klenotnictví, kožešnictví, kloboučnictví, perníkářství, barvířství, mydlářství a sklenářství. Nejbohatšími z chudé střední vrstvy byli mlynáři a formani.⁴⁴

Lékaři byli málo početná skupina, která se časem velmi rychle zvětšovala. Pro porovnání bylo v roce 1869 v českých zemích pouhých 1 449 lékařů, zatímco o 11 let později v roce 1880 jich bylo již 3 440. V první polovině 19. století byli lékaři na stejném stupni

⁴¹MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. 2010. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 249–250.

⁴²Tamtéž, s. 255–260.

⁴³Tamtéž, s. 251–255.

⁴⁴Tamtéž, s. 231.

postavení jako vrchnostenští úředníci. Náklady na studium byly vysoké a po dokončení studia byla jednou z možností, jak splatit studium, zařídit si soukromou praxi.⁴⁵

Velmi váženou profesí byla advokacie. Prestiž advokátů byla nedostižná a na jejich životním stylu bylo dobře vidět, že se mají po finanční stránce velmi dobře. Patřilo k tomu pořádání dýchánek, plesů, s tím souviselo vlastnictví salonku. Advokáti měli statky, venkovská sídla, vilky, prominentní sedadla v divadle a bylo nezbytné, aby se rodina ukazovala ve společnosti. K prestiži patřila i veřejná činnost, většinou v postavení poslance.⁴⁶

Z hlediska denního života měl mnohem větší pozici ve společnosti ženatý muž nad mužem svobodným. Důvodem bylo hospodaření rodiny. Muž, který mohl uživit rodinu, měl jistě mnohem více prostředků než muž svobodný, který ženu neměl. Stejně tak se prestiž manžela převáděla na manželku-hospodyně. Doma však byla žena v postavení nižším než muž, z důvodu mužova zajišťování prostředků obživy. Pozice ve společnosti záležela na majetku a postavení či profesní skupině, do které muž patřil. Naopak ženy, které se chtěly věnovat intelektuálnímu povolání, nebyly nikdy tolik ceněny, jako kdyby tutéž práci vykonával muž.⁴⁷

Horní vrstvy se dají definovat jako nejvyšší vrstvy společnosti. Jsou to osoby, které mají na starost řízení společnosti, mají příslušnou moc a dostávají za svou práci odměny. Lze tedy konstatovat, že se jedná také o nejbohatší vrstvu. Tvoří ji vysocí úředníci, generalita, vyšší důstojníci, vysoký klérus⁴⁸, podnikatelé a později i jejich manažeři, velkostatkáři a vláda. Politiky, intelektuály a vysokou byrokracii spojovalo dosažení vysokého stupně vzdělání. Často se dostávali do politiky advokáti nebo lékaři.⁴⁹

Značnou prestiž, hlavně u nižších středních vrstev, měl panovník. Panovníkova prestiž plynula z jeho moci a ochranné funkce. Šlechta se výlučně věnovala řízení ekonomiky, jehož součástí byla i diplomacie a kontrola panství. Interakce mezi šlechtou a poddanými byla většinou ze strany šlechty lhostejná, dokonce by se dalo říci, že považovali venkovany za

⁴⁵MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. 2010. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 260–262.

⁴⁶Tamtéž, s. 262–264.

⁴⁷Tamtéž, s. 226–228.

⁴⁸Klérus neboli duchovenstvo je obecný pojem, který popisuje formální náboženské vůdce. Obvykle mají na starosti řízení náboženského života, šíří náboženské učení a praxi. Členům duchovenstva se říká duchovní nebo klerici. Duchovní mohou využívat privilegií, které jim jejich stav nabízí a jsou chráněni zvláštními zákony. Kolektiv autorů. 1899. *Ottův slovník naučný*. Díl 12., s. 365.

⁴⁹MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. 2010. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 321–333.

osoby nižší, jimž není třeba věnovat tolik pozornosti.⁵⁰ Šlechta kladla důraz na výchování svých potomků a na vzdělání, které jim bylo poskytnuto. Měli tak k dispozici vlastní učitele, kteří byli v rodině vlastně služebnictvem.⁵¹

V rodinách vyšší šlechty se stávalo, že jeden ze synů se stal vojákem z povolání. Měšťanská generalita se často chovala stejně jako šlechta – sňatky uvnitř stavu, vytváření dynastií a pocit nadřazenosti. Většina generálů měla alespoň vyšší střední vzdělání na některé z německých škol. Část důstojníků táhla do armády rodinná tradice. Mnoho z nich se rozhodlo pro armádu, protože to bylo jediné východisko ze špatné finanční situace.⁵² Vysocí důstojníci se mohli okázale oblékat i chovat. Prestižními symboly byly uniformy, zbraně, kočáry, utrácení peněz a přístup ke dvoru. V době industrializace se zvýšila i prestiž podnikatelů. Došlo k tomu kvůli velkému majetku, kterým disponovali a možnosti napodobovat tak šlechtu.⁵³

Nejpočetnější skupinou byla dolní vrstva společnosti. Patřili tam mistři v manufakturách a továrnách, chudí rolníci, domkáři a podruzi, čeled' či tovaryši.⁵⁴

Továrenští a manufakturní mistři se blížili střední vrstvě. Museli si však platit tovaryše a pomocníky a kvůli těmto nákladům se dostali do vrstvy dolní. Další z této vrstvy, chudí rolníci, se často živili jen nádenickou či sezonní prací. Samostatně provozovali nezemědělskou činnost, jako je tkalcovství, broušení kamenů, tiskařství a další. Domkáři a podruzi byli největší částí venkovské populace. Jejich práce byla příležitostná a nespecializovaná, jako byly pochůzky, hlídání nebo nosičství. Dvorská nebo selská čeled' většinou žila na panských dvorech a jejich práce byla různá, někdo měl odpovědnost o panský majetek, někdo byl pouze na výpomoc. Byli to děvečky, pacholci a kočí. Tovaryši v řemesle pracující v manufakturách nebo továrnách byli kvalifikovaní odborní dělníci, kteří prošli tovaryšskou zkouškou.⁵⁵

⁵⁰Šlechta považovala nižší vrstvy za objekt osvícenské péče, osoby, které je třeba k práci nutit i fyzickým násilím. Nazývali je potměšilou, línou sebrankou, ke které měla šlechta vztah pouze účelový. Šlechta si udržovala svůj status, a tak se jen málokdy stávalo, že došlo ke sňatku mezi šlechtou a měšťanem. Vzájemné sňatky šlechticů se staly pravidlem. Dokonce nebylo časté, aby docházelo ke sňatku mezi šlechtou z Čech a šlechtou z Moravy. MACHÁČKOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. 2010. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 292.

⁵¹MACHÁČKOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. 2010. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 290–314.

⁵²Tamtéž, s. 321–333.

⁵³Tamtéž, s. 290–314.

⁵⁴Tamtéž, s. 145–148.

⁵⁵Tamtéž, s. 145–148.

Zvláštní kategorií jsou Židé. Ještě do poloviny 19. století žili odděleně od křesťanské společnosti v ghettech. Až později si mohli pořídit domek mimo svou komunitu a odstěhovat se. Chudí Židé se živili hlavně podomním obchodem, střední vrstva pak řemesly a bohatí Židé velkoobchodem, jednatelstvím a podnikáním. Nejnižší skupinu společnosti tvořili tuláci, žebráci a cikáni.⁵⁶

2.4 Nové pojetí volného času

Průmyslová revoluce přinesla jiné vnímání mimopracovní doby – začal se rodit volný čas. Díky novým technologiím vznikala rekreace a regenerace jak fyzických, tak i psychických sil člověka. Rozvoj dopravy pak dopomohl k poznávání nových míst a novému využití prostoru. Z obavy před zahálkou radily příručky v 19. století zaplnit volný čas nějakou užitečnou činností. Začaly se prosazovat spontánní i organizované rekreační aktivity, nejdříve se však rozvíjely u vzdělaných vrstev společnosti. Privilegovaná část obyvatelstva si tak dokázala najít čas ve svém nabitém programu na návštěvu divadla, k výletům do blízkého okolí hlavního města nebo jen na posezení s přáteli.

Zato pracovní doba v manufakturách a továrnách byla nesmírně dlouhá a vysilující a předpokládalo se, že dělník přijde do práce co nejdříve a bude pracovat co nejdéle. Přesto se se zavedením nových technologií den začal dělit na čas strávený tzv. doma a v zaměstnání. Nebyl-li dělník v práci, ale doma, mohl si o náplni své činnosti rozhodovat sám. Byl to čas určený k návštěvě kostela, náboženských slavností, setkáním s přáteli v hospodě či jen k oddechu od tvrdé práce. Volný čas se však začal postupně týkat všech členů společnosti a stal se tak fenoménem tehdejší doby. Roku 1910 byla zavedena placená dovolená, kdy měl zaměstnanec čas na tělesné i duševní zotavení.⁵⁷

Z velké části se s tématem volného času pojí i období prázdnin dětí a studentů, které byly dříve jen v říjnu. Od roku 1826 se prázdniny posunuly na dobu sklizně sena a ovsy a na dva týdny v době žní. Volný čas na venkově tak neměl podobu, jakou známe dnes, protože bylo většinou potřeba, aby děti pomáhaly rodičům při sklizni. Až sekularizace napomohla posunutí prázdnin na letní měsíce, díky čemuž děti získaly opravdový duševní i fyzický odpočinek. Studenti, kteří ve svém volném čase toužili po cestování, mohli využít v té době vznikajících studentských nocleháren. Díky výhodným finančním podmínkám tak bylo

⁵⁶MACHÁČKOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. 2010. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 145–148.

⁵⁷LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ Marie. 2013. *Z dějin české každodennosti*, s. 272.

cestování pro studenty snadné a mohli se dostat na místa vzdálenější od domova. V období po první světové válce se objevil volný čas v pravém slova smyslu, jehož trávení bylo spojeno s rekreací, osvěžením či zábavou.⁵⁸

2.5 Rekreace jako specifický projev kultury střední vrstvy

Na počátku 19. století se letními sídly pyšnila pouze šlechta. Volný čas trávený na zámcích byl předurčen honební sezonou. Šlechta opouštěla velkoměsta na konci května a vracela se zpět až koncem listopadu. Celý rok šlechty tak můžeme rozdělit na dvě poloviny. Letní částí roku je čas strávený na rekreačních sídlech, zimní částí roku je doba plesů, divadel a koncertů. Byla to právě šlechta, která začala poprvé cestovat pouze kvůli rekreaci. Nižší společenské vrstvy cestovaly výhradně kvůli pracovním záležitostem, kvůli obchodu, s diplomatickým posláním nebo v rámci vojenských tažení.⁵⁹

Únik z hlavních měst na venkov za rekreací a odpočinkem byl výsadou vyšších vrstev také v druhé polovině 19. století, kdy se rekreačním aktivitám začala věnovat sílící moderní česká buržoazie. Rekreace byla způsob, jakým buržoazie napodobovala styl života aristokracie, kterou postupně nahrazovala. Úspěšní podnikatelé dosahovali na šlechtické tituly a odkupovali šlechtická sídla, která si přetvářeli na vlastní rekreační objekty. Nejstarší rekreační oblast, tzv. villegiatura, vzniká v Roztokách u Prahy. Letovisko, část obce plná letních vil, se stává postupně fenoménem.⁶⁰

Vyšší vrstvy tak nachází půvab letního sídla v okolí Prahy, kam se vydává celá rodina na několik týdnů během letních měsíců.⁶¹ V případě vlastní vily se majitelé vraceli na místo pravidelně. Častou formou pobytu na venkově byl letní byt, sloužil k rekreaci pro lidi, kteří neměli vlastní venkovské sídlo. Mohli si pronajmout až několik místností ve venkovském stavení pouze na letní měsíce.⁶² Zda se návštěvníci na místo vrátí, nebylo jisté. Záleželo na tom, jak se jim místo zalíbilo a zda byli spokojeni. Stávalo se, že se z rekreatů stali během letní dovolené přátelé, a tak se v létě scházeli stále ti stejní rekreati. Obliba letních bytů

⁵⁸LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ Marie. 2013. *Z dějin české každodennosti*, s. 272–275.

⁵⁹Tamtéž, s. 275.

⁶⁰BLAŽKOVÁ, Tereza; FIALOVÁ, Dana; MATOUŠEK, Václav (eds.). 2014. *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19–21. století*, s. 16–17.

⁶¹LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ Marie. 2013. *Z dějin české každodennosti*, s. 276.

⁶²BLAŽKOVÁ, Tereza; FIALOVÁ, Dana; MATOUŠEK, Václav (eds.). 2014. *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19–21. století*, s. 15–17.

rostla a příliv městského obyvatelstva na venkov se zvyšoval. Každý, kdo měl dostatek prostředků, vyražel ve volném čase na rekreační místa.⁶³

Vzniká tak vztah mezi rezidentem (obyvatelem vesnice) a turistou (osobou přijíždějící do vesnice pouze za rekreací). Na jedné straně přinášeli rekreatanti do vesnice peníze, čímž se zlepšil životní standard místních obyvatel. Na straně druhé si rekreatanti pobytem ve vesnici uvědomili, jak náročný život vesničani mají. Mohlo také docházet k nepříjemnostem. V době žní, kdy měli místní obyvatelé nejvíce práce, rekreatanti leželi na plážích v lázních a opalovali se, hráli hry nebo se jen tak toulali okolní krajinou. Někdy místní pobuřovalo oblečení, které dívky z vyšších vrstev nosily. Vztah mezi rekreatanty a místními tak nebyl jednoduchý, přesto byl pro obě skupiny přínosný.⁶⁴

V rekreačním letovisku bylo několik možností, jak trávit volný čas. Nejčastějším lákadlem byla turistika. Právě romantika okolní divoké přírody a návrat „ke kořenům“ byl jedním z důvodů, proč se obyvatelé velkoměst vydávali na dovolenou do přírody. Mladší generace vyhledávaly moderní upravená koupaliště a plovárny, kde se mohly setkat se svými vrstevníky. Procházky po letovisku a navazování přátelských vztahů s ostatními rekreatanty byla další oblíbená činnost buržoazie. Důležitý byl projev vlastního bohatství a jejich okázalé vystupování. Když počasí nepřálo, rekreatanti se přesouvali do místních restaurací, kaváren či hostinců.⁶⁵

Meziválečné období přeneslo letní pobyty i do nižších středních vrstev, nebyla to už výsada bohatých. Možnosti trávení volného času se rozrostlo o víkendové domky. Další novinkou byly obytné přívěsy, jejichž využití však bylo podmíněno vlastnictvím automobilu.⁶⁶

Rekreační chování obyvatel Prahy v období 19. a 20. století položilo základ tradici letních pobytů na našem území. Vzdělanost vyšších vrstev společnosti umocnila touhu vrátit se k přírodě.⁶⁷

Organizovaná česká turistika se začala rozvíjet se založením Klubu českých turistů Vojtěcha Náprstka. Na počátku 20. století tak začaly vznikat značené trasy ve volné přírodě a turistika tím dostala nový rozměr. Vytyčování značených stezek se potýkalo s problémy pozemkové reformy a bylo třeba se všemi majiteli pozemků, kde vedla značená stezka,

⁶³BLAŽKOVÁ, Tereza; FIALOVÁ, Dana; MATOUŠEK, Václav (eds.). 2014. *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19–21. století*, s. 35–36.

⁶⁴Tamtéž, s. 35–36.

⁶⁵Tamtéž, s. 37–38.

⁶⁶Tamtéž, s. 37–38.

⁶⁷Tamtéž, s. 41.

uzavřít dohodu. Ve 20. letech již byla komunikace mezi Klubem českých turistů a rolníky jednodušší. Rolníci si sami uvědomili, že pro ně bude přijatelnější, když budou turisté chodit po jedné cestičce než po celém poli. Stezka byla doplněna informačními tabulkami s jednotlivými vzdálenostmi a cíli cesty. S rozvojem turistiky se postupně rozvíjela i ochrana přírody. Klub českých turistů své výletníky vedl k úctě k přírodě a její ochraně. Hlavním cílem značených stezek však bylo přivést městského člověka do přírodního prostředí a zprostředkovat mu poznání přírodních útvarů, vzácných oblastí a památných stromů.⁶⁸

2.6 Tramping a trampské osady

Pojem tramp pochází z angličtiny a byli jím nazýváni tuláci nebo sezónní dělníci. Často šlo o osobu bez majetku nebo společenského postavení. Tramping je inspirovaný americkým divokým západem, později woodcraftem či skautingem. Do Čech se slovo tramp potažmo tramping dostalo z románu Jacka Londa jménem Cesta. Další inspirací mohl být Karel May, německý spisovatel dobrodružné literatury.⁶⁹

Obecně se dá tramping rozdělit na dvě větve. Organizovaný tramping je skauting či woodcrafting a mnoho trampů vzešlo právě z těchto hnutí. Za zakladatele tohoto hnutí je považován Ernest Tompson, znalec přírody a spisovatel. Byl to on, kdo roku 1902 založil první mládežnické hnutí s názvem Woodcraft Indians. Roku 1905 se setkal s anglickým důstojníkem Robertem-Badenem, který později vytvořil hnutí Boy Scouts.

Prvními trampy v Čechách byli tzv. roveři, starší skauti.⁷⁰ Nevyhovoval jim pevný řád skautské organizace, a tak se odpojili. Říkalo se jim divocí skauti, protože v té době ještě nebyl zavedený název „skauti“. Nejen skauti a woodcrafteri se vydávali do přírody. Vznikalo i mnoho sportovních klubů, jako jsou například vodáci. České řeky byly vodáky poprvé splaveny již roku 1906.⁷¹

Druhou větví je tramping neorganizovaný. Šlo hlavně o jednotlivce toulající se po lesích, skupinky přátel či rodinné výlety. Mladíci byli často ovlivněni četbou dobrodružné literatury, a tak vyráželi zprvu do okolí měst, později se již mohli vydat dál díky snadnějšímu vlakovému či autobusovému spojení.⁷²

⁶⁸KÁRNÍK, Zdeněk. 2000. *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl 1., s. 542.

⁶⁹WAIC, Marek; KÖSSL, Jiří. 1992. *Český tramping 1918-1945*. s. 15

⁷⁰HURIKÁN, Bob. 1990. *Dějiny trampingu*, s. 8.

⁷¹Tamtéž, s. 10

⁷²WAIC, Marek; KÖSSL, Jiří. 1992. *Český tramping 1918-1945*. s. 19

Obě větve měly důležitý společný znak – táboření v přírodě. Záleželo pak na rozdílu mezi trampy, někdo spal pod širokou oblohou, někdo měl plachtu, někdo dokonce chatku, kam jezdil pravidelně. Všichni ale rozdělávali večer oheň, aby se zahřáli, rozsvítili okolí a povečeřeli jídlo uvařené v kotlíku. Důležitá byla blízkost pitné vody a vodního toku.⁷³

Tramping je společenský fenomén charakteristický pro České země po vzniku Československa. Umožňuje mladým lidem zažít romantiku, dobrodružství a posílit vztahy založené na přátelství a vzájemné důvěře. Prvními trampy v našich zemích byli lidé nezaměstnaní, pocházející z nižších společenských vrstev. Až později po zpopularizování trampingu se přidali lidé ze střední třídy.

2.6.1 Osady

Dospívající mládež, většinou z chudších poměrů, byla tou skupinou, která se vydávala každý víkend někam do přírody. Velmi častou formou trampingu bylo zakládání osad.⁷⁴ Mnohým z nich nevyhovovala uniformita a přísná disciplína skautingu, a tak se uchýlovali k vlastním sdružením. Skupiny kamarádů se inspirovaly americkými romány a filmy. Trampové se snažili chováním i módou napodobit své hrdiny. Po první světové válce to bylo hlavně období kovbojské. Převažovaly tak kárované košile, dlouhé otrášené kalhoty a klobouky. Každá parta měla svého šerifa, většinou přirozeného vůdce uznávaného ostatními osadníky nebo nejzkušenějšího trampa.

*„Nikde na světě jistě nebylo tolik šerifů jako v letech 1919–1920 u nás v Čechách. Nebylo party bez šerifa, ba nebylo ani dvojce bez šerifa.“*⁷⁵ (Bob Hurikán, 1990)

Přibližně po deseti letech se doba kovbojská postupně proměnila na dobu kanadskou. V této době dochází k trvalému používání slova tramp a tramping. Móda se proměnila a trampové začali nosit sportovní klobouky, svetry, polovysoké boty zvané kanady a v létě plátěnou obuv, které se říkalo kecky. Celý model byl doplněn uvázaným barevným šátkem.⁷⁶ Osady, které tak díky trampingu vznikaly, měly svůj originální název, svého šerifa a vlajku. Osadníci si skládali vlastní osadní písně a mnoho z nich se zpívá kolem táboráku dodnes.

⁷³MARŠÁLEK, Martin. 2015. *Osadní toulky*, s. 5–20.

⁷⁴VÁGNER, Jiří. Trampské osady – specifický prvek rekreační krajiny v zázemí českých měst. In: BLAŽKOVÁ, Tereza; FIALOVÁ, Dana; MATOUŠEK, Václav (eds.). 2014. *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19.–20. století*, s. 63–83.

⁷⁵HURIKÁN, Bob. 1990. *Dějiny trampingu*, s. 19.

⁷⁶VÁGNER, Jiří. Trampské osady – specifický prvek rekreační krajiny v zázemí českých měst. In: BLAŽKOVÁ, Tereza; FIALOVÁ, Dana; MATOUŠEK, Václav (eds.). 2014. *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19.–20. století*, s. 63–83.

Příkladem může být píseň „Teskně hučí Niagára“, kterou složil Eduard Ingriš v roce 1931. Čistě trampským sportem byl v té době nohejbal, který se posléze rozšířil celosvětově. Osadníci ale hráli i klasický volejbal, sjížděli řeky či dělali atletiku.⁷⁷

Ne vždy to však měli trampové tak jednoduché. Roku 1929 bylo v novinách zveřejněno, že vstup do lesa má povolen pouze Klub českých turistů. A tak začal spor mezi pravicovými stranami ve vládě a trampy, který vyústil až k velké kontrole na nádraží Braník. Byly zde zabaveny třiceti sedmi trampům nože, protože jejich délka přesahovala povolených 11 centimetrů. Neshody pokračovaly dál. Politické strany buď trampy hanobily, nebo se je snažily přetáhnout na stejnou stranu. Komunistická strana se několik let snažila trampům pomáhat a vychovávat je.⁷⁸ Osady však vždy byly a budou apolitické, žádné straně se nepovedlo přimět „paďoury“ či osadníky k podpoře.

2.6.2 Chataření

Již za dob národního obrození lákala venkovská idyla malíře a literáty. Na venkovských sídlech hledali umělci inspiraci a klid. Za první republiky se k umělcům přidávají i úředníci až se postupem času stává rekreace výsadou středních až vyšších vrstev. K rozvoji chalupaření vedly tři impulzy – odsun německého obyvatelstva z pohraničí Čech, uvolnění oblastí a následné znovuosídlení. Socialistická industrializace je dalším impulzem a středisková soustava jako impulzem posledním.⁷⁹

2.6.3 Weekendové chaty

Počátky českého chataření jsou svázány s meziválečnými trampskými hnutími. Jednoduché sruby byly vybudovány na snadno dostupných lokalitách. Chataři nejčastěji volili železniční dopravu jako způsob, který pro ně byl nejlevnější a nejsnazší.⁸⁰

⁷⁷MARŠÁLEK, Martin. 2015. *Osadní toulky*, s. 5–20.

⁷⁸VÁGNER, Jiří. Trampské osady – specifický prvek rekreační krajiny v zázemí českých měst. In: BLAŽKOVÁ, Tereza; FIALOVÁ, Dana; MATOUŠEK, Václav (eds.). 2014. *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19.–20. století*, s. 63–83.

⁷⁹FIALOVÁ, Dana. Druhé bydlení v Česku, včera, dnes a zítra. In: BLAŽKOVÁ, Tereza; FIALOVÁ, Dana; MATOUŠEK, Václav (eds.). 2014. *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19.–20. století*, s. 54.

⁸⁰VÁGNER, Jiří. Trampské osady – specifický prvek rekreační krajiny v zázemí českých měst. In: BLAŽKOVÁ, Tereza; FIALOVÁ, Dana; MATOUŠEK, Václav (eds.). 2014. *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19.–20. století*, s. 63–83.

Chata je stavba vybudovaná primárně k rekreačnímu využití. Stavby se většinou nacházejí mimo hlavní trvale obydlenou část města či obce. V okolí lesů a řek se tak staví kolonie malých domků a chatek pro víkendový pobyt. Již to nejsou jen táborníci, ale také mladí manželé toužící po klidu vesnice. Přijíždí k jednodenní dovolené jako na svůj letní byt. Stačí, aby se člověk jednou vydal na výlet do lesa, pod plachtu, a hned si zamiluje trampský či chatařský život. Nepotřebuje zde všechny moderní vymoženosti, které má k dispozici v hlavním městě. Noc pod plachtou a večere z kotlíku se tak stanou jeho novou radostí.

Člověk má od přírody schopnost zdokonalovat. Ať už jde o jeho samého nebo jen o místo, kde přebývá. Začne si tedy stavět jednoduchá přístřeší z prken na místě, které si oblíbil. Čím je člověk náročnější, tím vznikají složitější stavby. Od prkenného přístřešku se posune k boudě, až bude mít chatu, do které se vejdou kamínka a vařič.

Pro výstavbu chaty jsou nejlepší sklánějící se jižní svahy. Místo je dobré vybrat si v blízkosti pitné vody a řeky na koupání. I rovné travnaté místo pro hřiště může zvýšit hodnotu víkendové chaty. Říká se, že sousedství jehličnatého lesa je nejzdravější a také nejkrásnější.

Chatky obývané pouze o víkendech v letních měsících mají jednodušší úpravu. Není třeba dvojitých stěn, izolací a předsíněk jako u složitějších chatek. Ty pak mohou být obývány i o zimních víkendech, protože jsou připraveny na nepřízně počasí a povětrnostní vlivy. Víkendové chatky slouží jen k přespání či jako ochrana před deštěm. Majitelé většinu dne tráví venku v okolním lese či na verandách chatek.

I v těch nejmenších chatách se dá přebývat útulně, pokud jsou zařízeny prakticky a účelně. Záchod je většinou mimo domek ve formě venkovní toalety, zvané latrina či kadibudka. Nejčastějším materiálem ke stavbě chatek je dřevo. Jedná se o materiál nejsnáze zpracovatelný a nejlehčí k dopravě. U chat blízko vody je častá doprava materiálu po vodě, jde o nejlevnější a nejjednodušší způsob.⁸¹ Postavením vlastní chatky se z majitele stává chatař chalupník či zahrádkář.

⁸¹KUTHAN, Karel. 1930. *Weekendové chaty a domky*, s. 5–20.

3 EMPIRICKÁ ČÁST

3.1 Přírodní, společenské, technické a ekonomické předpoklady regionu pro rekreační využití v době industrializace

Předpoklady regionu předpovídaly jeho další vývoj. Zásadním faktorem byla především krajina a příroda, podle nichž se také rekreanti rozhodovali pro vybudování svých letních sídel. Neméně důležitý byl pro letní hosty ekonomický a technický rozvoj obce, ve které se chystali usadit. Z technických předpokladů byl klíčový způsob dopravy na místo, hlavně existence železniční zastávky v lokalitě. Pominout nelze ani společenský rozměr dané oblasti, jelikož rekreanti volili místa, kde mohli trávit volný čas jak v přírodě, tak i ve společnosti místních obyvatel, účastnit se společenských událostí a chodit za zábavou. V souvislosti se Srbskem je potřeba zmínit také místní vápenky, které od 2. poloviny 19. století zasahovaly velkou měrou do okolní krajiny a narušovaly tak klid, za kterým rekreanti do svých víkendových domovů jezdili.

3.1.1 Krajina

Karlštejn a Srbsko patří do okresu Beroun, který se rozkládá na jihozápad od Prahy. Území okresu je sevřeno mezi lesnatou Křivoklátskou vrchovinou a lesní oblastí Brd a Hřebenů. Centrum území tvoří nižší, většinou bezlesá Hořovická brázda. Geologicky náleží celé území barrandienu. Jeho nejmladším členem jsou devonská a silurská souvrství Českého krasu. Zde se nachází řada ložisek pěnoveců⁸² (Svatý Jan pod Skalou, Koda), které přecházejí do vápnnitých slatin.⁸³ Původně zarovnaný povrch zde byl rozrušen a díky rozdílné odolnosti hornin vznikly skalnaté kaňony a soutěsky.

Půdy zde odpovídají pestré škále matečných substrátů. Na svazích budovaných vápenci jsou rendziny, na břidlicích se nacházejí kambizemě. Půda v matečném substrátu ovlivňuje výskyt konkrétních druhů rostlin na tomto území a matečný substrát tedy předurčuje vzhled lokality. Kolem Karlštejna a Srbska se nacházejí bukové nebo jedlové doubravy nebo černýšové dubohabřiny.⁸⁴

⁸²Pěnovce je odrůdou travertinu. Patří mezi sladkovodní vápence, které vznikají ve vodních tocích. Pokud je takový vápenec nezpevněný, říká se mu pěnovce. LOŽEK, Vojen a spol. 2005. *Chráněná území ČR, Střední Čechy, AOPK*, s. 149.

⁸³Vápnnité slatiny, slatě či slatinistě jsou nejvíce minerálně bohaté a jde o trvale zamokřený biotop. LOŽEK, Vojen a spol. 2005. *Chráněná území ČR, Střední Čechy, AOPK*, s. 150.

⁸⁴LOŽEK, Vojen a spol. 2005 *Chráněná území ČR, Střední Čechy, AOPK*, s. 147-163.

Řeka Berounka zde vytváří romantické kaňonovité údolí. Na pravé straně toku řeky u obce Srbsko se otevírá národní přírodní rezervace Koda a úzká sevřená Císařská rokle, která je její součástí. Současná ochrana je zde velmi přísná a do některých částí je vstup omezen.⁸⁵

V rezervaci je až padesát jeskyní. Kromě vlastní jeskyně Koda to jsou například Sysifova propast, jeskynní systém Martina nebo jeskyně Uzávěrová.⁸⁶ Tunelová jeskyně Koda s téměř obdélníkovým vchodem si zachovává v celé délce stejné rozměry. Z velké části vznikla mrazovou destrukcí – odlamovaly se vápencové vrstvy a rozšiřoval se profil jeskyně. Svým charakterem a polohou přímo lákala k osídlení již v pravěku. Podzemní prostory Kody jsou tedy svědkem vývoje planety Země i lidského druhu. I díky pestrému vegetačnímu pokryvu vápnomilných ekosystémů to bylo jedno z prvních chráněných území Českého krasu.⁸⁷

Útočiště zde nenacházeli pouze pravěcí lidé, ale toto a podobná ztracená místa lákaly i na přelomu 20. a 30. let 20. století mládež znechucenou městským životním stylem. Panoval zde klid, bylo možné uniknout od reality a žít alespoň na okamžik život amerických kolonistů, průkopníků a zálesáků. Žít svět, ve kterém platí čest, věrnost, odvaha a láska.⁸⁸

Rozmach a skutečné vědecké poznání této oblasti začíná na počátku 19. století, kdy se rozvíjely přírodní vědy. Zájem vědců o tuto lokalitu měl také jeden společný rys se zájmem rekreantů, a to dostupnou vzdálenost z hlavního města Prahy. Příznivé podmínky pro výzkum mimořádných přírodních hodnot Českého krasu nabízely místní lomy s geologickými odkryvy a bohatými nálezy fosilií.⁸⁹

Nejvíce se Českému krasu věnoval Petr Bok, badatel mnoha zájmů (od archeologie po kvartérní geologii) a autor samotného označení Český kras. Za první republiky se rozvíjí fytoecologické výzkumy z iniciativy geobotanika J. Kliky.⁹⁰ Větší zájem o Český kras však stoupá až po válce, kdy byly objeveny Koněpruské jeskyně (roku 1950) a vyhlášena chráněná krajinná oblast Český kras (roku 1972) s rezervacemi Koda (1952) a Karlštejn (1955).⁹¹

⁸⁵VĚTVIČKA, Václav a kol. 2009. *Berounka – řeka bez pramene*, s. 118.

⁸⁶Tamtéž, s. 118.

⁸⁷ZAJÍČEK, Petr. 2010. *Jeskyně České republiky*, s. 26.

⁸⁸DVOŘÁK, Otomar. 2005. *Dolní Berounka*, s. 96.

⁸⁹DVOŘÁK, Otomar. 2010. *Soutěskami Českého krasu*, s. 24

⁹⁰PONDĚLÍČEK, Michael. 2002. *Český kras včera a dnes, Historie výzkumu a bádání v CHKO Český kras*, s. 8.

⁹¹LOŽEK, Vojen a spol. 2005. *Chráněná území ČR, Střední Čechy, AOPK*, s. 147-163.

Zoologický výzkum se v Českém krasu zaměřuje především na hmyz, ale obecně je oblast známá a vyhledávaná pro svou bohatou biodiverzitu. O řadě skupin však dodnes nevíme mnoho informací, některá místa ještě nejsou dostatečně prozkoumána. Nepomáhá tomu ani malý počet vědců zkoumajících tuto lokalitu.⁹²

3.1.2 Železnice

V této podkapitole vycházím z knihy Antonína Kubišty *Z Prahy do Plzně* (1912), kde lze nalézt podrobný popis vývoje tzv. České západní dráhy a souhrn všech zastávek, které byly na trase vystavěny. Železnice vedla až do Plzně, mě však s ohledem na zkoumanou lokalitu zajímají pouze zastávky na trase z Prahy do Srbska.

Železniční spojení bylo v 19. století velmi pohodlným prostředkem, jak se dostat na výletní místo či do místa letního sídla. Česká západní dráha byla otevřena roku 1862 a díky ní se mohly rozvinout všechny villegiatury na toku Berounky.⁹³

Pokud obyvatelé Prahy nezaujaly obce Černošice, Dobříchovice či Řevnice, mohli se vydat ještě o kousek dál, kde se nacházely tehdejší Budňany pod hradem Karlštejn. O pouhých pět kilometrů dále od Karlštejna se rozkládá obec Srbsko, kterou také někteří rekreanti uznali za vhodnou k výstavbě svého letního sídla.

Při příjezdu do Karlštejna si z vlaku můžeme všimnout terasovitého svahu vrchu Plešivec s vyrovnanými řadami révových keřů. Vinice, která byla založena již Karlem IV., je jedinou vinicí na řece Berounce. Vzápětí se pahorky rozestoupí a odkryjí výhled do bočního údolí, kde stojí mohutný hrad Karlštejn. Hned se však znovu schová za kamenitý sráz vrchu Javorky. Okamžik, který tenkrát jako i dnes přiměje mnoho návštěvníků tohoto kraje k výstupu z vlaku a prozkoumání místní krajiny.⁹⁴

Tato diplomová práce pojednává o dvou letoviscích na zastávkách Západní dráhy, a to o Karlštejně, dříve známém jako Karlův Týnec, a Srbsku. Cestu z Prahy bylo možno započít na nádraží Františka Josefa, dále se pokračovalo na stanici Vinohradská a Královské

⁹²PONDĚLÍČEK, Michael. 2002. *Český kras včera a dnes, Historie výzkumu a bádání v CHKO Český kras*, s. 10.

⁹³MATOUŠEK, Václav a kol. 2014. Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnám krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti. *Historická geografie*. 2014, 40(1), s. 19.

⁹⁴DVOŘÁK, Otomar. 2005. *Dolní Berounka*, s. 78.

Vinohrady. V letních měsících se odtud denně vypravovaly tři rychlíky a jedenáct osobních vlaků, v neděli se tento počet ještě o jeden rychlík a jeden zábavní vlak rozšířil.⁹⁵

Nejčastější nástupní stanicí však byla stanice Smíchovská, odkud také na Plzeň mířilo nejvíce vlaků. V neděli jezdily čtyři rychlíky, tři zábavní vlaky a dvanáct osobních vlaků. Výhodou pro cestující byla i nižší cena jízdného o 0,20 korun oproti první stanici na Nádraží Františka Josefa. Tato zastávka byla mezi Pražany dlouho známá jako Nádraží Západní dráhy, přestože v počátku nesla jméno Praha. Od roku 1895 se název změnil na Smíchov a později Smíchov státní nádraží. Od roku 1941 již nese zastávka jméno Praha-Smíchov, jako je tomu dodnes.⁹⁶

Následující stanicí je na 9,7. kilometru Praha-Velká Chuchle. Nalézá se na levém břehu Vltavy ve vesnici Malá čili Přední Chuchle. Již od roku 1135 bylo toto místo známé jako letní sídlo pražských biskupů. V roce 1906 zde bylo otevřeno dostihové závodiště a první Československé derby se zde běželo o patnáct let později, roku 1921. Za doby první republiky byla dostihová derby velmi oblíbená a návštěva dostihů byla společenskou událostí, kterou si nenechaly ujít ani tehdejší hvězdy jako Vlasta Burian nebo Adina Mandlová. V roce 1931 je navštívil dokonce tehdejší prezident Tomáš Garrigue Masaryk.⁹⁷

Další stanicí je po 13,9 kilometru stanice Praha-Radotín. Zde se trať nachází již v poříčí řeky Berounky. Od roku 993 patřil Radotín pod Zbraslav, která se odtud nachází necelé čtyři kilometry na druhé straně Berounky. První zmínka o samostatném Radotíně se však datuje rokem 1156 za vlády českého krále Vladislava II. a jde o založení tamějšího kostela Panny Marie.⁹⁸

Další stanicí na trati z Prahy do Plzně (18,3. kilometr) a prvním letoviskem jsou Černošice. Osada se dělí na dvě části. První jsou Dolní Černošice, kde se nachází mlýn na „Bluku“, tvrz a dvůr Bluk ze 14. století, který náležel ke karlštejnskému manství⁹⁹. Druhou částí na pravém břehu Berounky jsou Horní Černošice. Obec se stala velmi oblíbeným letním

⁹⁵KUBIŠTA, Antonín. 1912. *Z Prahy do Plzně*, s. 3.

⁹⁶Tamtéž, s. 3

⁹⁷Tamtéž, s. 3–4

⁹⁸Tamtéž, s. 10.

⁹⁹Manství neboli manská soustava byla územní jednotka, která byla vázána na hrad. V našem případě se jedná o hrad Karlštejn. Územní a organizační jednotky byly propůjčovány tzv. manům, kteří za to byli dlužní majiteli. Dluh byl ve formě vojenské nebo provozní služby. Podle toho rozlišujeme manství ušlechtilé, kde byli manové vázáni vojenskou službou, a manství robotné, kde se manové museli starat o chod hradu a údržbu panství. Kolektiv autorů. 1900. *Ottův slovník naučný*. Díl 15., s. 851–856.

sídlem Pražanů. V místě se nacházela pošta s telegrafem i telefonem, lidová záložna, říční lázně, koupelny, tenisové hřiště, hotely i restaurace.¹⁰⁰

Následuje železniční stanice Všenory, od obce Všenory vzdálená 0,6 kilometru. Místní letovisko patří k nejkrásnějším pražským villegiaturám s velmi vkusnými a přepychovými vilkami. Všenory nabízely už v minulosti letním hostům mnoho rekreačních aktivit, ať už se jedná o vycházky do okolní krajiny, jako například na horu Kámen (414 m. n. m.) nebo jen využití služeb, které obec nabízela. Je zde velkostatek, zámek, park, lázně a železité prameny.¹⁰¹

O 1,3 kilometru dál se nachází další železniční zastávka a významné letovisko pro Pražany Dobřichovice. Městys Dobřichovice se nalézá na levém břehu Berounky a s železniční stanicí na břehu pravém ho spojuje železný most. Výletníci či letní hosté zde měli možnost využít poštu, telegraf, telefon, plovárnu, říční lázně či hřiště. Nacházel se zde místní lékař, válcový mlýn, pivovar, pila, cihelna a četné hostinské živnosti.¹⁰²

Nedaleko od Dobřichovic je stanice Řevnice (27,7 km tratě Praha – Plzeň). V místě se hostům k dispozici nabízel lékař, byla zde pošta, vodovod, říční koupele, hřiště a hostinská zařízení. O městečko se staral okrašlovací spolek, který pořídil orientační mapu Řevnic a blízkého okolí.¹⁰³

Poslední stanicí, která nás dělí od Karlštejna, je osada Zadní Třebáň. Stanice se nachází 30,4 kilometru na cestě z Prahy.

Stanice Karlštejn (dříve Karlův Týn) leží 33,8 kilometru od Prahy v 218,5 m. n. m.

Obrázek 1 Železniční zastávka Karlštejn na pohlednici z roku 1930

¹⁰⁰KUBIŠTA, Antonín. 1912. *Z Prahy do Plzně*, s. 19.

¹⁰¹Tamtéž, s. 27.

¹⁰²Tamtéž, s. 30.

¹⁰³Tamtéž, s. 34.

Stanice je ve vsi Poučnick, která stejně jako Klučice, Krupná a Budňany patří pod správu hradu Karlštejn. Nacházel se zde pivovar, dvůr, vily, letní byty a známá zahradní restaurace „U Turisty“.

Obrázek 2 Reklama restaurace U Turisty, zdroj: SOKA Beroun

Budňany s hradem Karlštejn leží na druhé straně řeky Berounky a jsou spojeny s ostatními osadami železným mostem. Městys Budňany, založený jako podhradí hradu Karlštejn, se původně jmenoval Budy. Městečko se i díky dobré občanské vybavenosti časem stalo oblíbeným letním sídlem. Nejznámější hostinec je na náměstí, jmenuje se „U Janů“ a byl to jeden z nejznámějších hostinců v Budňanech. Všichni výletníci však míří od vlaku údolím až ke hradu, který se nachází ve výšce 319 m. n. m. a celému okolí vévodí. Hrad je obklopen zalesněnými stráněmi na Kněží hoře.¹⁰⁴

Přestože je hrad Karlštejn velkým turistickým lákadlem, nenachází se zde tolik letních vil jako například v Černošicích či Dobříčovicích. Předpokládám, že zde hrála roli vzdálenost od Prahy, kdy 38 kilometrů představovalo delší přesun na letní byt. Vlaky v té době jezdily mnohem pomaleji, a tak cesta do Budňan trvala dlouho.

Následující stanice Srbsko je jen o 3,8 kilometru po trati dále. Srbsko se vyznačuje okolní klidnou krajinou. Bylo zde několik hostinských zařízení a obchod, jinak se jednalo o poklidnou vesničku kousek od Karlštejna, kam se lidé vydávali hlavně kvůli výletům do přírody.

Jedním z cílů výletníků by mohla být obec Svätý Jan pod Skalou, kde se nachází první značená turistická trasa vytvořená roku 1889.¹⁰⁵ Celá obec je v samém srdci národní přírodní

¹⁰⁴KUBIŠTA, Antonín. 1912. *Z Prahy do Plzně*, s. 41.

¹⁰⁵*Svätý Jan pod Skalou. Oficiální stránky obce*, 2017. [online] Svätý Jan pod Skalou. [cit. 8.12.2017, 13:20 hod]. Dostupné z: <http://www.svatyjan.cz/>.

rezervace Karlštejn. K vesnici jsou přidruženy další dvě osady – Sedlec a Záhrabská, které tvoří z převážné části chatky a menší obydlí určená hlavně k víkendovému pobytu. První písemná zmínka o Sv. Janu pod Skalou se datuje rokem 1037.¹⁰⁶ Dominantou obce je kostel stojící pod Svatojánskou skalní stěnou. Nejvyšší skalní výchoz Českého krasu sahá do výšky 210 metrů a je z jeho vrcholku neuvěřitelný výhled na okolní krajinu.

• Zastávky a jejich vznik

Železniční zastávky a jejich vznik podmiňuje vznik České západní dráhy. Stavba byla dokončena roku 1861 a do provozu byla uvedena roku 1862. Zastávky vznikaly postupně podle velikosti a potřeby obcí na trase.

Název zastávky	Rok vzniku
Praha-Smíchov	1862
Velká Chuchle	1907/1940 ¹⁰⁷
Radotín	1862
Černošice	1869/1883 ¹⁰⁸
Dobřichovice	1862
Karlštejn	1862
Srbsko	1902

Tabulka 1 Vývoj vzniku železničních zastávek na trase Praha-Srbsko¹⁰⁹

Stavbou železnice ubylo formanství, ne však na dlouho. Zanedlouho po rozvoji dráhy nastal vývoj automobilismu v Čechách. První rozšířené automobily byly s tak zvaným výbušným motorem. V pístovém cylindru se vzněcuje elektrická výbušná směs benzínové páry se vzduchem. V Československé republice vyráběly automobily továrna

¹⁰⁶*Středočeský kraj: města a obce Středočeského kraje: tradice, historie, památky, turistika, současnost.* 2009, str. 71.

¹⁰⁷Od roku 1907 byla v provozu dočasná zastávka Chuchle-závoďiště, sloužila hlavně pro rekreační dopravu v době, kdy se konaly dostihy. Až v roce 1940 byla zřízena stálá zastávka, její poloha a podoba je však až z roku 1954. *Společnost pro veřejnou dopravu.* [online]. [cit. 2.1.2018, 19:30 hod]. Dostupné z: <http://prahamhd.vhd.cz/>.

¹⁰⁸Od roku 1869 byla zavedena nedělní doprava do Horních Černošic, v roce 1883 pak byla vybudovaná první zastávka Černošice, která začala téhož roku fungovat. KUBIŠTA, Antonín. 1912. *Z Prahy do Plzně*, s. 19.

¹⁰⁹Společnost pro veřejnou dopravu. *Vznik železničních zastávek* [online]. [cit. 2.1.2018, 19:30 h.] Dostupné z: <http://prahamhd.vhd.cz/>.

Laurin & Klement v Mladé Boleslavi a továrna Praga (Kolbenova) ve Vysočanech. Majitelé automobilů museli platit daň, která se používala na opravu státní silnice.

V letech 1926–1928 se u nás začala rozvíjet autobusová doprava. Lidem připomínala starodávné poštovní omnibusy. Do velkého autobusu se v době rozvoje vešlo až třicet lidí. Autobusová doprava byla buď soukromá, nebo státní. Hořovickým regionem vedla státní silnice haselbašsko-berounská, dříve císařská, z Prahy přes Loděnici směrem na Beroun a dále do Bavor.

3.1.3 Těžba vápence

Vápenec se v Českém krasu těží už od středověku. Zásoby vápence a vápencové skály určují vzhled karlštejnské krajiny. Na řadě míst byl dobýván vápenec i pro stavbu Karlštejna, nejvíce se však těžba rozvinula v době industrializace. Postupně tak vzniklo na území Českého krasu až 200 menších i větších lomů. Největším z nich je Velká Amerika.¹¹⁰

Lomy Malá a Velká Amerika byly do konce 50. let minulého století u výletníků velmi populární a na větší oblibě získaly ještě po ukončení těžby, kdy vznikla jezírka ke koupání. V době provozu se zde nejdříve těžil bílý, šedý a růžový kámen. V okolí vápenky se poté vystavěly průzkumné štoly a tam, kde dělníci narazili na čistý vápenec, začali těžit. Odstranili hlínu z povrchu a v lomu těžili jako v trychtýři – nejprve odváželi kámen na povrchu koňskými povozy a železnicí, poté ve větší hloubce vytesali štoly, kterými surovinu odváželi. Čím větší byl důl, tím více pater bylo třeba vyrubat.¹¹¹

Oba lomy – Velká i Malá Amerika – jsou však od Karlštejna a Srbska daleko a svojí činností tedy tolik neovlivňovaly obyvatele obcí jako jiné lomy na Berounce. Rozvoj lomů byl obrovský a aktivní lomy se v té době vyskytovaly na obou březích Berounky. Jejich provoz doprovázel neutichající hluk vagónů a lanových drah. Srbsko byla obec přímo ovlivněná provozem lomů, konkrétně se v okolí nacházelo pět velkých lomů, které se podílely na proměně a vývoji tamější krajiny.

3.1.4 Letoviska v okolí Prahy

Kapitola Letoviska v okolí Prahy vychází z knihy *Slavné vily Středočeského kraje* Rostislava Šváchy, vyšla v roce 2010 a popisuje všechna známá letoviska v okolí Prahy a nejvýznamnější vily, které se v nich nacházejí.

¹¹⁰PONDĚLÍČEK, Michael. 2002. *Český kras včera a dnes*, s. 24.

¹¹¹TUREK, Jakub a kol. 2007. *Křivoklátsko a Český kras: 35 tipů, kam na výlet*, s. 67.

Na vývoji vilové architektury se podílela tzv. vilová ideologie, která praví, že jen uprostřed venkova dokáže městský člověk upevnit své ctnosti a zregenerovat se. Vznikají tak vilové osady zvané villegiatury. První pokusy o založení vilové osady vznikají v Anglii na počátku 19. století, později se tento trend dostává i do Čech. V dojezdové vzdálenosti z větších měst tak vznikají letoviska, villegiatury neboli rekreační osady.¹¹²

Vzhledem k tomu, že villegiatury Středočeského kraje byly z Prahy snadno dostupné jak železniční, tak později i automobilovou dopravou, stávaly se zájmovým územím pražských architektů. Zároveň jde o území osídlené výhradně česko-jazyčným obyvatelstvem.

Nejstarším pražským příměstským letoviskem jsou Roztoky u Prahy, nazývané také Tiché údolí, které se nachází na levém břehu Vltavy. První písemná zmínka se datuje do 13. století, kdy zde stála tvrz, později přestavěná na zámek. Od roku 1839 byl majitelem roztockého zámku Josef Leder, který dal nepřímo podnět ke vzniku letoviska. Zpřístupnil háj a vystavěl tam zahradní restauraci, načež se malebné údolí stalo výletním místem. Nejdůležitějším impulsem však byla výstavba Severní státní dráhy z Prahy do Drážďan, která byla dobudována roku 1851.¹¹³

Pohodlné dopravní spojení přivázelo výletníky a podpořilo rozvoj stavební činnosti. Vznikaly zde letohrádky i nájemní vily a původní vesnický charakter se z Roztok začal postupně vytrácet. Urbanistickou podobu vilové čtvrti určila krajina a její sevřené úzké údolí. Majitelé vil byli především továrníci či velkoobchodníci, právníci a zámožní podnikatelé. Na letní pobyty sem dojížděl například Bedřich Smetana za manželkou Kateřinou a dcerou Žofíí. Vilu zde vlastnili i manželé Lobkovicovi nebo velkoobchodník s chmelem Julius Sonneschein. Výraznou stavbou byla malá Sakura, později upravena na japonskou čajovnu. Konaly se zde slavnosti třešňových květů, kde byli hosté obsluhováni personálem v orientálním oděvu. Roztoky byly proslaveny jak hostinskými zařízeními a neobvyklou architekturou, tak i plovárnami.¹¹⁴

Dalším oblíbeným rekreačním místem se staly Všenory, původně malá zemědělská obec jihozápadně od Prahy. Nedaleké lesy, příjemné procházky v přírodě a dostupné železniční spojení sem lákaly návštěvníky již od 70. let 19. století. V roce 1837 zde Vincenc Noltsch zakoupil panství a vypracoval se ze sládky až na nájemce pivovaru. Na konci 19. století vybudoval Jan Nolč (syn Vincence, který si počestil příjmení z německého

¹¹²HERMANOVÁ, Hana; ŠVÁCHA, Rostislav; ed. 2010. *Slavné vily Středočeského kraje*, s. 9–14.

¹¹³Tamtéž, s. 17.

¹¹⁴Tamtéž, s. 17–20.

Noltsch na Nolč) výletní restauraci a hotel, což přispělo k úspěšnému rozvoji Všenor jako rekreačního střediska Pražanů s první rekreační vilou z roku 1874. Všenorská villegiatura se postupně rozšiřovala do Brunšova a dále do Dobřichovic.¹¹⁵

Podobně jako u ostatních letovisek i Dobřichovice se rozvíjí se stavbou Západní železnice. Historická část obce se nachází na levém břehu řeky Berounky. Stála zde tvrz ze 16. století, kterou nechal arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé přestavět na renesanční zámek. Zájem stavebníků v 19. století začal se stavbou vily JUDr. Miroslava Krajníka, zemského advokáta a poslance. Z významných rekreatů si zde postavil vilu generál Maurice Pellé, pražský nakladatel František Řivnáč, rodina hodinářů Hainzlových a děkan právnické fakulty JUDr. Antonín Randa. Se vzrůstající oblibou Dobřichovic rekreaty se zde začala budovat sportoviště jako tenisové kurty či plovárna, vznikaly lesní pěšinky a obec se více starala o místní komunikace. Volný čas tak vilaři trávili na procházkách po okolním lese nebo hraním tenisu či kroketu.¹¹⁶

Černošice lze pokládat za nejvýznamnější letovisko v blízkosti Prahy, jemuž také předcházela dlouhá historie spjatá s řádem křížovníků. V roce 1253 jim Václav I. postoupil řevnický kostel a od poloviny 19. století jim byla přenechána farnost spravovaná ze sousedních Dobřichovic.

Osídlení je v Černošicích rozlehlé a rozděluje ho potok Švarcava. Vilová aglomerace se zde rozvíjí podél hlavních dopravních tahů. Stejně jako u ostatních letovisek to byla hlavně blízkost Prahy a železniční doprava, co činilo letovisko oblíbené u pražských rekreatů. Mezi prvními, kdo objevili letovisko a začali sem pravidelně jezdit, byli Svatopluk Čech a Ignát Herrmann. V roce 1924 dokonce obec jmenovala Ignáta Herrmanna čestným občanem.¹¹⁷

O bohatý kulturní život se zde staral okrašlovací spolek, sdružoval místní obyvatele i vilaře a společně se tak starali o zvelebení obce. Zasadili se o založení plovárny, starali se o vycházkové stezky, u kterých zřizovali posezení. Sport byl častým využitím volného času rekreatů, hrál se zde fotbal, tenis či házená. Měli zde zábavní sál, tělocvičnu, lesní divadlo i kinosál.¹¹⁸

Ve větší míře si zde zámožní Pražané začali stavět své objekty v 80. letech 19. století. Rekreati pocházeli většinou z Nového Města pražského a patřili k velkoobchodníkům

¹¹⁵HERMANOVÁ, Hana; ŠVÁCHA, Rostislav; ed. 2010. *Slavné vily Středočeského kraje*, s. 21–24.

¹¹⁶Tamtéž, s. 25–29.

¹¹⁷Tamtéž, s. 30–31.

¹¹⁸Tamtéž, s. 32.

a vysoce postaveným osobám Prahy. Pražská smetánka se zde v této době chovala podle kronikáře „odstředivě“ k místním obyvatelům. Zdá se tedy, že už nešlo o přátelské vztahy, a Pražští se dokonce snažili o odtržení vilové čtvrti od Černošic a pojmenování nové části jménem Kazín. Návrh byl však zamítnut.

Důležitou osobou, se kterou se pojil rozvoj černošické villegiatury, byl nakladatel Antonín Reinwart. Komik Ferenc Futurista, pěvkyně Dalda Škardová či akademický krajinář Václav Jasna si oblíbili zdejší krajinu natolik, že si zde také dali vystavět letní sídlo.

Alespoň připomeňme, že dalšími letovisky v okolí Prahy jsou Jevany, Nespeky, Nouzov, Lidice či Vonoklasy.

3.2 Letovisko Karlštejn

3.2.1 Historie Karlštejna a jeho vývoj

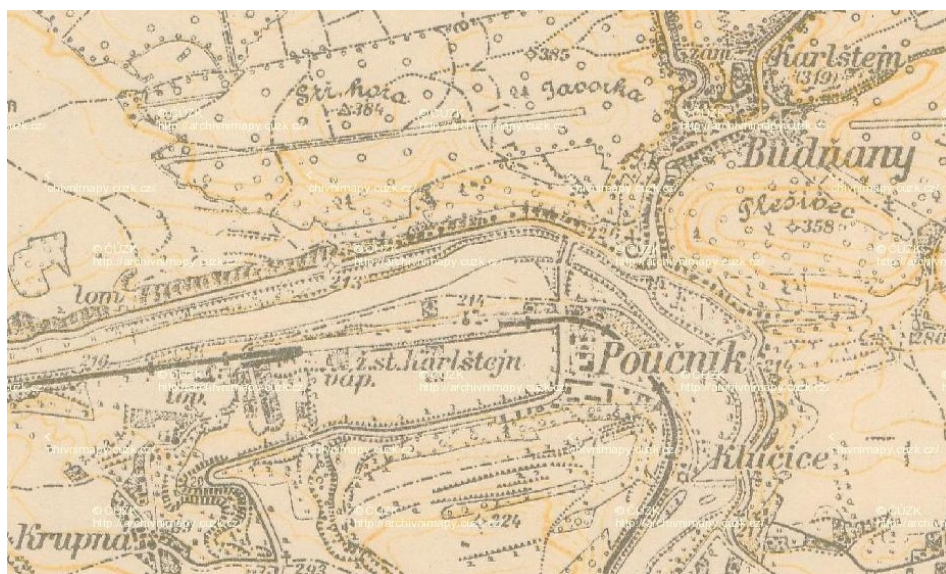
Karlštejn, dříve Budňany, se nachází 33 kilometrů západně od Prahy a zhruba devět kilometrů jihovýchodně od Berouna v nadmořské výšce 345 m. n. m. Karlštejnem protéká Budňanský potok, který se v dolní části obce vlévá do řeky Berounky. Budňany nemají uspořádaný půdorys, což je podmíněno terénem. Obec se nachází v údolí ohraničeném ze dvou stran vrchy Javorkou a Plešivcem, z třetí strany je ohraničena řekou Berounkou.

Poprvé se Budňany v dokumentech připomínají v roce 1380, i když nepochybně vznikly hned po stavbě hradu Karlštejn v roce 1348. Název Budňany vychází pravděpodobně od slova „budy“, původně myšlené zástavby.¹¹⁹ Královský hrad založený na Kněží hoře získal úlohu symbolické schránky říšských korunovačních klenotů a nejdůležitějších státních listin. Základní kámen byl položen 10. června 1348 arcibiskupem Arnoštem z Pardubic kvůli neúčasti Karla IV.¹²⁰ Tři roky po stavbě hradu byl vystavěn kostel sv. Palmácie v podhradí. Vedle kostela se nachází fara a hřbitov. Roku 1794 byly Budňany povýšeny na městys císařem Františkem I. Do svého znaku dostaly českého lva, pravděpodobně hlavně díky hradu Karlštejn, který je jednou z nedůležitějších staveb české historie. V té době tvořil městys Budňany pouze patnáct chalupnických usedlostí.¹²¹

¹¹⁹*Středočeský kraj: města a obce Středočeského kraje: tradice, historie, památky, turistika, současnost.* 2009, s. 57.

¹²⁰JŮNA, Jindřich. 1928. *Monografie Hořovicka a Berounska.* Díl 1., s. 189.

¹²¹*Středočeský kraj: města a obce Středočeského kraje: tradice, historie, památky, turistika, současnost.* 2009, s. 57.

Mapa 1 Vojenské mapování, zdroj: Archivní mapy.cuzk.cz¹²²

V roce 1952 byly sloučeny čtyři obce – Krupná, Poučnick, Klučice a Budňany – v jednu obec pojmenovanou Karlštejn.¹²³ Ves Poučnick existovala ještě před stavbou hradu Karlštejn, to samé pravděpodobně platí i o Klučickém mlýně. První písemná zmínka o Poučnicku pochází z roku 1263, v té době šlo pouze o malou samostatnou ves jihozápadně od Budňan. Její název prý vychází ze slova „poustka“, jímž se označovaly samoty nebo lidmi opuštěná místa.¹²⁴ Jednalo se vlastně pouze o dvůr, později rozšířený na osadu v blízkosti železniční stanice. Klučice jsou část Karlštejna kolem mlýna. Původní název osady byl Kluczicz, který se posléze přeměnil na Klučice.¹²⁵ První zmínka pochází z roku 1357 a pojí se s odvodem daní (mouky mleté v mlýně) na hrad Karlštejn.¹²⁶ Osada Krupná vznikla jako poslední až po roce 1779 spojením panského dvora a ovčína.¹²⁷

Výstavba v Karlštejně nebyla ničím významná. Většinou se jednalo o statky a chalupy místních obyvatel. Mezi významnější počiny patřila stavba mostu přes řeku Berouнку v roce 1881, výstavba vodovodu ve 30. letech 20. století a veřejné osvětlení v obci. Obyvatelé obce byli často živnostníky, případně pracovali v nedaleké vápence, v lomu Amerika, nebo dojížděli za prací do Berouna. Od roku 1869 se v obci nachází poštovní úřad a od roku 1906

¹²²Měřítko: 1:25 000, období 1875–1952.

¹²³*Středočeský kraj: města a obce Středočeského kraje: tradice, historie, památky, turistika, současnost.* 2009, s. 57.

¹²⁴ĐVOŘÁK, Otomar. 2005. *Dolní Berounka*, s. 82.

¹²⁵JŮNA, Jindřich. 1928. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 1., s. 189.

¹²⁶ĐVOŘÁK, Otomar. 2005. *Dolní Berounka*, s. 82.

¹²⁷KUČA, Karel. 2000. *Města a městečka v Čechách a na Moravě*. Díl 2., s. 816–819.

i četnická stanice. O zdraví karlštejských obyvatel se staral obvodní lékař z Mořiny (nedaleké vesnice) a později bylo postaráno i o zdraví zvířat místním zvěrolékařem. Škola se nachází v části Budňany hned pod hradem. Původně byla pouze dvoutřídní, ale se zvyšováním počtu obyvatel bylo potřeba navýšit počet tříd na tři. Obec měla vlastní knihovnu, hasičský sbor, tělocvičnou jednotu Sokol i okrašlovací spolek či čtenářskou besedu. Můžeme tedy říci, že Karlštejn byla rozvinutá a samostatná obec.

První výletníci a rekreanti objevovali krásy Karlštejna koncem 19. století a v první polovině 20. století, obzvláště potom po roce 1910, kdy byl hrad Karlštejn zpřístupněn veřejnosti. Turistika se rozvíjí a Karlštejn se stává jedním z nejnavštěvovanějších hradů v Českých zemích.

• Správa obce

Správa obce byla v rukách konšelů a rychtářů až do roku 1850. Poté se o chod obce starala obecní rada volená obecním zastupitelstvem. Mnoho dokumentů, které by nám tuto dobu přiblížilo, bylo ztraceno, a tak některé z informací známe pouze útržkovitě a nejasně. Stejně tak neznáme jména starostů před rokem 1900. Po roce 1900 do roku 1945 se vystříдалo ve funkci starosty sedm mužů:

- do r. 1901 Roztočil,
- 1901–1919 Ferdinand Strach,
- 1919–1923 František Rejffř,
- 1923–1932 Antonín Volf,
- 1932–1934 Vladimír Habětín,
- 1934–1942 Hanzalík,
- 1942–1945 Antonín Beran.¹²⁸

Sčítání lidu je jeden ze zdrojů, který by nám přiblížil vývoj ve zkoumané oblasti. Bohužel se ukázalo, že i dokumenty o sčítání lidu mezi lety 1921–1980 se nedochovaly.

Počet obyvatel se začal zvyšovat až v druhé polovině 19. století.¹²⁹

¹²⁸KUČA, Karel. 2000. *Města a městečka v Čechách a na Moravě*. Díl 2., s. 816–819.

¹²⁹Tamtéž, s. 816–819.

rok	Počet obyvatel
1843	470
1921	542
1930	637
1947	690
1991	470

Tabulka 2 Vývoj obyvatelstva od roku 1843 do roku 1991

V dnešní době se na 1 209 hektarech nachází 760 obyvatel.¹³⁰

• Obchod, průmysl a zemědělství

Na Berounsku bylo velmi málo rozvinuté zemědělství a lesnictví. Důvodem by mohla být členitost terénu. V okolí se vyskytují skály tvořené křemencem a skalní výchozy tvoří velkou část oblasti. Vápnitá půda není vhodná pro zemědělsky pěstované rostliny. Nelze se tedy divit, že zde zemědělství není natolik rozšířeno.

Značná část obyvatel se tedy živí a živila obchodem či veřejnou službou. Vzhledem k tomu, že se jednalo o lokality letních bytů, chatařů či návštěv výletníků, obchod a obyvatelé pracující ve veřejné službě měli hodně práce v letním období.

Karlštejnský průmysl představovaly lomy a vápenky. Karlštejnské akciové továrny stavebních hmot vyráběly v Budňanech cihly. Z vápna a písku se upravila hustá kaše, která se lisovala. Syrové cihly se sušily parou osm hodin a denně se jich tak vyrobilo až osm tisíc.¹³¹ Podrobněji se lomům budu věnovat v kapitole Lomy Srbska a jejich vliv na okolní krajinu.

18 %	zemědělství a lesnictví
53 %	průmysl
29 %	obchod, veřejná služba a jiné zaměstnání

Tabulka 3 Rozdělení zemědělství, průmyslu a služeb v Karlštejně¹³²

¹³⁰DOSTÁL, Tomáš a kol. 2009. *Středočeský kraj, města a obce*, s. 57.

¹³¹JŮNA, Jindřich. 1930. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 4., s. 23.

¹³²Tamtéž, s. 23.

Za Karla IV. docházelo k největšímu rozkvětu pěstování jak vinné révy, jejíž sazenice nechal dovézt z Rakouska, tak chmelu i ovocných sadů.¹³³ Vinice patřila pod arcibiskupství při kostelu sv. Palmácia. V době válek vinařství upadalo a k rozvoji došlo až se vznikem samostatného Československa.¹³⁴

28. listopadu 1919 byla v Budňanech založena Vinařská výzkumná stanice, kde se měly testovat nové odrůdy vinné révy přivezené ze zahraničí a jejich následné množení pro vinařské oblasti celé České republiky. Pozemky byly pronajaté od ministerstva zemědělství. Jelikož se nacházely na velmi příkrém svahu, bylo nutné rozterasování na menší políčka. O obnovu celé stanice se zasloužil prof. Karel Votruba. Stanice podléhala Státním výzkumným ústavům zemědělským v Praze. Roku 1924 se na stanici pěstovalo až 80 ušlechtilých odrůd a dalších 60 plodných hybridů.¹³⁵

Další oblíbený mok, pivo, se vařil v poučnickém pivovaru, který byl však roku 1898 zrušen. Do budovy se roku 1925 přestěhovala truhlárna jménem „Derka“, která vyráběla nábytek a rakve.¹³⁶

Vzhledem k přítomnosti hradu Karlštejn se dříve v místě často konaly honitby.¹³⁷ Budňanský lid z podhradí se v zimě věnoval především pletení košů. Košíkářství bylo velmi rozvinuto i ve vedlejší obci Hlásná Třebáň. Ženy se dále zabývaly šitím kožených rukavic.¹³⁸

3.2.2 Původní osídlení

První zástavbou v Budňanech bylo 15 chalupeckých usedlostí. Do první poloviny 18. století lze tedy považovat zástavbu za minimální. Teprve od druhé poloviny 18. století se začala vesnice rozšiřovat směrem k řece Berounce a nahoru po svazích vrchů Javorka a Plešivec. Až od 2. poloviny 19. století se zástavba rozšiřovala ven z karlštejského údolí kolem Berounky. Domy se nacházejí kolem okresních silnic do Velké Mořiny, Hlásné Třebáně a Srbska. Domy jsou zděné a z velké části přízemní.¹³⁹

¹³³JŮNA, Jindřich. 1929. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 3., s. 246.

¹³⁴JANDUROVÁ, Olga. 2005. *Historie výzkumné stanice vinařské v Karlštejně*, s. 3

¹³⁵*Konference k 90. výročí založení Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně*. 2009, s. 5.

¹³⁶JŮNA, Jindřich. 1930. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 4., s. 23.

¹³⁷JŮNA, Jindřich. 1929. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 3., s. 283.

¹³⁸JŮNA, Jindřich. 1930. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 4., s.24.

¹³⁹JŮNA, Jindřich. 1931. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 6., s. 51.

Mapa 2 Mapa kultur stabilního katastru, 1834-1844, zdroj: Archivnimapy.cuzk.cz

Rozvoj obce je podmíněn vznikem železniční stanice. Stalo se tak roku 1862 na protější straně řeky. Od centrálního náměstí Budňan je nádraží vzdáleno jeden kilometr. Od tohoto okamžiku jako by ožily osady Klučice a Poučník. Poučník měl v roce 1928 23 domů a asi 250 obyvatel. Nacházel se zde dvůr Otty Winternitze, továrna na zpracování dřeva Derka, vápenice firmy Václav Tomášek a karlštejnská cementárna. S Budňany je spojen železným mostem z roku 1881. Most byl postaven panem Josefem Wagenknechtem.¹⁴⁰ Kamenickou část mostu provedla firma Karla Leštiny, ocelovou konstrukci podle projektu Ing. Prášila vystavěla Pražská železářská společnost a Vojtěšská huť z Kladna. Budňansko-Karlotýnský ocelový nýtovaný tříobloukový most se měl jmenovat Stefanie, podle choti korunního prince Rudolfa.¹⁴¹

3.2.3 Vývoj zástavby rekreačních objektů

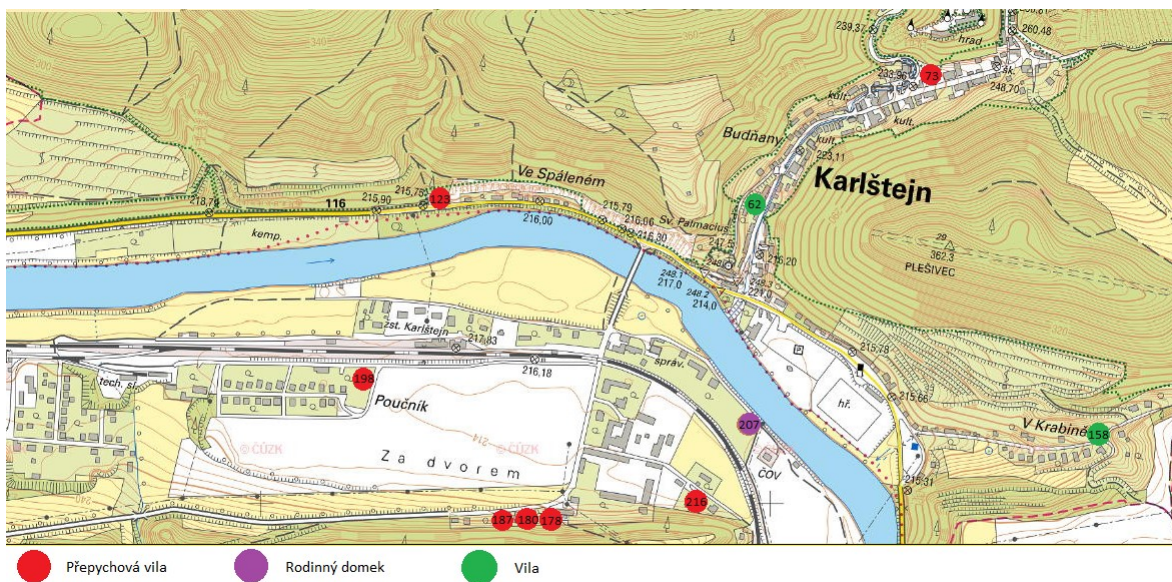
V dnešní době trvá cesta vlakem z Prahy do Karlštejna podle jízdního řádu 33 minut. V době zavedení dráhy v roce 1862 však byly vlaky mnohem pomalejší a nepohodlnější. Přesto to byl nejrychlejší způsob pro obyvatele z Prahy, jak se dostat do Karlštejna nebo o zastávku dál do Srbska.

Karlštejn lákal hradem či procházkami po okolních kopcích, zároveň se zde nacházela hostinská zařízení, ale i spolky, do kterých mohl vstoupit kdokoli. Okrašlovací spolek se staral hlavně o chod a rekultivaci obce, kulturní zážitky zajišťoval divadelní spolek Bedřicha Rysa. Bohužel se podrobnější záznamy nedochovaly. Ke sportovnímu vyžití občanů

¹⁴⁰JÚNA, Jindřich. 1931. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 6., s. 56.

¹⁴¹VĚTVIČKA, Václav. 2009. *Berounka – řeka bez pramene*, s. 129.

a návštěvníků přispívala místní Česká obec sokolská. Tělocvičná jednota Sokol zde sídlila od roku 1911. V roce 1910 se hrad Karlštejn otevřel pro veřejnost, což přispělo k dalšímu rozvoji turismu. Lidé mířící do Karlštejna zde měli vše, co bylo potřeba. Nacházela se zde knihovna, farní budova a obchodní dům, který vlastnil pan Koudela, mistr krejčovský. Nechyběl zde samozřejmě obchod s potravinami, drůbežárna a pekařství.

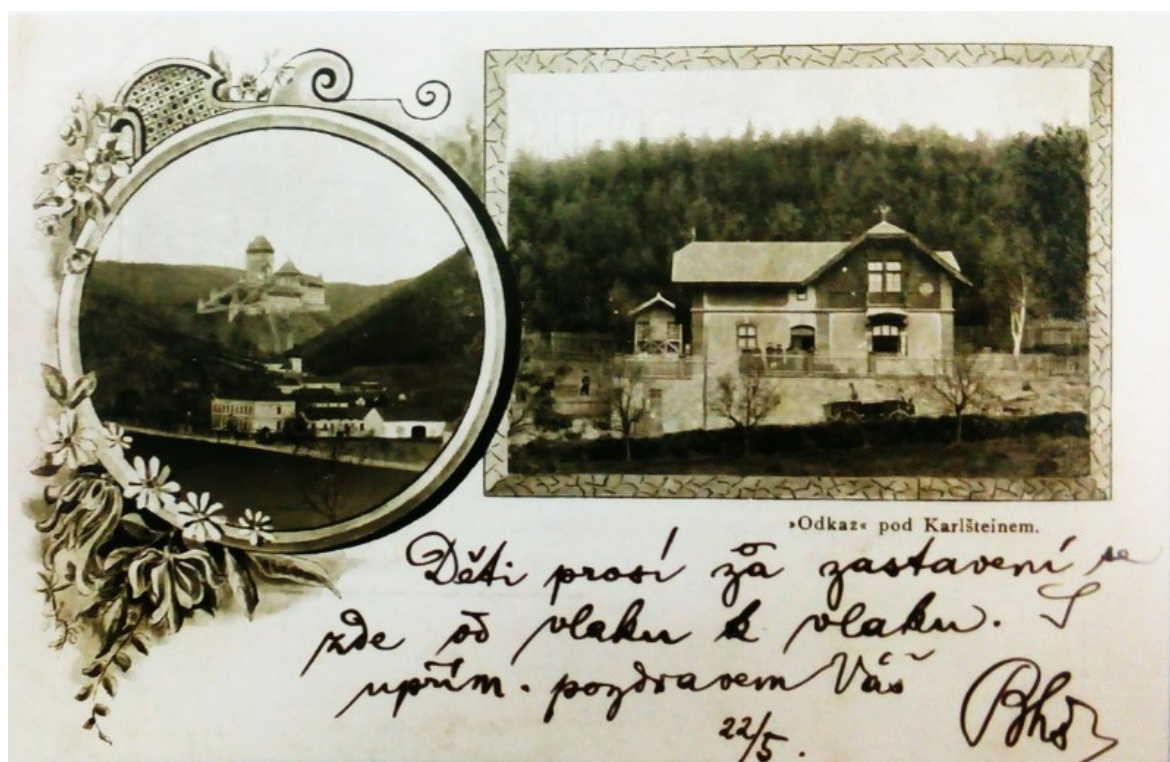
Mapa 3 Mapa ukazující polohu rekreačních objektů, rozdělení podle druhu stavby.
Mapa vytvořená dle podkladů autorky, autor mapky: Batuhan Der, zdroj: SOkA Beroun

V Karlštejně se nachází devět rekreačních objektů. Nejstarší vilu, čp. 187, si zde roku 1896 postavil dr. Bohdan Rieger. Vila se nachází v Poučnicku nedaleko železniční stanice. Majitel, jehož místní nazývali „Jeho Blahorodí“, byl profesorem z Prahy, přesnou adresu se však nepodařilo dohledat. To, že se jedná o rekreační vilu, soudím dle plánu stavby. Majitel byl vysokého postavení, pocházel z Prahy, kde pravděpodobně i celoročně bydlel. O stavbu a přiléhající zahradu se staral domovník. Stavitel Herscher a architekt Braf, které si dr. Bohdan Rieger vybral ke stavbě, pocházeli také z Prahy.¹⁴²

¹⁴²Státní okresní archiv (dále SOkA) Beroun, fond berní správy (dále bs) Hořovice, Budňany, kart. 195.

Návrh
 rodinného domu na č.p. 50 a 920
 v Poučnicku Blahor. Lána
 N^o B. Riegra, prof. z Prahy

Obrázek 3 Popis plánu stavby čp. 187¹⁴³ Bohdana Riegra, zdroj: SOkA Beroun

Obrázek 4 Pohlednice z roku 1902, na které je vyobrazena vila Bohdana Riegra čp. 187¹⁴⁴

Obrázek 5 Dnešní podoba vily Bohdana Riegra, foto: autorka, 5.1.2018

¹⁴³Číslo popisné byla rozdělena na Poučnick, Klučice, Budňany a Krupnou, po spojení osad se číslo popisné upravila, v diplomové práci používám současná čísla popisná.

¹⁴⁴KROPP, Vilém; DVOŘÁK, 2003. Otomar. *Berounsko a Hořovicko na starých pohlednicích*, s. 208.

O rok později (1897) se ve stejné ulici Za Dvorem objevila další přepychová vila¹⁴⁵, a to rodiny Jičínských, čp. 180. Postavit si ji nechal Karel Jičínský, ústřední ředitel a horní rada, a jeho manželka Laura, oba původem z Jindřichova Hradce. O průběh celé stavby se starala manželka Laura, která komunikovala s obecním úřadem a zařizovala všechna potřebná povolení. Vila má dva sklepy, kuchyň, dva pokoje v přízemí, pokoj pro služku, přístavek se záchodem a spíží. Vřetenové schody vedou do podstřeší, kde se nalézá předsíň, dva pokoje a půda. Vilu postavil stavitel Antonín Fischer z Litně. Náleží k ní i vedlejší stavba čp. 178, kde byl byt pro domovníka, který se o obě stavby a okolí staral v nepřítomnosti majitelů. Stavba čp. 178 byla postavena mistrem zednickým Aloisem Nájemníkem z Litně.

Obrázek 6 Dnešní podoba vily čp. 180, foto: autorka, 5.1. 2017

Později odkoupili dům čp. 178 manželé Boháčovi. Zdeněk Boháč byl obchodní cestující a se svou manželkou Marií Boháčovou měli trvalé bydliště v Praze 14, ul. Táborská 336.¹⁴⁶

Majitelkou hned několika realit v tehdejším Poučnicku byla Kateřina Šulcová, v některé stavební dokumentaci zvaná také „Kitty“. S manželem Antonínem Šulcem bydleli přes rok na Královských Vinohradech v ulici Sladkovského 9 a v Karlštejně obývali vilu čp. 9, jejímž stavitelem byl Antonín Gráb taktéž z Prahy. V roce 1902 dala postavit vilu čp. 7, ve které pronajímala komoru panu Matěji Mrhoulovi. Ten zde mohl pobývat pouze

¹⁴⁵Přepychová vila bylo jedno z označení honosné vily movitých majitelů. Jednalo se o objekt o několika poschodích, s vysokým počtem pokojů a rozlehlou zahradou. Vila měla pokoje pro služebné a domovníka, garáž, halu i několik koupelen. V dokumentech berní správy byla přepychová vila označena pro nejluxusnější možnou stavbu. SOKA Beroun, Berní správa Hořovice, daň domovní osvobozovací.

¹⁴⁶SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 195.

v letních měsících, protože v zimě byla komora vlhká a nebylo možné ji vytopit. Dalším nájemníkem v domě čp. 7 byl Josef Winternitz. Dům obýval po všechna léta svého pachtu v letech 1904 až 1910. K čp. 7 si nechala Kateřina Šulcová roku 1909 přistavět další stavení, které měl obývat domovník. Josef Winternitz v této budově využíval spíž. Z dokumentů se lze dočíst, že za pronájem této spíže neplatil, činže byla již obsažena v pachtu dvora.¹⁴⁷

Výraznou vilu čp. 198 naproti železniční stanici v Karlštejně původně postavil revident státních drah Václav Tomášek roku 1908. Stavby si lze snadno všimnout na cestě vlakem ze Srbska do Karlštejna. Má čtyři pokoje v přízemí, kuchyň, další dvě místnosti v podkroví a sklepní byt. Dalším majitelem byl Ing. dr. Gaston Guth z Libně. Trvale vilu obývala pouze manželka Helena Guthová. Gaston Guth zde pobýval od jara do podzimu a zbytek roku trávil v Praze. Dcera Anna Matoušková navštěvovala matku o sobotách a nedělích, jinak bydlela s otcem v Praze v Konšelské ulici v Libni.¹⁴⁸

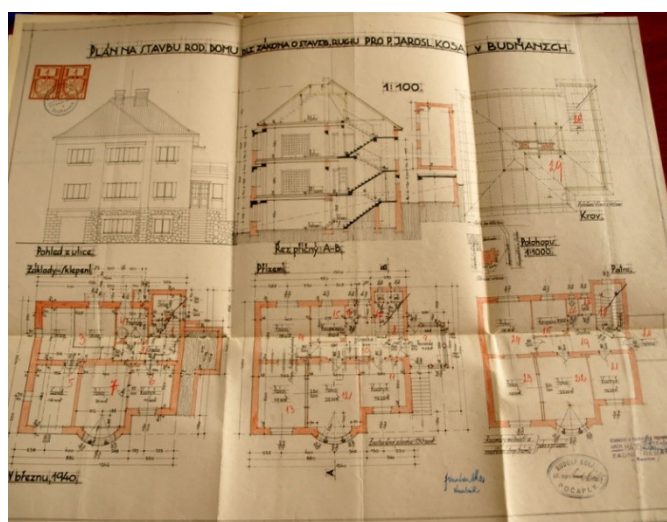
Obrázek 7 Dnešní podoba rekreační vily Gastona Gutha, čp. 198, foto: autorka, 5.1.2018

Jednou z nejzajímavějších vil v Karlštejně je čp. 62 ministerského úředníka Jaroslava Kose. Kosovi měli od roku 1926 v Karlštejně, část Budňany, chatu. Stavba o jedné místnosti byla využívána pouze v letních měsících, nepravidelně o sobotách a nedělích. Víkendová chata nebyla uzpůsobena na stálý pobyt. V zimních měsících byla nedostatečně zateplena, a tak bylo těžké zde pobývat. Původní číslo popisné víkendové chaty bylo 153. Roku 1939 nechali manželé Kosovi chatu zbourat a na její místo si postavili nový rodinný domek. „Na místo svého starého domu míním postavit nový rodinný dům obytný,“ (z materiálů berní správy). Nová stavba už se dá pokládat za vilu. Je dostatečně zateplena, a i v zimních měsících bylo možné ji obývat.

¹⁴⁷SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 195.

¹⁴⁸SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 195.

Dvoupodlažní dům vystavěl architekt a stavitel Antonín Hájek ze sousední obce Zadní Třebáň. Stavba měla v podzemí garáž, prádelnu, kuchyň a schodiště, v přízemí byla veranda kuchyň, tři pokoje, koupelna, záchod a spíž. V prvním patře byla terasa, další tři pokoje, záchod, koupelna a spíž. Majitelé, bytem v Praze Košířích, Čechova ulice 149, dojížděli do své nové vily stejně jako na původní chatu, a to jen v letních měsících, o sobotách či nedělích. V domě však měli nájemníka Ing. Josefa Dacha, který zde bydlel celoročně. Nájemné činilo 83 Kčs, jak dokládá notářský zápis. Zde se také můžeme dočíst, že nájemník nemohl zaplatit majitelům nájemné přímo, protože zde nepobývají celoročně. Vila se nacházela v hlavní ulici Budňan, kterou se dalo snadno dojít ke hradu Karlštejn.¹⁴⁹

Obrázek 8 Plánek nové vily čp. 62 manželů Kosových, zdroj: SOKA Beroun

Dalším rekreačním objektem je čp. 123 Jaromíra Macháčka. Stavba přepychová, charakteru vily, byla postavena roku 1930. Vilu obklopuje ze tří stran terasovitá zahrada se dvěma sloupovými altány, k nimž vedou široké zděné schody. Budova má terasu i balkon a skládá se ze tří samostatných bytů. Dva byty obýval profesor obchodní akademie Jaromír Matoušek, který dojížděl pouze v letních měsících. Zbýlý byt obýval domovník Václav Stejskal, který zde žil celoročně a staral se o budovu se zahradou. Byt pro domovníka se vstupem přímo do majitelova bytu byl umístěn v přízemí. Pozemek stál Majitele Jaromíra Macháčka deset tisíc korun československých a vila byla postavena stavitelem Kolaříkem z Kladna. V zimních měsících bydlel majitel v Praze 2, Lutzowově ulici 55. Budova čp. 123 nebyla jedinou nemovitostí Jaromíra Macháčka. Další budovu, kterou vlastnil, je čp. 122.

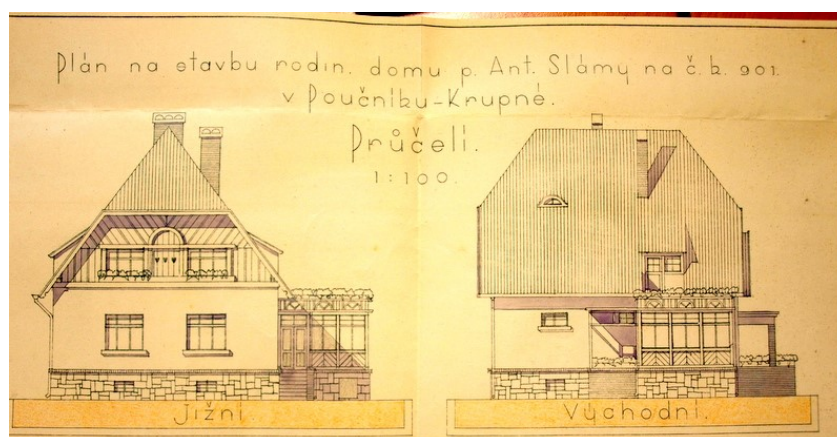
¹⁴⁹SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 195.

Jedná se o dům s malými byty, pravděpodobně k pronájmu. Budova se nachází ve stejné části Karlštejna jako čp. 123, v ulici Ve Spáleném.¹⁵⁰

Obrázek 9 Přepychová vila Jaromíra Macháčka, čp. 123, zdroj: SOKA Beroun

Rodinný domek Antonína Slámy čp. 207 se nachází v Poučnicku u řeky Berounky. Domek je o poznání menší než ostatní vily v Karlštejně. V přízemí je kuchyň a dva pokoje s příslušenstvím, v podkroví pak komora a další dva pokoje. Domek projektoval Ing. F. Pokorný, architekt a stavitel z Prahy 19, v roce 1933. Slámovi si ho vybrali pravděpodobně proto, že sami měli trvalé bydliště v Praze v Dejvicích.¹⁵¹

Obrázek 10 Vila Antonína Slámy čp. 207, zdroj: SOKA Beroun

Posledním rodinným domkem postaveným manžely z Prahy, je čp. 158. Novostavbu rodinného domku si nechal postavit Bohumil Bohutínský s manželkou. Dům měl sedm

¹⁵⁰SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 96.

¹⁵¹SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 195.

obytných místností a byl dokončen roku 1941. Stává se tak jednou z posledních staveb před válkou. Domek je umístěn v klidné části Budňan, od hradu na druhé straně kopce Plešivec. Lokalita byla pravděpodobně zvolena kvůli klidu, přírodě a odpočinku.¹⁵²

Nebylo to tak vždy, můžeme nalézt i domky majitelů z Prahy v samém centru Budňan. Příkladem by mohl být domek čp. 73 Josefa Pelce, holiče, a jeho manželky Marie, ženy v domácnosti, kteří pocházeli z Prahy 10, Brtnické ulice. V roce 1882 odkoupili parcelu v samém centru Budňan od manželů Františka a Josefy Kotkových, kde si posléze postavili vlastní rodinný domek. Dům se nachází přímo pod hradem Karlštejn.¹⁵³

3.2.4 Chatařská oblast Karlštejna

V Karlštejně se nachází několik víkendových chat, které byly zbudovány v době, která nás zajímá, a sloužily výhradně pro rekreační účely. České země jsou ideální pro rozvoj venkovních aktivit díky svému podnebí. V létě je zde teplo na koupání v nedaleké řece, v Karlštejně je tou řekou Berounka. Tradice koupání na jezu se dochovala až do dnešní doby. Zahrádkaření i výlety do hor jsou ideální ve spojení s chalupou v přírodě, daleko od velkoměsta, přesto dostatečně blízko, aby jich bylo možné jednoduše dosáhnout. Oproti tomu v zimě mají chataři byt někdy ve městě u ústředního topení.

Jednou z nejstarších chat je čp. 153 manželů Kosových z roku 1926, kteří si přírodu v okolí Karlštejna zamilovali natolik, že si později místo chaty postavili vilu.¹⁵⁴

Obrázek 11 Původní chalupa manželů Kosových, zdroj: SOKA Beroun

¹⁵²SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 195.

¹⁵³SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 95.

¹⁵⁴SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 95.

V roce 1932 si za 1 500 korun československých postavil tramskou chatu čp. 155 Josef Bubeníček, vedoucí spisovny a archivu v Praze. Trvalé bydliště měl v Praze 11 v Tomkově ulici a na chatu jezdil pouze rekreačně několik dní v roce v letních měsících. Za chladného počasí byla těžko obyvatelná. Celodřevěná chata bez pevného základu byla přenosná a sestávala pouze ze dvou místností.¹⁵⁵

Další chatu si pořídil Adolf Franěk, devětadvacetiletý zaměstnanec státních drah. Jako výpomocný dělník si zakoupil chatu čp. 154 v roce 1934. Používána byla pouze v létě, občasně o sobotách a nedělích. K zimnímu používání byla nevhodná, jelikož neměla blízký zdroj vody, což nebylo v zimním období jednoduché. Vytopení chaty nebylo možné, protože chyběla omítka i podezdívka. Majitel byl často nemocný, a tak si chatu pořídil na doporučení lékaře. Čas strávený na čerstvém vzduchu mu měl pomoci se neduhů zbavit. Z žádosti o odpuštění daně¹⁵⁶ se můžeme dočíst, že majitel byl ženat a staral se o svou starou matku, která neměla penzi.¹⁵⁷

Poslední chatu vlastnila Anna Hošková. Chata čp. 119 se nachází v Budňanech v ulici Ve Spáleném vedle domu Jaroslava Macháčka. Umístěna je kousek od řeky Berounky a nedaleko železniční stanice.¹⁵⁸

Na rozdíl od Srbska, kde se v Údolí děsu nachází tramská osada, ji v okolí Budňan, Poučnicku a Krupné nenalezneme. Chaty byly rozprostřeny samostatně po okolních kopcích a jejich majitelé se jen málokdy navzájem znali.

3.2.5 Místní obyvatelé a významná stavení

Mnoho obyvatel Karlštejna bylo místních. Žili zde tedy celoročně a živili se prací přímo v Karlštejně nebo v blízkém okolí. Důležitou stavbou pro místní obyvatele byla škola. Dvoutřídní smíšená obecná škola v Budňanech byla založena roku 1807 učitelem Ferdinandem Bořickým.¹⁵⁹ Sídlo měla původně v domě čp. 30 v Budňanech. Školní obec tvořilo několik vesnic, byly to Budňany pod Karlštejnem, Poučnick, Klučice, Přední Třebaň,

¹⁵⁵ SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 195.

¹⁵⁶ Majitel objektu byl povinen po dokončení stavby odevzdat všechny stavební materiály berní správě v Hořovicích. Následně měl každý majitel nemovitosti právo požádat o odpuštění daně, tzn. Odpuštění placení daně domovní a třídní, Hořovická berní správa žádosti zkontrolovala, a když se jednalo o těžkou životní situaci a objekt byl malý, mohlo se stát, že byl majitel daně zproštěn. Nestávalo se tak ale často. Většinou žádali odpuštění daně movití lidé, kterým odpouštěny poplatky nebyly. SOKA, materiály berní správy (kapitola 3.4 Stavební dokumentace, stavitelé a architekti).

¹⁵⁷ SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 195.

¹⁵⁸ SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 95.

¹⁵⁹ JŮNA, Jindřich. 1929. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 2., s. 233.

Mořina, Mořinka a Pod Roblín. Nejdříve byla založena jednotřídní obecná škola, každoročně však počet dětí narůstal. Bylo třeba postavit školu novou a větší. Na místě, kde byly vrchnostenské zahrady, rozhodly šlechtičny z Ústavu tereziánského postavit novou školu. Na místě původní školy (čp. 30) založil pan Kolář řeznictví a uzenářství. Domek nechal zbourat a Josef Horálek, mistr zednický z Říčan, mu vystavěl na témže místě nový.

Nová škola již měla dvě světlé a prostorné třídy, místnosti pro učitele a byla vkusně zařízena. S velkou slávou byla posvěcena 8. října 1837. Dostalo se i na rozšíření na trojtřídku, ale nedlouho na to byla v Mořině zřízena vlastní škola, a tak bylo možné snížit počet tříd znovu na dvě. Škola byla řádně vybavena, měla pracovnu, dvě třídy, školní kuchyň, dva kabinety a byt pro řídícího učitele o čtyřech místnostech. Roku 1929 chodilo do školy 88 žáků. Knihovna čítala 290 svazků a žáci odebírali pět dětských časopisů. Prvním známým učitelem zdejší školy byl pan Nepejsa. Náboženství římsko-katolické vyučovali místní faráři.¹⁶⁰

Řídící učitel František Nepejsa bydlel na velkostatku Karlotýn čp. 4. Roku 1892 byl velkostatek vystavěn stavitelem Karlem Hulanem. Velkostatek měl dvě chodby a sedm obytných místností. Další z učitelů, který bydlel v Karlštejně, byl pan Valter, který bydlel v čp. 79.¹⁶¹

V Karlštejně se nacházel i obchodní dům, který si nechal vystavět Pan Koudela, mistr krejčovský. Stavba se nacházela kousek od kostela sv. Palmácia. Po čase, kdy se panu Koudelovi podnikání dařilo, si nechal postavit další domek hned vedle, který sloužil jako sklad. Obchodní dům se nacházel na čp. 85.

Lambert synek byl jediný obyvatel Karlštejna, který si nechal postavit rodinný domek od architekta z Prahy, který obýval celoročně. Neměl tedy trvalé bydliště v Praze. Jednalo se o Josefa Havlíka, architekta a stavitele z Královských Vinohrad.

Člen budňanského zastupitelstva a původním povoláním řezník Otto Ráž si nechal roku 1927 vystavět velmi výrazný domek na čp. 115. Stavitelem byl opět Karel Hulan. Domácnost Rážových vedla žena Růžena za pomoci dvou služebných. Otto Ráž měl také dva pomocníky, jedním byl Jaroslav Kaňka, uředníkem pana Ráže byl František Viniš. Otto Ráž vlastnil ještě jeden domek na čp. 49 také od stavitele Hulana. Tuto vilu pronajímali Karlu Seidlovi a paní Kostrabové.¹⁶²

¹⁶⁰Tamtéž, s. 233–4, s. 303.

¹⁶¹JŮNA, Jindřich. 1929. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 2., s. 233.

¹⁶²SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 95.

Obytný dům, který sloužil k pronájmu, si postavil i pan Ulm na čp. 59. V přízemí domku byla zbudována pekárna a byt majitele. V prvním patře pak bylo možné ubytovat nájemníky. Ve dvou oddělených bytech. Stavitelem byl Jan Doušek, mistr zednický z Nového Bydžova (Řevnice).¹⁶³

Četnický kapitán pan Macourek si nechal postavit rodinný domek roku 1925. Využil služeb stavitele Karla Černého z Řevnic a jeho domek dostal čp. 45. Četnická stanice čítala v zimních měsících tři muže, v létě o jednoho víc. V Budňanech byla zřízena roku 1906.¹⁶⁴

Obchodem s potravinami a drogerií byl v té době konsum Včela. V době první a druhé republiky bylo spotřební družstvo Včela chápáno jako symbol proletariátu, spjaté s komunistickou stranou Čech a Moravy. V Budňanech sídlila prodejna v čp. 72. Stavba byla vystavěna Antonínem Hájkem ze Zadní Třebáně. Sídlo spolku bylo v Praze na Vinohradech.

Číslo popisné 1 nese v Budňanech fara vzniklá v roce 1858 s přílehlým hřbitovem a kostelem sv. Palmácie vystavěna na úpatí vrchu Javorka. Farní kostel měl původně sloužit jen jako hřbitovní kaple, která byla vystavěna v gotickém slohu. V kostele jsou uloženy ostatky sv. Palmácie, přivezené z Trevízu, a v podlaze a zdech je osm náhrobních kamenů, neznámo však koho, protože již nejsou zřetelné.¹⁶⁵

Obrázek 12 Pohled na kostel sv. Palmácia z mostu přes řeku Berounku, foto: autorka, 5.1.2018

Sokolovna byla v Budňanech otevřena roku 1925, budova stála na místě čp. 106. Sokol Karlštejn však vznikl mnohem dříve, a to v roce 1911. Ustavující valná hromada se konala

¹⁶³SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Budňany, kart. 95.

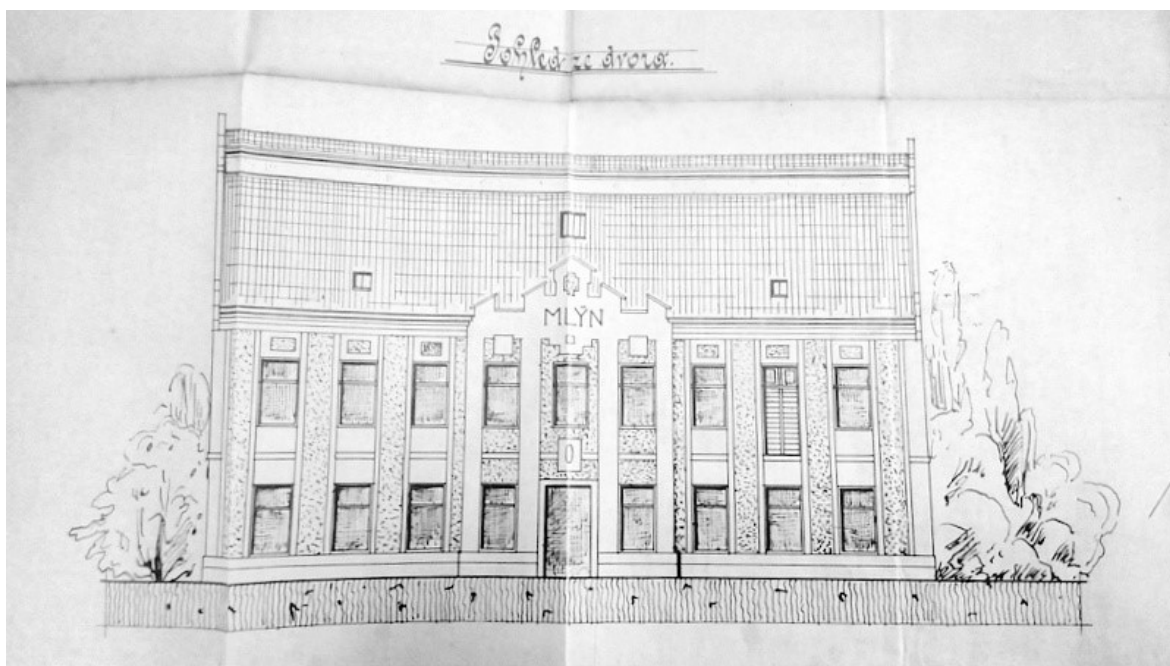
¹⁶⁴JŮNA, Jindřich. 1931. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 6., s. 54.

¹⁶⁵JŮNA, Jindřich. 1929. *Monografie Hořovicka a Berounska*. Díl 3., s. 119.

v restauraci U Koruny. Prvním náčelníkem Sokola Karlštejn se stal Alois Roztočil. V Budňanech se tak mohlo cvičit, šibřinkovat¹⁶⁶, kultivovat turismus, hrát odbíjenou a stolní tenis. Nebyl to však jediný budňanský sokol. Druhou tělovýchovnou organizací byl TJ Sokol Karlštejn, jejímž předsedou byl dlouho Oldřich Vilhelm a správce hřiště František Šrámek.

Mezi oběma organizacemi došlo ke sporu, jelikož si obě nárokovaly právo na budovu Sokola čp. 106. Roku 1948 byla Československá obec sokolská zrušena, a tak TJ Sokol Karlštejn vstupuje do jednotné tělovýchovné organizace.¹⁶⁷

V Klučicích se nachází starobylý mlýn z roku 1357. Kolem 19. století byla majitelem mlýna židovská rodina Winternitzových. Za první republiky byl mlýn několikrát rekonstruován, na opravě se podílela i Kateřina Šulcová, majitelka několika nemovitostí v Budňanech. O přestavbu se staral stavitel František Troníček. Ludvík Winternitz dal k mlýnu přistavět novou obytnou část a elektrárnu. Součástí areálu byla i kovárna. Během druhé světové války o mlýn rodina přišla, protože byli všichni posláni do koncentračního tábora.¹⁶⁸

Obrázek 13 Klučický mlýn rodiny Winternitzovy, zdroj: SOkA Beroun

¹⁶⁶Ve staré mluvě české (z napodobení vrabčího hlasu) tolik jako frašky, žerty, šašky neb kudrlinky. Jindřichem Fügnerem použito k pojmenování veselých maškarních zábav sokolských, jež roku 1865 poprvé v sokolovně pražské byly uspořádány a od té doby všeobecně se pořádají. Ústav pro jazyk český AV ČR. *Internetová jazyková příručka*, [online]. [cit 4.1.2018, 20:30 h].

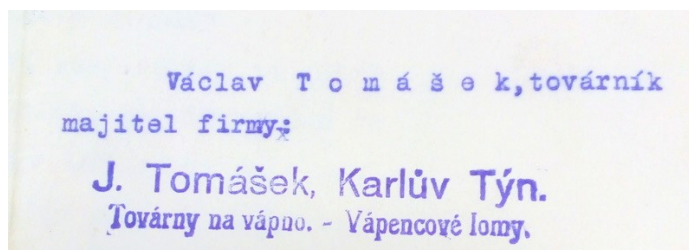
Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=%C5%A1ib%C5%99inky#bref2/>.

¹⁶⁷Sokol kontra Sokol. *Týdeník Květy*. 1992, 4(12), s. 22.

¹⁶⁸GARKISCH, Miloš. 2006. *Historie a současnost podnikání na Berounsku a Hořovicku*, s. 49.

Další stavbou, kterou rodina vlastnila, byl statek v Poučníku, čp. 24, z roku 1909. Hospodařil na něm Josef Winternitz, který mezi léty 1904 až 1910 pobýval v pronájmu ve vile Kateřiny Šulcové, čp. 7.¹⁶⁹

Velmi významnou rodinou žijící v Poučníku byli Tomáškoví, spolumajitelé lomu na vápno. Rodina vlastnila hned několik nemovitostí. Honosná vila vedle nádraží patřila Janu Tomáškoví. Ve vile naproti nádražní budově bydlel zase Václav Tomášek. Spolumajitelem lomu byl Janův bratr Adam Tomášek, který s vápenictvím v tamní oblasti začal. Vlastnil lom společně se svým švagrem panem Šedivým. Václav Tomášek byl další z majitelů Tomáškova lomu, zdědil ho po svém otci Janu Tomáškoví. Ve své době vlastnil Václav Tomášek tři největší lomy na vápno v Rakousko-Uhersku. Zasadil se o velký rozvoj Tomáškova lomu. Věnoval se studiu v zahraničí, zajímal se o nové poznatky ve vápenictví. Spolupracoval s prezidentem Akademie věd v Praze i s ředitelem Státního geologického ústavu. Václav Tomášek se ale angažoval také v komunální politice – byl starostou obce Poučnick a členem okresního výboru v Berouně. V neposlední řadě se stal mecenášem umění českých malířů na vídeňské Akademii výtvarného umění.¹⁷⁰

Obrázek 14 Razítko Václava Tomáška z dokumentů berní správy v Hořovicích, zdroj: SOKA Beroun

3.3 Letovisko Srbsko

3.3.1 Historie Srbska a jeho vývoj

Proti proudu řeky Berounky asi pět kilometrů od Karlštejna na jedné straně a šest kilometrů od Berouna na straně druhé se nachází Srbsko. Obec pravděpodobně založili kolonisté z Balkánu, odtud patrně pochází její název. První písemná zpráva o obci se

¹⁶⁹V minulosti se pacht říkalo pronájmu zemědělské půdy, tedy zemědělec byl pachtýř a za pronajatou půdu musel odvádět pachtovné, v některých případech bylo nazýváno pachtem podnikání, z toho lze vyvodit, že Josef Winternitz byl toho času podnikatel. Kolektiv autorů. 1902. *Ottův slovník naučný*. Díl 19., s. 27.

¹⁷⁰Dokumentace poskytnutá paní Hartlovou, roz. Matouškovou, soukromý archiv.

objevuje roku 1428. V účetní knize hradu Karlštejna se praví: „*Martin ze Srbska zaplatil 13 kop grošů a 30 krejcarů za koupi ¼ lánu lesů kolem Karlštejna.*“ Roku 1608 se objevují první grunty sepsané v gruntových registrech. Po třicetileté válce sedláci často opouštěli své grunty, ale podle nařízení karlštejnské vrchnosti byl grunt vždy znovu obsazen. V roce 1877 se Srbsko stává samostatnou obcí a prvním starostou je Antonín Melichar z čp. 10.¹⁷¹ V roce 1930 došlo ke sčítání lidu, v obci Srbsko bylo hlášeno 598 obyvatel. Obec se rozkládá na 657 hektarů, v nadmořské výšce 225 m. n. m. a dnes zde žije 471 obyvatel.¹⁷²

V Srbsku bylo několik lomů na těžbu vápence, suroviny, jež dala mnoha obyvatelům Srbska práci. Otázkou zůstává, proč si zde lidé stavěli rekreační budovy, když se dá předpokládat velký hluk pocházející z provozu lomů. Většina lomů je v dnešní době opuštěna, areály jsou zarostlé a již není možné vrátit je do provozu.

Mapa 4 Povinné císařské otisky, Srbsko, 1824-1843, zdroj: Archivnímapy.cuzk.cz

¹⁷¹BLÁHA, Vladimír. 2013. *Srbsko*, s. 5.

¹⁷²*Středočeský kraj: města a obce Středočeského kraje: tradice, historie, památky, turistika, současnost*. 2009, s. 69.

Tomáškův lom byl založen roku 1882 firmou Josefa Tomáška na pravém břehu Berounky. Pan Tomášek bydlel v Poučnicku nedaleko železniční zastávky. V lomu pracovalo kolem 85 dělníků. Josef Tomášek byl velmi dobrý podnikatel. Vlastnil hned několik podniků, např. dolomitový důl ve Velké Chuchli. Měl několik nemovitostí v Karlově Týně (Poučnick) i v Praze. Další dva lomy byly koupeny roku 1908 Pražskou železářskou společností a zaměstnávaly 75 dělníků. Velkou firmou byla C. T. Petzold a spol., která parcely v Srbsku koupila roku 1916. V roce 1930 zaměstnávala až 100 dělníků. Dalším lomem v blízkosti Srbska byl vápencový lom Chlumu, který byl založen roku 1920. Tento lom vlastnila společnost Spojené pražské továrny na staviva a zaměstnávala v té době sedmdesát až sto dělníků.¹⁷³

Významnou dopravní tepnou pro obec byla železnice. Pravidelný provoz Západní dráhy byl zahájen roku 1862. Avšak celých čtyřicet let trvalo, než byla otevřena zastávka v Srbsku. Bylo třeba mnoha žádostí a jednání, aby mohla zastávka začít fungovat. Roku 1908 bylo dokončeno zdvoukolejnění hlavní tratě, provedené firmou Osvalda Žitovského. S rozpadem Rakouska-Uherska trať převzala nově vzniklá společnost Československé dráhy.

Srbsko nebylo tak rozvinutou vinařskou oblastí jako Karlštejn. Mála vinička, založená kolem roku 1926, se nacházela při stavení pana Říhy. V Srbsku se též nachází pole jménem Na Vinicích, ale nikdo z pamětníků si neví, že by se tam kdy vinná réva pěstovala.

3.3.2 Původní obyvatelé

Srbsko bylo nejprve osadou s několika grunty. Roku 1608 se v gruntových registrech poprvé píše o zástavbě v obci Srbsko. Na gruntech hospodaří sedláci Hroneš, Hoch, Pěkník, Straka, Křížek, Barták, Líva a krčmářka Cmírala. V roce 1680 došlo k selskému povstání¹⁷⁴ a po něm v roce 1688 opustil svůj grunt Jiří Straka. Jeho majetek v zuboženém stavu přebírá Matouš Melichar z Milína a jeho potomci v něm hospodaří dodnes. Po třicetileté válce sedláci opouštěli svůj majetek. Podobně jako Jiří Straka odešel i statkář Pěkník. Karlštejnská

¹⁷³ BLÁHA, Vladimír. 2013. *Srbsko*, s. 8.

¹⁷⁴Selskému povstání se také říká selská rebelie, hnutí poddaných nebo nevolnické povstání. Už tyto názvy nám naznačují, o co se jednalo. Po třicetileté válce došlo k navýšení robotní povinnosti na tři a více dnů v týdnu a k omezení osobní svobody. V reakci na to sepsali sedláci petici a předložili ji císaři Leopoldovi. Ten však reagoval vydáním patentu, který ruší veškeré selské výsady a zákaz dalších petic. V reakci na císařovo jednání se vzbouřilo 160 českých panství. Rebelie byly potlačeny silou, císař k tomu využil vojenské jednotky. Období mezi lety 1620–1740 je označováno za druhé nevolnictví. Kolektiv autorů. 1902. *Ottův slovník naučný*. Díl 19., s. 999.

vrchnost si však grunty kontrolovala, a tak hned po odchodu sedláka Pěkníka byl na grunt dosazen Drda z Hostomic.¹⁷⁵ V obci bývala také kovárna, čp. 7, která patřila rodu Janoušků. Rodina Janoušků byl písmácký¹⁷⁶ rod a jejich kovárna se dědila z otce na syna¹⁷⁷.

O dalším vývoji nemáme mnoho informací. Předpokládám však, že šlo o klasické rodinné domky k celoročnímu pobytu. Do té doby se zde rekreační objekty typu vila nenacházely. K největšímu rozvoji Srbska dochází postupně kolem roku 1900, kdy prosperují lomy v okolí a překvapivě se objevují i rekreační vily.

3.3.3 Objevování Srbska Pražany

Srbsko je jako letovisko neobvyklé z mnoha důvodů. Není zde mnoho obchodníků, chybí zde lékař, kostel, fara, sokol, říční lázně, hřiště, spolky pořádající společenské akce či jakékoliv další rekreační vyžití. Tím se Srbsko liší od Karlštejna, kde bylo možností zábavy mnoho. Přesto zde však byla první značená turistická cesta, a tak si zde obyvatelé Prahy mohli stavět svá letní sídla díky možnostem turistického trávení času.

Obrázek 15 Pohled na Srbsko na levém břehu řeky Berounky, foto autorka, 5.1.2018

V místních hostinských zařízeních se zřídka konaly různé akce. Jednou z nich je Slavnost rozvinutí praporu. Slavnost se konala 8. července 1928 pod protektorátem Bedřicha

¹⁷⁵BLÁHA, Vladimír. 2013. *Srbsko*, s. 25.

¹⁷⁶ „Písmák“ je označení používané pro znalce bible. Často šlo člověka z lidových vrstev, který většinou nebyl systematicky vzděláván. Tito lidé psali kroniky, paměti, duchovní poezii a jiná literární díla. Nejčastěji se toto označení používán v 18. a 19.století. Kolektiv autorů. 1902. *Ottův slovník naučný*. Díl 19., s. 790

¹⁷⁷DVOŘÁK, Otomar. 2005. *Dolní Berounka*, s. 94.

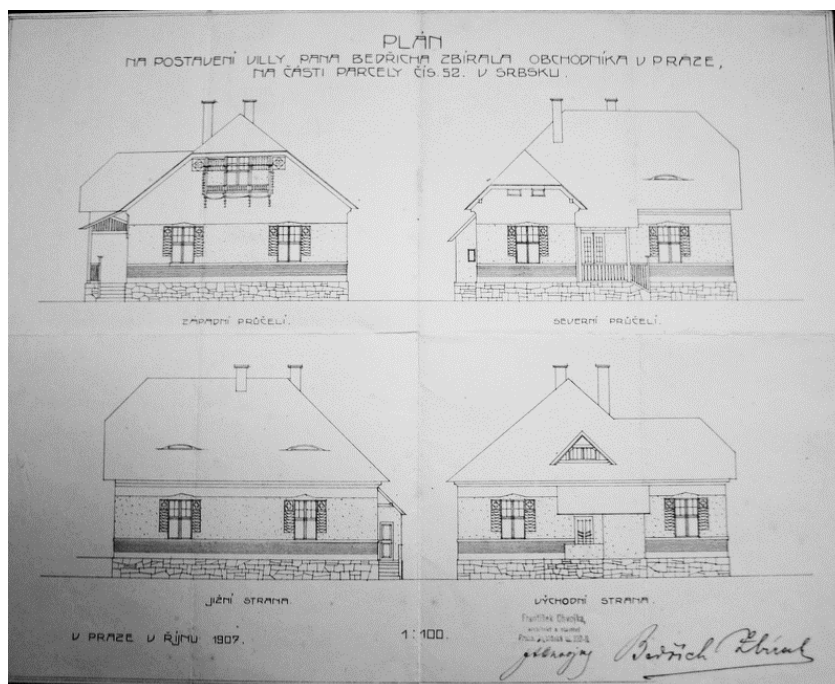
Zbírala, majitele první rekreační vily v Srbsku, a Josefa Melichara, majitele řeznictví a uzenářství. Jednoty, spolky, korporace a hosti se sešli v hotelu U Hulanů, kde také začali průvod obcí k pomníku padlých spoluobčanů. Následovalo rozvinutí praporu, slavnostní valná hromada a oběd. Po obědě byla volnější zábava. Účastníky čekal koncert u Hulanů a Sojků. Každý spolek měl oznámit, zda dorazí a zda se zúčastní společného oběda. To je ovšem jedna z mála historicky doložených slavností, které se v Srbsku konaly.

Dalším nezvyklým faktorem pro vznik rekreační oblasti je blízkost lomů a vápenek. Pokud se někdo rozhodne pro stavbu rekreačního domku, nechce být rušen provozem lomu. Přes všechna negativa této lokality však místní krajina přesvědčila mnoho Pražanů, aby si zde rekreační domek postavili.

Obrázek 16 Pohlednice z roku 1932, pohled na Srbsko, restaurace U Berounky¹⁷⁸

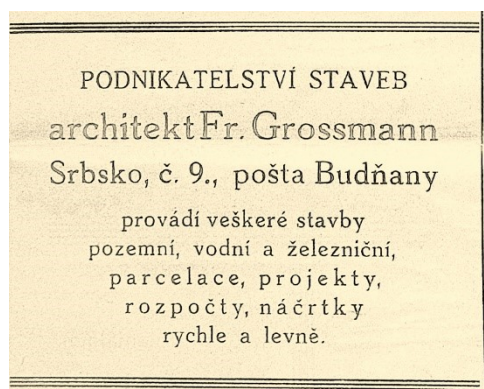
¹⁷⁸KROPP, Vilém; DVOŘÁK, Otomar. 2003. *Berounsko a Hořovicko na starých pohlednicích*, s. 208.

Obrázek 17 Plánek domu Bedřicha Zbírala čp. 64, zdroj: SOKA Beroun

Po stavbě Bedřicha Zbírala následuje sedmnáctiletá pauza, kdy docházelo k rozvoji výstavby pouze od místních obyvatel. Největší rozvoj rekreačních staveb v Srbsku je mezi lety 1926–1931. Vilu, která měla sloužit k rekreačním účelům, si v té době postavilo osm obyvatel Prahy, které často pojila jejich pražská adresa na Královských Vinohradech.

Nejčastějším stavitelem byl František Grossmann, který pocházel ze Srbska, čp. 9. Jeho firma Podnikatelství staveb, architekt Fr. Grossmann, prováděla veškeré stavby pozemní, vodní a železniční, parcelace, projekty, rozpočty a náčrtky. Jak říká jeho reklamní slogan: „rychle a levně“.

Obrázek 18 Reklama architekta Františka Grossmanna ze Srbska, zdroj: SOKA Beroun

Dalším velmi žádaným stavitelem je Karel Hulan z Budňan pod Karlštejnem. Podnikatelství staveb a technická stavební kancelář Karla Hulana prováděla a projektovala

stavby hospodářské, tovární, rodinné, konstrukce z betonu a železobetonu. Odborné poradenství „*provádí ochotně a zdarma*“, jak se můžeme dočíst v jeho reklamě. Karel Hulan se často podílel na stavbách i jako stavební znalec, a tak se dostal do styku s většinou staveb jak v Srbsku, tak v Karlštejně.

Jednou z prvních vil byl i dům manželů Anny a Václava Snopkových, čp. 100, právě od stavitele Hulana. Snopkovi pocházeli z Královských Vinohrad, bytem na Korunní třídě 23. Jejich srbský dům byl postaven roku 1926 a dal by se pokládat spíše za malý obytný rodinný domek než za přepychovou vilu, jak je vidět na plánu. Podle velikosti domku by se dalo předpokládat, že při odpuštění daně budou manželé Snopkovi úspěšní. Došlo ale ke komplikaci způsobené tehdejší starostou obce Srbsko, který nechtěl poskytnout stavební dokumentaci. Ukázalo se, že místně příslušný úřad jednal protizákonně. Během několikaletého jednání o berních úlevách měli manželé Snopkovi stále svoji pražskou adresu, a třebaže se v dokumentech nedočteme, že se jednalo o rekreační domek, dá se to předpokládat.¹⁸⁰

V roce 1927 započala stavba vily Milady Křečkové a Ing. Křečka, čp. 101. Vrchní rada stavební Ing. Křeček měl sídlo své společnosti v Praze 5, kde také se ženou bydleli. Jejich vila v Srbsku je přepychová a svou stavbou odpovídá rekreačním vilám této lokality. Součástí budovy byly tři sklepy, hala, alkovna¹⁸¹, pokoj, kuchyň a ložnice. V suterénu se nacházela místnost pro domovníka a v předsíni pokojík pro služebnou. Kryt střechy je v povolení ke stavbě schválen jako eternitový. Stavbu prováděl oprávněný a zodpovědný živnostník Benno Kabát, vrchní stavitel, se sídlem v Praze 3 v ulici Karmelitská. Vila se nachází v části Srbska Koda, v ulici Ke Kulišovně.¹⁸²

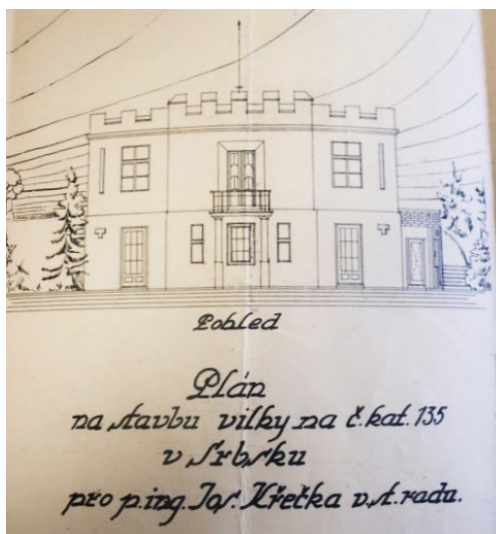
V roce 1929 přibyly v Srbsku další dvě rekreační stavby. První byl rodinný domek Anny Jelínkové, čp. 104, od stavitele Hulana. Anna Jelínková bydlela v Praze 12, v ulici Bruselská 8 a v letních měsících prodávala suvenýry ve volném stánku. Druhá vila, čp. 111, patřila manželům Josefu a Anně Pletichovým a stavebně se o ni postarala berounská frima Karla Boučka Podnikatelství staveb. Celoročně vilu obývala Pletichových dcera Jiřina a její rodiče ji navštěvovali pouze v letních měsících. Žádní další nájemníci zde nepřebývali.

¹⁸⁰SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 202

¹⁸¹Alkovna je označení pro výklenek či úložný prostor v místnosti. Slovo vychází ze španělského alcoba či arabského al-qubba, což znamená v přeneseném významu kopule. Slovo se používá hlavně v architektuře. Kolektiv autorů. 1888. *Ottův slovník naučný*. Díl 1., s. 900.

¹⁸²SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 202.

Stálou adresu měla rodina Pletichova na Praze 3 v ulici Štítného 14. Josef Pleticha se živil jako vrchní poštovní tajemník na žižkovské poště.¹⁸³

Obrázek 19 Plán vilky Josefa Křečka čp. 101, zdroj: SOkA Beroun

V dalším roce přibýly znovu dvě vily, obě postavené stavitelem Františkem Grossmannem. Velmi výraznou vilu (čp. 102) z r. 1930 vlastnil JUDr. Rudolf Leitner, bytem v ulici Krkonošská 12 na Královských Vinohradech. Jeho honosného letohrádku je možné si všimnout už při příjezdu vlakem z Prahy do Srbska. Přepychovou vilu obklopuje ze všech stran zahrada s okrasnými stromy, jezírky, altány a cestičkami. V suterénu se nacházela předsíň, dvě kuchyně, sklep a prádelna, v přízemí pak hala, koupelna, toaleta a pět pokojů. Další částí je mansarda, jak se dříve říkalo malému bytu v podkroví, který se zde skládal z komory, toalety a třech pokojů. Na dvoře je garáž se skladištěm a spíží. Na stavbu bylo zapůjčeno 250 tisíc korun československých od Spořitelny na Královských Vinohradech a kvůli splácení půjčky majitel žádal berní správu o úlevu na dani. Stavbou jako je tato chtěl majitel ukázat své postavení ve společnosti, je tedy zřejmé, že měl dostatek prostředků na stavbu nebo na splacení půjčky. Nebylo proto možné, aby mu byla poskytnuta úleva na dani.¹⁸⁴

¹⁸³SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 202.

¹⁸⁴SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 202.

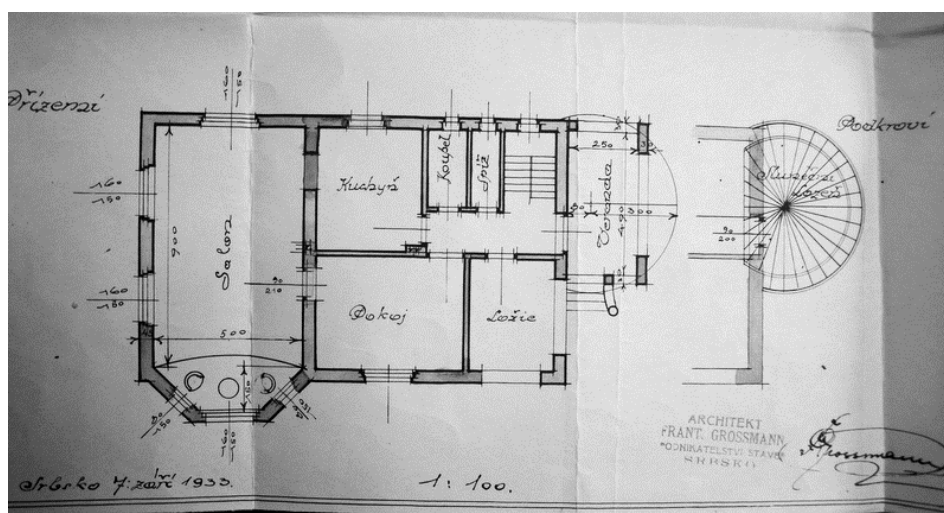
Obrázek 20 Dnešní podoba letohrádku Rudolfa Leitnera, čp. 102, foto: autorka, 5.1. 2018

Další luxusní vilou z 30. roku je čp. 91 Josefa Košťála. Nachází se v části Srbska za železniční stanicí, v ulici Ke Kodě. Josef Košťál byl prokuristou České uhelné společnosti v Praze a podle dokumentů nalezených v archivu v Berouně často cestoval. Jednání o berních úlevách se tedy odkládalo na později. Stavba se skládá z přízemí a prvního patra. V přízemí jsou dva pokoje, dvě jídelny, ložnice, kuchyně, koupelna, spíž, terasa a sluneční lázeň. V prvním patře se nacházel balkon, toaleta a podkroví. Na střešní krytinu byly položeny tašky.¹⁸⁵

¹⁸⁵SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 202.

Obrázek 21 Pohled na dům Josefa Košťála č. 91, zdroj: SOKA Beroun

Obrázek 22 Přízemí domu Josefa Košťála s nákresem slunečních lázní, zdroj: SOKA Beroun

Za rekreační vilu v Srbsku můžeme pokládat také dům čp. 96 Antonína Berana z roku 1931 od architekta J. Semeckého. Vila se nachází na levém břehu Berounky, osamoceně uprostřed rozlehlé zahrady, kvůli které ji berní úřad pokládal za přepychovou. Od ostatních vil se lišila hned dvěma terasami a otevřenou i zavřenou verandou (zimní zahradou). Ke stavbě si musel Antonín Beran zapůjčit od banky 32 tisíc korun a posléze je splácet. Vilu si majitel postavil na doporučení lékaře, čas na čerstvém vzduchu mu měl pomoci od nemoci. Využívána tak byla pouze v letních měsících a o víkendech, jinak majitel bydlel v Praze. Částečně byla v pozdějších letech obývána celoročně sestrou majitele.¹⁸⁶

Další stavbou, která měla být původně vilového charakteru a sloužit jako letní sídlo obyvatelům Prahy, je čp. 144 z roku 1939. Pozemek vlastnili manželé Čekúnovovi,

¹⁸⁶SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 202.

MUDr. Feodor Čekúnov, odborný zubní lékař, a Kateřina Čekúnovová, nazývaná Řina, se stálou adresou v Biskupcově ulici na Praze 3. Stavba vily byla pro zákaz staveb předčasně ukončena, a tak si ji majitelé upravili na letní byt charakteru chaty. Chata má pouze jednu obytnou místnost, dřevěnou zasklenou verandu, kuchyň a příslušenství a byla zamýšlena jako útočiště při evakuaci Prahy z důvodu války. Na stavbě se měl podílet stavitel Ladislav Kudibal z Prahy, nelze však dohledat, zda se podílel i na přestavbě pouze na chatu.¹⁸⁷

Další dvě stavby, které v této kapitole zmiňuji nejsou rekreačního charakteru, tak jako předchozí. Jedná se o stavby, ve kterých majitelé bydleli celoročně. Vzhledem k tomu, že se jednalo o velké objekty, měli majitelé možnost několik místností pronajímat.

V roce 1924 byla postavena jedna z prvních z přepychových vil a nesla čp. 82. Majitelem byl Václav Šmolcoud a na stavbě se podle dokumentů podíleli bratři Heriánové a stavitel Grossmann. Od ostatních srbských přepychových vil se liší menší velikostí – patro pro majitele je třípokojové s jednou kuchyní, předsíní, půdou a holubníkem. Václav Šmolcoud zde bydlel celoročně. V podkroví jsou pak dva pokoje určené k pronájmu. Kolem vily se rozprostírá zahrada o výměře 500 m².¹⁸⁸

Jedním z takto pronajímaných domů je čp. 114 majitelů Jindřicha a Marie Štefanových. Vilu si manželé postavili v roce 1931. Stavba se skládá z přízemí, kde se nachází předsíň, spíž, dva pokoje, kuchyň, koupelna a veranda. V podkroví je umístěna předsíň, další pokoj, kuchyň, terasa a půda. Střecha je pokryta eternitem, stropy v přízemí jsou klenuté, nebo z tzv. hurdisek (keramické duté tvarovky určené pro montáž stropu). Štefanovi dům obývali celoročně a zároveň pronajímali pokoje na ozdravné pobyty sezonním hostům. Kolem domu se ze tří stran rozkládá zahrada s ovocnými stromy, je zde i zasklená veranda, a tak bylo místo velmi dobře uzpůsobené k léčebným účelům. Jindřich Štefan pracoval jako naddůlní v Pražské železniční společnosti, a ubytování letních hostů bylo pro rodinu spíše přivýdělkem. Architektem této vily je opět František Grossmann.¹⁸⁹

Po roce 1931 už docházelo ke stavbám rekreačních vil v Srbsku jen velmi málo. Stavby přepychových vil vystřídalo chataření a začaly se rozvíjet víkendové chaty a chatové oblasti.

¹⁸⁷SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 203.

¹⁸⁸SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 202.

¹⁸⁹SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 202.

3.3.5 Chatařská oblast Srbska

Obecní úřad v Srbsku udělil povolení ke stavbě víkendových chat na pozemcích čp. 161–166. Plánovací komise hlavního města Prahy však s tímto souhlas nedala. V té době již byly postaveny dvě chaty na území Srbska, a to čp. 142 a 143, obě blízko řeky Berounky v ulici K Císařské rokli. Starosta obce tak vyjednal povolení alespoň pro tyto dvě víkendové chaty prozatímně na tři roky.¹⁹⁰

Jednou z těchto staveb je letní domek Heleny Petrové z roku 1941, čp. 142, se dvěma pokoji, kuchyní a verandou, s kamennou podezdívkou a eternitovou střechou. Majitelka, která bydlela celoročně v Plzeňské ulici 111 v Praze 17, používala chatu k přechodnému pobytu jako letní dům. Ke stavbě využila Podnikatelství staveb Boubín v Dobřichovicích. Manželé Petrovi měli původně domek v povodí Vltavy, ale následkem povodňové katastrofy se museli přestěhovat.¹⁹¹

Druhou zpětně povolenou stavbu (čp. 143) vlastnila Vítězslava Kodejšová a byla taktéž určena k přechodnému pobytu. Chata byla postavena v roce 1944 a majitelka ji využívala hlavně v letních měsících, o sobotách a nedělích, jelikož na zimní pobyt nebyla dostatečně uzpůsobena.¹⁹²

Ještě před největším rozvojem přepychových vil, v roce 1919, vzniká v Kodě nedaleko Srbska tramská osada zvaná Údolí děsu. Osada se zformovala spontánně z popudu několika kamarádů. Chaty zde vlastnili pravděpodobně méně movití obyvatelé Prahy, kteří neměli dostatek prostředků na stavbu přepychových vil, přesto však chtěli zažívat spojení s přírodou, klid a odpočinek od velkoměsta a ruchu přelidněných ulic.

3.3.6 Místní obyvatelé

Většina obyvatel si na živobytí vydělávala v blízké vápence nebo v pohostinství. Jedním z místních hostinských byl Tomáš Hulan. Svůj hostinec si postavil roku 1909. Měl čtyři děti, s nimiž v hostinci žil. Další restaurační zařízení v Srbsku, hotel a hospoda manželů Smržových, čp. 32, se nachází blízko řeky na okraji obce. O stavbu se postaral architekt a stavitel Grossmann. Posledním významným zařízením byl dům Vojtěcha Hulana, který měl sloužit jako hotel a noclehárna. O stavbu se postaral stejnojmenný Karel Hulan. Hostince Hulanů a Smržových fungují v Srbsku dodnes.¹⁹³

¹⁹⁰SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 203.

¹⁹¹SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 203.

¹⁹²SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 203.

¹⁹³SOkA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 201.

Svou živnost zde měla i obchodnice paní Melicharová, která v domě čp. 107 provozovala řeznictví a uzenářství. Mnoho dalších obchodníků, kteří by zde žili a podnikali, nebylo a obecně byla v Srbsku nižší občanská vybavenost než v Karlštejně – chyběla zde škola, fara i kostel. Velká část lidí ze Srbska pocházela z Prahy a jezdila sem pouze na víkendy a místní obyvatelé museli za službami jezdit do okolních vesnic.¹⁹⁴

3.3.7 Tramská osada Údolí děsu

V krasovém údolí mezi Srbskem a Tetínem protéká potůček, jemuž se říkalo Capouch. Je to místo obehnané skalami, které jsou plné jeskyní a útočišť pro pocestné zlákané touto krajinou.¹⁹⁵ Není tedy divu, že v Kodě, jak se místo jmenuje, vznikla i chatová osada.

Název Koda použili pro oblast mniši z nedalekého kláštera. Při práci v lese si všimli že zdejší vodní tok, který ústí do jezírka, v zimních měsících nezamrzá. Bylo to pro ně něco nepochopitelného, nerozluštitelného či tajemného, což ve starých jazycích vyjadřovalo slovo „koda“.¹⁹⁶

První bouda byla v kodské osadě postavena roku 1922 a byla nazvána „Na 60. míli“. Proto se také osadě začalo říkat Šedesátka. Následovaly další chaty a osada se rozrůstala. Dnešní název Údolí děsu si osada vysloužila po záplavě Kodského údolí následkem silné průtrže mračen. K této události byla po deseti letech působení osady složena první osadní píseň Řeka hučí, jejímž autorem byl Pedro Mucha. Prvním šerifem osady byl zvolen dvaadvacetiletý František Švestka a jako každá správná osada mělo i Údolí děsu svoji vlajku. Na stavbách nových boud se podíleli všichni osadníci. Pro jednotlivce či malou skupinu by bylo velmi náročné nosit kulatiny z lesa a připravovat je ke stavbě. Boudy měly svá jména, která se psala na štíty, nejčastěji anglická jako Harward, Yukatan, Voko nebo například Dakota. Údolí děsu se brzy stalo vzorem pro ostatní osady, a to hlavně díky vedení Františka Švestky, známého jako Ferri.¹⁹⁷ Jak napsal Bob Hurikán: „Zde se začaly tvořit opravdové tradice, které se po několika letech staly důležitým činitelem v celém tramském hnutí.“¹⁹⁸

Vzhledem k nesnadnému jednání s místními úřady museli osadníci změnit jméno osady. Úředník, který záležitost vyřizoval, jim doporučil Devil club. Osadníci se však názvu

¹⁹⁴SOKA Beroun, fond bs Hořovice, Srbsko, kart. 202.

¹⁹⁵DVOŘÁK, Otomar. 2005. *Dolní Berounka*, s. 96.

¹⁹⁶LEBEDA, Viktor. 90 let osady Údolí děsu. To Údolí děsu. 2008, [online]. [cit. 1.12.2017, 13:40 h]. Dostupné z: <http://www.udolidesu.cz/historie.php?detail=no>.

¹⁹⁷LEBEDA, Viktor. 90 let osady Údolí děsu. To Údolí děsu. 2008, [online]. [cit. 1.12.2017, 13:40 h]. Dostupné z: <http://www.udolidesu.cz/historie.php?detail=no>.

¹⁹⁸HURIKÁN, Bob. 1990. *Dějiny trampingu*, s. 10.

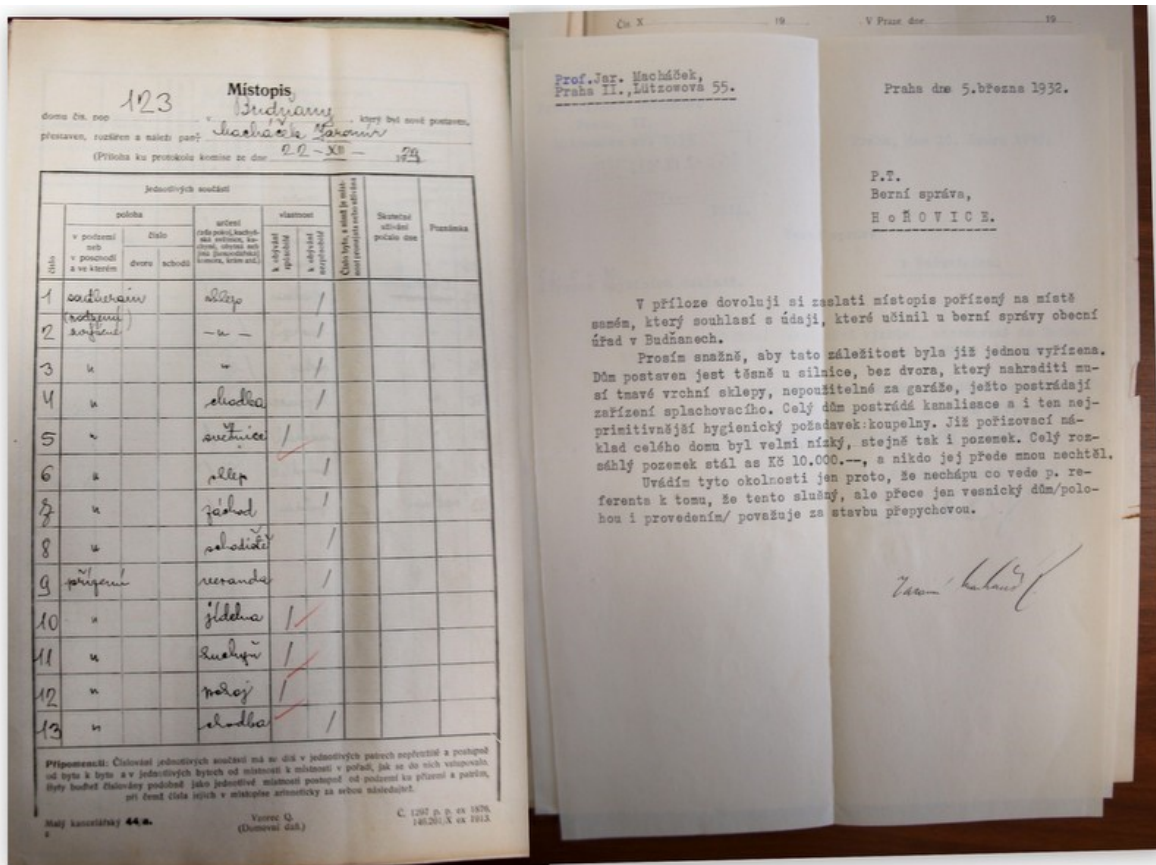
nechtěli vzdát, proto je osada vedena jako „trampská osada Údolí děsu – Devil club v Praze“. V roce 1930 měli až 60 členů. Členové osady se scházeli i v Praze v restauraci U Holubů na Smíchově. Pořádali v Praze i různé zábavy nebo soutěže a závody s ostatními osadami. Závody se konaly na různých místech. Údolí děsu bylo často vítězem. Považovali se tedy za jednu z nejúspěšnějších osad. Osadníci hráli hokej, volejbal, ping-pong, tenis, stříleli z luku, oblíbené byly také atletické disciplíny či chodecké závody.¹⁹⁹

3.4 Stavební dokumentace, stavitelé a architekti

Dokumentace odevzdávaná berní správě ve státním okresním archivu v Berouně spolu se stavební dokumentací získanou na městském úřadě tvořily hlavní prameny, ze kterých jsem v empirické části práce čerpala.

Ke každé stavbě postavené v Karlštejně nebo Srbsku patří stavební dokumentace. Součástí těchto materiálů jsou i informace, kdo jednotlivé stavby postavil a projektoval. Pro stavbu bylo nutné získat stavební povolení. V žádosti se dokládal plán stavby, který zpracoval projektant. Vlastník pozemku si musel najmout architekta, projektanta či zednického mistra, který mu stavbu navrhl a posléze i vystavěl.

¹⁹⁹LEBEDA, Viktor. 90 let osady Údolí děsu. To Údolí děsu. 2008, [online]. [cit. 1.12.2017, 13:40 h]. Dostupné z: <http://www.udolidesu.cz/historie.php?detail=no>.

Obrázek 23 Místopis s dopisem Jaromíra Macháčka, (čp. 123, Karlštejn) přiložený k dokumentům berní správy v Hořovicích, zdroj: SOKA Beroun

V první řadě bylo třeba řídit se plánem stavby, který byl schválen. Pokud se majitel rozhodl pro jakoukoliv změnu ve stavebním plánu, musel opětovně žádat o stavební povolení. Po dokončení objekt zkontrolovala stavební komise a případně povolila kolaudaci. Po schválení majitel získal povolení k užívání a obývání stavby a mohl se tedy nastěhovat.

Tím však „papírování“ nekončilo. Následovalo odevzdání stavební dokumentace berní správě. Z dokumentů berní správy lze nejlépe zjistit, o jakou stavbu se jednalo, kdo si objekt vystavěl a k čemu daná stavba sloužila. Často se stávalo, že majitelé rekreačních objektů nesouhlasili s rozhodnutím berní správy. Lze se tedy v dokumentaci dočíst o nedorozumění mezi majiteli objektů a berní správou. Majitelé nechtěli platit daně, které byly na jejich nemovitosti uvaleny, a tak se snažili přesvědčit úředníky z berní správy, že místnost, která byla započítána jako obyvatelná, rozhodně obyvatelná není. Úlevy chtěli získat i u daně třídní, proto berní správě namlouvali, že po stavbě domku již nemají peníze na zaplacení této daně. Spory mohly trvat velmi dlouho, jako se to stalo manželům Snopkovým ze Srbska.

Dalším důvodem, proč majitelé nebyli schopni zaplatit daň, mohlo být uživení rodiny. V tehdejší rodině bylo časté, že muž vydělával peníze a žena byla v domácnosti a starala se o děti a nemovitost. Jakmile se tedy stalo, že byl muž bez práce, celá rodina zůstala bez prostředků. V mnoha dokumentech se lze dočíst, že majitelé objektu mají „*nezaopatřená dítká*“ a že by je to dostalo do „*nezáviděníhodné situace*“. Takovou žádost kontrolovala komise berní správy přímo v rodinách, zhodnocovala jejich situaci, ale ve většině případů žádosti nevyhověla.

Výstavbu mnoha rekreačních sídel v Karlštejně a Srbsku zajistili místní stavitelé Karel Hulan a František Grossmann. Rodinné domy v Karlštejně, nikoli rekreační vily, stavěl také stavitel Střelban. Z okolí Karlštejna, konkrétně z Litně, pocházeli stavitelé Antonín Fischer a Alois Nájemník. Liteň se nachází přibližně pět kilometrů jihozápadně od Karlštejna. Antonín Fischer, jak je doloženo na schůzi stavitelů v Plzni, postavil stavení čp. 180 manželů Jičínských v Karlštejně. Aloise Nájemníka si pro výstavbu domu čp. 180 v Srbsku pozvali manželé Boháčovi. Na dalších dvou rekreačních staveních v Karlštejně se podílel Antonín Hájek z vedlejší Třebaně. Pozvali si ho manželé Kosovi, kteří do Karlštejna jezdili už na svoji chatu, a proto znali místní prostředí i proces karlštejnské výstavby a s výběrem stavitele měli tedy výhodu. Druhý domek, který měl na starosti Antonín Hájek, nese čp. 158 a nechal ho postavit pan Bohutínský pro sebe a pro svou manželku.

Někteří majitelé rekreačních vil v Karlštejně si pozvali stavitele z Prahy nebo okolních obcí. Stavitelé z Prahy, které rekreanti pověřili stavbou, byli: František Pokorný, Herscher a Braf, František Troníček a Antonín Gráb.

Projektanta Pokorného si vybrali manželé Slámovi z Dejvic. Jednalo se o menší rodinný domek čp. 207. Projektant, kterého si manželé vybrali, vystudoval stavitelství v Čechách a posléze studia dokončil v Německu, podílel se na paláci v Římě nebo na komplexu staveb v Cařihradu. Byl to tedy velmi vzdělaný a uznávaný stavitel a projektant. Architektem letního domu Slámových byl Josef Kalich z Prahy Vršovic.

Stavitel František Troníček pocházel z Nového Města v Praze. Pro svou stavbu si ho vybrala Kateřina „Kitty“ Šulcová, která vlastnila v Karlštejně hned několik objektů. Působil pouze v České republice, a to převážně v Praze. Jeho stavby můžeme najít na Malé Straně, Hradčanech, Novém Městě pražském či v Karlíně. Patří k důležitým stavitelům meziválečné éry a spolupracoval s mnoha dalšími slavnými staviteli. Pro přestavbu Klučického mlýna si paní Šulcová pozvala pražského stavitele Antonína Grába, který se podílel na mnoha stavbách v Praze a okolí a patřil do jednoty stavitelů v Království českém.

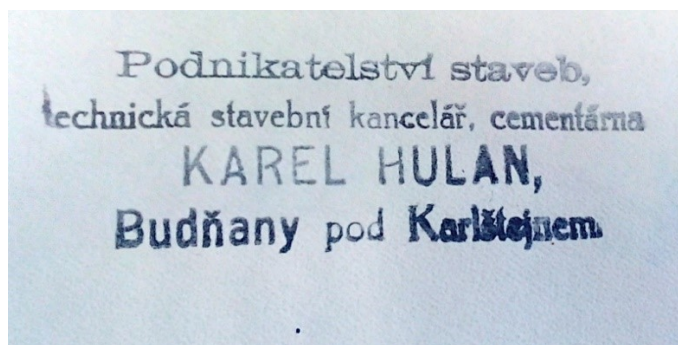
Další dva pražské stavitele si najal pan Rieger ke stavbě vily čp. 187. Na stavbě se podíleli společně stavitelé Herscher a Braf.

Pan Macháček z domu čp. 123 si pozval architekta, který sídlil nejdále, byl to pan Kolařík z Kladna. Vzdálenost mezi Kladnem a Karlštejnem je kolem šesti kilometrů, avšak bez přímé železniční tratě. Je tedy možné, že domluva mezi majitelem nemovitosti a stavitelem nebyla lehká.

Poslední rekreační vilou v Karlštejně je stavení Gastona Gutha, který si však objekt odkoupil a nemusel tedy zařizovat stavitele či architekta. Původním majitelem byl Václav Tomášek, pro kterého objekt vystavěl jeho příbuzný Jan Tomášek se svojí firmou.

V Srbsku se nachází devět rekreačních vil, podílelo se na nich sedm různých stavitelů. Jedním z nejoblíbenějších byl František Grossmann, který zde postavil mnoho stavení pro místní obyvatele a najali si ho také dva pražští rekreanti. Obě vily byly vystavěné v roce 1930 a jsou to čp. 102 Rudolfa Leitnera a čp. 91 Josefa Košťála.

Letohrádek, čp. 102, je vila největší a určitě nejhonosnější v celém Srbsku. Má velkou zahradu a je situována nedaleko železniční zastávky a řeky Berounky. Ve stejné části Srbska stojí i vila Josefa Košťála, jde také o přepychovou vilu. Její zajímavostí je sluneční lázeň, která sloužila pravděpodobně jako veranda.

Obrázek 24 Razítko Karla Hulana na stavební dokumentaci, zdroj: SOkA Beroun

Další dvě vily postavil Karel Hulan, stavitel, který se stejně jako František Grossmann podílel na mnoha stavbách místních obyvatel. Navíc pracoval i jako stavební znalec, takže i když stavbu nestavěl, často se objevoval ve schvalovací komisi.

Další stavitelé působící v Srbsku vždy postavili pouze jednu vilu. Stavitele Františka Chvojku si pozval pan Zbiral ke stavbě svého objektu s čp. 64. František Chvojka pocházel z Prahy, kde také sídlila jeho stavební firma. Dalším pražským stavitelem byl Benno Kabát, kterého si najmul pan Křeček ke stavbě domu čp. 101. Roku 1915 získal Benno Kabát

stavitelskou koncesi na Malé Straně, od té doby se podílel na mnoha malostranských stavbách. Posledním pražským stavitelem byl J. Semecký, který postavil vilu čp. 96 manželům Beranovým.

Mimopražským stavitelem působícím v Srbsku byl berounský stavitel Karel Bouček. Jeho firma Podnikatelství staveb se zasloužila o stavbu manželů Pletichových, čp. 111.

3.5 Nástin sociální charakteristiky rekreatů

Karlštejn a Srbsko nelze pokládat za letoviska v pravém slova smyslu. Na rozdíl od ostatních letovisek je zde značně menší počet rekreatů a letoviska nejsou tolik proslavená. Přesto lze shrnout, jací rekreati se zde nacházeli.

V Karlštejně se nachází šest explicitně doložených objektů sloužících k rekreaci, dle dokumentů berní správy a stavebních materiálů získaných na MÚ v Karlštejně. U dalších třech domů rekreační funkci předpokládám, vzhledem k pražským trvalým adresám majitelů a druhu staveb. Většinou se jednalo o vily, často s částí pro domovníka či služebnou. Majitelé tedy pocházeli ze střední či vyšší společenské třídy. V Srbsku je v dokumentech doloženo celkem pět rekreačních staveb, u čtyřech dalších se jedná o můj předpoklad.

Celkově se v této lokalitě (Karlštejn a Srbsko) nachází 18 rekreačních staveb. Stavby jsem rozdělila na 4 druhy: vila (zastoupena 5krát), letohrádek (objevuje se pouze jednou), přepychová vila (zastoupena 8krát) a rodinný domek (objevuje se 3krát). Se stavbou jednoho objektu nebylo započato, nemůžeme tedy soudit, o jaký druh stavby by se jednalo.

Přepychová vila je nejčastější druh stavby, kterou si v této lokalitě rekreati stavěli. Většinou šlo o stavby s rozlehlou zahradou s okrasnými dřevinami, altány či jezírky, několikapatrová stavba s místností pro služebnou či domovníka. Stavby se vyznačují velkými schodišti, několika koupelnami či velkým sálem.

Kromě manželů Jičínských, kteří pocházeli z Jindřichova Hradce, byli ostatní rekreati z Prahy, nejčastěji (ve čtyřech případech) z Královských Vinohrad. Další bydleli v Dejvicích, Josefově, Košířích, Nuslích, na Žižkově, Malé Straně a na Novém Městě. U ostatních majitelů nelze dohledat přesnou adresu, pouze umístění v Praze. Vzhledem k malému počtu rekreatů nelze považovat za určující společenské rozdělení v rekreačních letoviscích. Majitelé objektů z Královských Vinohrad si zde vystavěli všechny druhy staveb: vilu, přepychovou vilu, rodinný domek a letohrádek. Z ostatních částí Prahy jsou rekreati zastoupeni vždy jednou.

Rozdělení však můžeme snadno provést podle zaměstnání majitelů staveb. Vily si v Karlštejně a Srbsku postavili obchodník, ministerský úředník nebo prokurista České uhelné společnosti. Rodinný domek má v Srbsku postaven vrchní poštovní tajemník. Nejčastější jsou však přepychové vily. Takovou honosnou stavbu si mohl dovolit stavební inženýr, obchodní cestující, ústřední ředitel a dva profesori.

3.6 Vápenictví a jeho vliv na okolní krajinu

Už od středověku je Český kras svědkem těžby vápence. Vápenec se páčil na vápno, a to se pak používalo na stavbách. Těžba přeměnila okolní krajinu a všečen provoz s ní spojený nechal v krajině stopy.

Dokud byly lomy obecní, vybírala obec poplatky za těžbu. Většina lomů však přešla do firemního vlastnictví a poplatky za těžbu už se dál vybírat nemohly. Obec o výdělek ale nepřišla, firmy si od obce pronajímaly pozemky, na kterých lom a jeho provozy stály. Musely tedy platit nájem. Pro obce to představovalo stabilnější příjmy. Výdělek nezávisel na tom, kolik firma vytěžila.²⁰⁰

Práce v lomu byla spolu se zemědělstvím nejrozšířenějším zaměstnáním pro mužskou populaci. Dělníci měli v té době velmi těžkou práci. Pracovalo se 11 hodin denně od pondělí do soboty. Každý den museli nastoupit do práce v 6 hodin ráno, mezi 12. a 13. hodinou měli obědovou pauzu a směna jim končila v 18 hodin. Vzhledem k tomu, že kolem Srbska byly zaměstnány stovky dělníků z širého okolí, po práci je ještě pravděpodobně čekala dlouhá cesta domů. Práce v lomu byly možné pouze za denního světla, v zimních měsících tak byla pracovní doba zkrácena na 8 hodin. Od roku 1888 bylo zavedeno pro dělníky úrazové pojištění. K tomu si ještě mohli platit tzv. nemocenskou pokladnu a v době úrazu tak nezůstali úplně bez prostředků.²⁰¹

Na počátku těžby byly vždy nutné trhačí práce. Počátek každého lomu měl tedy velmi hlučný start.²⁰² V lomu Chlum se majitelé snažili zařídit osvětlení pro své dělníky až do desáté hodiny večerní, obec to ale kvůli rušení klidu nepovolila.²⁰³ Je tedy zřejmé, že celá vesnice byla ovlivněna hlukem z lomů. Od roku 1872 do roku 1916 bylo založeno pět největších lomů v okolí Srbska. Obyvatelé tedy v této době slýchali často odstřel materiálu

²⁰⁰ Těžba a zpracování vápenců v Českém krasu a životní prostředí: (sborník příspěvků ze stejnojmenného semináře). 1998. s. 6

²⁰¹ HEJNA, Michal. 2012. *Lomy a vápenice v srdci Českého krasu: Tetín, Koněprusy, Tmaň, Suchomas*, s. 11.

²⁰² Tamtéž, s. 11

²⁰³ HLUŠIČKOVÁ, Hana. 2002. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 2., s. 249.

při budování nového lomu. Provoz lomu už byl tišší, přesto to byl nepřírozený hluk v přírodě. Nemluvě o tom, jak se změnila tamější krajina.

Pokud se zamyslíme nad změnou krajiny Českého krasu, měli bychom si uvědomit, že tato změna probíhala od počátku lidského působení na zemi. Už archeologické vykopávky nám dokazují, že lidé tuto část naší země obývali a pomalu ji měnili k obrazu svému. Čerstvý lom je narušením původního vzhledu krajiny a nejvíce to platí pro moderní velkolomy. Během několika desítek let, kdy lom skončil svou činnost, se na místě objeví nové druhy keřů, trávníků a lesních remízků – na řadu přichází rekultivace. Na místech, kde dříve probíhala těžba vápence, dnes můžeme najít vzácné druhy, které by se tam před těžbou nedostaly. Je tedy třeba takové druhy chránit a rekultivaci dělat s pomocí CHKO Český kras. Dějiny vegetace Českého krasu jsou v podstatě hledání a nacházení náhradních stanovišť.²⁰⁴ Do lomů se vrátily i druhy, které dříve vymizely, například vytlačení jinými silnějšími druhy.

Do Českého krasu jezdíme za přírodou. Chápeme ji jako něco přirozeného, romantického, něco vzdáleného kultuře a civilizaci. Proto můžeme provoz lomů v krajině chápat jako něco rušivého a nepřírozeného. Dalo by se ale říci, že nebýt člověka, vegetace by v Českém krasu byla mnohdy chudší. Konkurenčně silnější buk by ovládl velké plochy a naopak stepi, které se zde dnes nacházejí, by vůbec neexistovaly.²⁰⁵

V další části této kapitoly se nachází popis pěti nejvýznamnějších lomů nacházejících se v Srbsku.

• Lom Tomášek

O chod lomu se starala celá rodina Tomášků, pocházející z Karlštejna, a provoz se předával z otce na syna. Lom a vápenku založil Adam Tomášek roku 1872. Původně se zde kámen pouze těžil a až roku 1882 byla Josefem Tomáškem založena první vápenka. V roce 1892 postavil Václav Tomášek první kruhovou vápenickou pec. Vápno se vyrábělo ve dvou kruhových a čtyřech šachtových pecích. Později majitel přešel na cylindrové pece a pak na dvanáctikomorovou pec. Během první republiky pak celkově docházelo k modernizaci. Ještě před první světovou válkou se zde vyráběla dř, barevné moučky, různobarevné vápence a omítky Reformit. V roce 1932 začala výroba vápenného hydrátu.

²⁰⁴PONDĚLÍČEK, Michael. 2002. *Český kras včera a dnes*, s. 31.

²⁰⁵Tamtéž, s. 35.

Dlouhá léta se vedly spory mezi majiteli vápenky a obcí Korno, kvůli nedoplatku pozemku. Šedesátileté nedorozumění se vyřešilo až roku 1931 uhrazením dluhu obci. Po smrti Václava Tomáška převzal továrnu jeho syn Jan Tomášek.²⁰⁶

V počátcích zde bylo zaměstnáno 85 dělníků firmy J. Tomášek. V této době měla firma široký sortiment zboží, které vyráběla. Bylo to bílé vápno stavební a hnojivé, saturační vápenec, mleté vápno, štětový a stavební kámen, drtě a šterky, mramorové drtě všech barev, umělá omítka a umělý kámen, karlit a vápenný hydrát. Kromě toho prodávala cihly a další cihlářské výrobky.

Lom byl napojen vlastní technologií na blízkou železnici. Existovala od roku 1919 a byla dlouhá 980 metrů. Posun vozíků fungoval pomocí elektrických navijáků. Vlečka fungovala do roku 1961. Běžný provoz lomu byl ruční.²⁰⁷

Roční produkce firmy byla v té době 1 250 vagónů vápna. Vápenka se tak stala jedním z největších výrobců vápna u nás.²⁰⁸ V letech 1935 a 1944 postihli Tomáškovu vápenku velké požáry, vždy se jí však podařilo vrátit do chodu.²⁰⁹

V lomu bylo během těžby objeveno několik speleologických objektů. Mezi nejvýznamnější patří Tomáškova propast, která je 43 m hluboká, Augustova jeskyně a Nová propast. Tomáškův lom je považován za nejvýznamnější památku vápenictví v Čechách.

²⁰⁶HLUŠIČKOVÁ, Hana. 2002. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 2., s. 249.

²⁰⁷BLÁHA, Vladimír. 2013. *Srbsko*, s. 15.

²⁰⁸HLUŠIČKOVÁ, Hana. 2002. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 2., s. 249.

²⁰⁹GARKISCH, Miloš. 2006. *Historie a současnost podnikání na Berounsku a Hořovicku*, s. 94.

- **Kruhový lom**

Lom založený roku 1880 Pražkou železářskou společností se nazýval kruhový. Stejně jako Tomáškův měl vlečku napojenou na železniční trať. Vlečka Kruhového lomu však mohla pojmout až 18 vozů. Posun na vlečce byl elektrický. Kvůli plynulosti železniční dopravy se snažily Československé dráhy vlečku zrušit. Podařilo se to až roku 1965. Kruhový lom je jako jediný stále v provozu.²¹⁰

- **Petzoldův lom**

Areál Petzoldova lomu se nachází na levém břehu řeky Berounky mezi Karlštejnem a Srbskem. Firma C. T. Petzold těžila vápenec v Srbsku. Vápencové lomy zde získala v letech 1916–1917. Firma dodávala vápenec pro cukrovary a železárny, později též produkovala cukrovou moučku, hnojivé vápno a teracové drtě. Od roku 1930 pak i umělé omítky. V lomu se pracovalo i v noci, k osvětlení sloužila reflektorová věž.²¹¹ Před vznikem mostu v Srbsku byl vápenec dopravován formanskými povozy do vápenky v Karlštejně. Roku 1923 byl dřevěný most dokončen, a lom tak mohl být napojen na železniční vlečku. V roce 1940 Srbsko zasáhla povodeň a most byl zničen.²¹² Firma nechtěla čekat na stavbu nového mostu, a tak bylo rozhodnuto vystavět lanovku. Byla uvedena do provozu roku 1942, byla 250 metrů dlouhá a činila převýšení pouze tři metry. Těžba pokračovala i po druhé světové válce.²¹³ Roční produkce lomu byla 430 vagónů vápna.²¹⁴

Obrázek 25 Dnešní podoba Petzoldova lomu, zdroj: mapy.cz

²¹⁰Lomy Mořina. Provoz Tetín, [online]. [cit. 4.12.2017, 15:30h]. Dostupné z: http://www.lomy-morina.cz/pr_tetin.html/.

²¹¹HLUŠIČKOVÁ, Hana. 2002. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 3., s. 572.

²¹²BLÁHA, Vladimír. 2013. *Srbsko*, s. 15.

²¹³GARKISCH, Miloš. 2006. *Historie a současnost podnikání na Berounsku a Hořovicku*, s. 100–102.

²¹⁴HLUŠIČKOVÁ, Hana. 2002. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 3., s. 572.

- **Lomy Hostín I. a II. zvané Alkazár**

Králodvorská železárna založila lom roku 1908. I zde fungovala železniční vlečka dlouhá 600 metrů. Nákladiště bylo umístěno ve zrušeném Starém lomu z roku 1905 na druhé straně řeky. Vlečka byla spojena s lomem lanovkou dlouhou 300 metrů s převýšením pět metrů. Dopravu v lomu zajišťovala malá parní dvounápravná lokomotiva. Jednotlivá těžební patra byla propojena sypnými komíny. Za první republiky byla založena i spodní jámová etáž. Při budování podzemní továrny byly zasypány. Po roce 1940 byla těžba ukončena. Následně byla vystavěna podzemní továrna KAINIT, kde se měly vyrábět motory AVIA. V roce 1948 byl lom opuštěn. V letech 1949–1961 zde bylo vybudováno nízkoradioaktivní úložiště odpadu. Úložiště pocházelo z doby, kdy se tolik nedbalo na ochranu, a tak bylo nedostatečně zabezpečeno. Po rozsáhlých úpravách a vytvoření betonových ucpávek se místo začalo používat jako tábořiště.²¹⁵

- **Lom Chlum**

Lom vlastnila firma Prastav, která byla spojením firem Bárta, Hergel a Tichý. Již od počátku byl lom pronajímán společností Škodovy závody, Železářny v Hrádku. Roku 1913 proběhl průzkum zásob vápence na vrchu Chlum. Výsledkem bylo rozhodnutí otevřít lom. Nejdříve muselo dojít k výkupu okolních pozemků. Jejich vlastníky byli statkáři ze Srbska, pánové Maleček, Hulan, Horák a Melichar.²¹⁶

Roku 1918 bylo možné započít stavbu, o vedení se staral stavitel Volf. Hned v počátcích stavby se musel stavitel potýkat s problémy. Dle dokumentů lze zjistit, že zboží bylo dodáváno pozdě nebo v menším množství, než bylo požadováno. S těžbou bylo započato roku 1919. Ze stížností lomu se lze dočíst: „...žádáme o opětovnou dodávku oleje, neb naši dělníci odmítají tlačit skřípající vozíky...“ nebo „...děkujeme za dodávku hřebíků, naše objednávka však zněla na šrouby...“.²¹⁷

Kvůli spojení lomu s budoucí železniční vlečkou byla vystavěna přes kilometr dlouhá lanová dráha. Budova lanovky byla dřevěné konstrukce, nakládací a vykládací stanice od sebe byly vzdáleny 1 002 metrů. Převýšení zde bylo 71,6 metru. Na vlečce bylo možné sypat suroviny rovnou do vozů z lanové dráhy, a to z obou stran vagónů. V lomu se těžily kompaktní lavicové vysokoprocentní vápence a v menší míře jílové vápence, použitelné v cementárnách.²¹⁸

²¹⁵BLÁHA, Vladimír. 2013. *Srbsko*, s. 66.

²¹⁶Tamtéž, s. 66–67.

²¹⁷Tamtéž, s. 68.

²¹⁸Tamtéž, s. 69.

Stav dělníků v lomu a přilehlých provozech činil 105 osob. Dle záznamů lze usoudit, že pracovat v lomu nebylo v té době nic jednoduchého. Zaměstnanci si museli nářadí pořizovat sami, nedostávali příplatky na ošacení, a když žádali o volno, často jim nebylo vyhověno. Kolem roku 1920 byly postaveny podnikové objekty, které sloužily jako služební byty.²¹⁹

Roku 1932 již nejsou Škodovy závody nájemcem, ale lom přechází do jeho vlastnictví. Největší rozmach lomu na Chlumu byl kolem roku 1936, kdy Škodovy závody zaměstnávaly většinu dělníků z obce a okolí. Rozvoj lze pozorovat i na obci Srbsko, lomy způsobily příliv obyvatelstva a stavbu nových domů.²²⁰

V roce 1991 došlo k demolicí a od té doby slouží zbylá budova jako kulturní dům.²²¹

3.7 Komparace Karlštejna a Srbska s ostatními letovisky na řece Berounce

Na trase Západní dráhy leží směrem od Prahy na Plzeň, respektive do Berouna, letoviska Černošice, Všenory, Dobřichovice a Řevnice. Na konci této řady se pak nachází nejdříve Karlštejn a poté Srbsko jako předposlední zastávka před Berounem. V rámci této diplomové práce je třeba letoviska porovnat. Lze tak nalézt mnoho shodných rysů, ale i odlišností.

Do venkovského prostředí se Pražané vydávali ve víře, že pobyt v přírodě upevní jejich zdraví a ctnosti. Regenerace ducha, ale i fyzických sil byla hlavním motivem návštěvy letoviska a přirozenost prostředí na vesnici lákala rekreanty k návštěvě některého z letovisek nedaleko od Prahy. Dopravní spojení je jednou z podmínek vzniku letoviska. Villegiatury u řeky Berounky se nachází na trase Západní dráhy železnice, která vznikla v roce 1862. Důležitou podmínkou je postavení zastávky v daném letovisku, aby byla doprava pro rekreanty snadná a pohodlná.²²²

Každé rekreační místo má svůj půvab a mnoho lákadel pro návštěvníky. Často se můžeme setkat s tím, že se o letovisko staral okrašlovací spolek, který měl na starosti chod obce a její zvelebování. Na rekultivaci místa se podíleli i vilaři, kterým samozřejmě záleželo na tom, aby mělo místo svou vlastní kulturu a lákalo tak ostatní Pražany. Práce okrašlovacího

²¹⁹BLÁHA, Vladimír. 2013. *Srbsko*, s. 70.

²²⁰Tamtéž, s. 70.

²²¹Tamtéž, s. 13.

²²²MATOUŠEK, Václav; KOUKALOVÁ, Šárka; ŠÁŠINKOVÁ, Marcela. 2014. Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnám krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti. *Historická geografie*. 2014, 40(1), s. 23.

spolku byla různorodá, ať už šlo o pořádání slavností nebo výstavby nových laviček na romantickém místě nedaleko obce.²²³

Dalším společným znakem letovisek bylo koupání v řece a s tím spojené říční lázně. Vzhledem k tomu, že se na letní byt či vilu jezdilo v letních měsících, byla tato mezi rekreanty aktivita velmi oblíbená. U letovisek výše vyjmenovaných se jedná o řeku Berouнку. Činnost, která spojuje všechny vilaře, ať už bydleli v kterémkoliv letovisku, byly procházky volnou přírodou. Díky okrašlovacímu spolku se rekreanti mohli procházet lesem po upravených cestičkách. Zde docházelo k duševnímu klidu, kvůli kterému lidé odjížděli z rušné Prahy plné obchodních domů, dopravních prostředků, silnic a továren.²²⁴

První letovisko nejbližší Praze jsou Černošice, vzdálené 18 kilometrů. Spojení tak bylo snadné a dostat se do letoviska netrvalo dlouho. Vývoj letoviska začíná v 80. letech 19. století, kdy si místo ke stavbě rekreačního objektu vybrali první Pražané. V roce 1869 je možné dostat se do Černošic díky tzv. zastávce na znamení. Od té doby začínají Pražané letovisko objevovat, vývoj je však pomalý. Až vznik stálé zastávky v roce 1883 přivedl první rekreanty, kteří si postavili domek nebo vilu v Černošicích.²²⁵

Vedlejší letovisko Všenory se začalo vyvíjet již v 70. letech předminulého století, a to díky brzkému postavení železniční zastávky. Nejen železniční spojení bylo impulsem pro rekreanty z Prahy, aby se vydali do Všenor. Velkou zásluhu na rozvoji obce a její atraktivity pro Pražany měl Vincenc Nolsch, který zde koupil panství. Působení rodiny Nolschů (později přejmenovaných na Nolců) mělo velký vliv na proměnu Všenor. Vybudováním výletní restaurace s hotelem Nolsch lákal Pražany k návštěvě letoviska. Okolní lesy a řeka Berouнка dodávaly místu rekreační charakter. Rekreanti chystající se do Všenor tak měli nesčetně možností, jak využít svůj volný čas. Všenory se staly velmi populárním letoviskem. Vysoká obliba Všenor se brzy přenesla i na vedlejší letovisko v Dobřichovicích.²²⁶

Dobřichovice se dostávají do povědomí Pražanů ihned po vystavění železničního spojení, po roce 1862. Malebný ráz obce s bohatou minulostí lákal výletníky k využití zdejšího místa k odpočinku a relaxaci. Stejně tak jako u ostatních letovisek zde můžeme najít

²²³MATOUŠEK, Václav; KOUKALOVÁ, Šárka; ŠÁŠINKOVÁ, Marcela. 2014. Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnám krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti. *Historická geografie*. 2014, 40(1), s. 26.

²²⁴MATOUŠEK, Václav; KOUKALOVÁ, Šárka; ŠÁŠINKOVÁ, Marcela. 2014. Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnám krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti. *Historická geografie*. 2014,40(1), s. 26.

²²⁵HERMANOVÁ, Hana; ŠVÁCHA, Rostislav, ed. 2010. *Slavné vily Středočeského kraje*, s. 30.

²²⁶Tamtéž, s. 21.

říční lázně, výletní restaurace, penziony a nespočet rekreačních vil. V Dobřichovicích se schází mnoho známých osobností.²²⁷

Posledním letoviskem před Karlštejnem jsou Řevnice. Malebné prostředí vesnice a okolní svažité kopce lákají rekreanty k návštěvě tohoto letoviska. Mnoho z nich našlo zalíbení v místní krajině postavilo si zde rekreační objekt, ať už šlo o přepychovou vilu nebo pouze rodinný domek.²²⁸

Následujícím letoviskem je Karlštejn, který je objektem této diplomové práce. Karlštejn se naproti ostatním letoviskům rozvíjí o poznání později. První vila zde byla postavena až v roce 1896. Jedním z důvodů mohla být vzdálenost od Prahy. Karlštejn se nachází 33 kilometrů od Prahy, což je o poznání více než předchozí letoviska. Vzdálenost od Prahy, turisté proudící na hrad, ale i nedostatek možností rekreačních aktivit, to vše mohl být důvod, proč si v Karlštejně postavilo rekreační vilu pouze osm obyvatel Prahy a jedna rodina z Jindřichova Hradce.

Na rozdíl od ostatních letovisek se zde nenacházejí říční lázně či plovárna, která by zaplnila volný čas rekreantů. Jez nedaleko Klučického mlýna tak jako jedno z mála míst může poskytnout koupání. Je zde mnoho restauračních zařízení, jako jsou restaurace, hostince pekárny a další. Mohou se zde stavět výletníci mířící pouze na hrad nebo i stálí rekreanti, kteří zde zůstávají na celé prázdniny. Bohužel se nedochovalo mnoho informací o okrašlovacím spolku. Lze se z materiálů dočíst, že okrašlovací spolek fungoval, ale již nevíme, co přesně je jeho dílo a kdo byl jeho členem.

Jedním z důvodů, proč si rekreanti stavěli budovy právě zde, mohla být malebná krajina s vinoucí se řekou Berounkou a vrcholky kopců, poskytující překrásné výhledy jak na hrad, tak i do okolní krajiny. Přes všechny nedostatky byl Karlštejn mnohem více připraven na rekreanty a jejich nároky, než bylo pět kilometrů vzdálené Srbsko s osmi rekreanty.

V Srbsku bylo minimum možností, jak strávit volný čas. Nacházely se zde dvě restaurace a jeden obchod. Železniční zastávka zde byla postavena až v roce 1902, což také ovlivnilo pozdější nástup rekreačních objektů. První rekreační vila se zde objevuje v roce 1909. Ostatní rekreanti však přicházejí ještě mnohem později. Od roku 1926 zde začínají postupně přibývat další rekreační objekty, většinou ve formě přepychové vily.

²²⁷HERMANOVÁ, Hana; ŠVÁCHA, Rostislav, ed. 2010. *Slavné vily Středočeského kraje*, s. 25.

²²⁸Tamtéž, s. 35.

Dá se říci, že Srbsko je velmi odlišné v porovnání s ostatními letovisky na toku řeky Berounky. Lze si povšimnout, že zde není mnoho rekreačních aktivit, jako jsou plovárny, říční lázně, parky nebo zahradní restaurace. Při prvním nahlédnutí na rekreační aktivity v Srbsku by se dalo předpokládat, že hlavní zájem byl klid a blízkost přírody. S tím se ale vylučuje lomová činnost, která probíhala velmi blízko na obou stranách Srbska.

Letoviska mají mnoho společných znaků. Původ rekreatantů byl ve většině případů z Prahy. Jen nepatrný zlomek z nich pocházel z jiného města. Rekrece byla výsadou střední vrstvy společnosti, šlo tedy o lidi vzdělané a s dostatečně velkými příjmy. V průběhu doby se rozvrstvení společnosti měnilo, a proto si v pozdějších letech mohli dovolit rekreační stavby například i učitelé.

V Karlštejně a Srbsku převládají stavitelé či architekti místní nebo z přilehlého okolí. Jednalo se o stavitele v této lokalitě vyhlášené, kteří stavěli významné objekty místním obyvatelům. Letoviska na řece Berounce se vyvíjela podle stavby železniční stanice v daném letovisku, můžeme si všimnout, že před zavedením železniční dráhy žádní rekreační do obcí nejezdili. Dráha osoby přiblížila k místu, kam se chtěli dostat. Železniční zastávka je pak dovedla až na místo samé.

Karlštejn a Srbsko jsou posledními rekreačními letovisky na řece Berounce. Velký rozdíl v rekreačních aktivitách a množství rekreatantů zde způsobila pravděpodobně vzdálenost od Prahy.

4 ZÁVĚR

Ústředním tématem předložené diplomové práce jsou rekreační a volnočasové aktivity střední vrstvy společnosti. S tímto fenoménem se setkáváme v době industrializace, v českých zemích se rekreační aktivity rozvíjejí ve druhé polovině 19. století a pokračují do první poloviny 20. století.

Společnost se v průběhu industrializace proměňuje. Buržoazie začíná převládat nad aristokracií a mezi elitu vstupují podnikatelé, lékaři, vysocí úředníci a právníci. Dostává se jim vysoké prestiže a značných finančních prostředků. Dříve byl volný čas doménou pouze aristokracie. V době industrializace vzniká volný čas jako fenomén, který se postupně rozšiřuje do všech společenských vrstev. Rekreační aktivity tak přestávají být výsadou horních vrstev, ale dosahuje jich i střední vrstva společnosti. Buržoazie se snaží napodobovat aristokracii, a tak začínají vznikat první letní sídla podle aristokratického vzoru. Rozvíjí se turistika, sport, rekreace a začínají tak vznikat první letoviska.

Technický a technologický pokrok výrazně napomohl rozvoji dopravy. S nástupem železnice je možné se na letní sídlo přepravit snadno a pohodlně. Právě doprava byla prostředkem, z něhož letoviska těžila, bez železniční zastávky se místo mohlo stát letoviskem jen stěží. Vzniká řada nových železničních tras, a je tak jednoduché z města dosáhnout jeho okolí.

V době industrializace pozorujeme velký přesun obyvatelstva z vesnických osad do měst. Důvodem byla vyšší možnost zaměstnání, lépe placené práce a poskytování nejrůznějších služeb. Střední vrstva společnosti však cestovala opačným směrem. Byl to ruch velkoměsta, znečištění ovzduší a shon, co lákalo obyvatele vrátit se do přírody. Klidná místa v přírodě se stávají vyhledávanou lokací pražské buržoazie.

Jako téma své diplomové práce jsem si zvolila rekreační letoviska Karlštejna a Srbsko.

Pomocí archivních a kartografických materiálů a terénního zkoumání jsem se pokusila ověřit následující hypotézy.

- a) *Přírodní, společenské a technické předpoklady předurčovaly obce Karlštejn a Srbsko k tomu, aby se staly krystalizačním jádrem rekreačního letoviska.*

Karlštejn se nachází v malebné krajině, protkané lesy loukami, ale i kopci s překrásnými vyhlídkami na širé okolí. Lze tedy předpokládat, že zde vznikne, stejně jako v předchozích obcích na železniční trati letovisko. Řeka Berounka, protékající mezi

původními částmi Budňany a Poučníc, láká potenciální rekreanty ke koupání a několik restauračních podniků k posezení. Tehdejší Pražan toužil opustit rušné město a strávit svůj volný čas v přírodě nedaleko města. Tyto podmínky Karlštejn splňoval. Vzdálenost 33 kilometrů od Prahy byla stále přijatelná pro tehdejší cestování a díky vzniku Západní dráhy se cesta stala pohodlnou. Lze tedy předpokládat, že se Karlštejn ve své době stane stejně rozsáhlým letoviskem jako Dobřichovice nebo Černošice. Přesto se tomu nestalo.

V Karlštejně se nachází, v porovnání s ostatními letovisky, pouhých deset rekreačních objektů. Pravdou je že Karlštejn neměl tolik možností k využití volného času. Chyběla zde plovárna, která se objevuje ve většině ostatních letoviscích. Zároveň zde nebyla velká komunita rekreantů, a tak se zde nepořádali společenské akce pro letní hosty. Činnost okrašlovacího spolku se bohužel v archivních materiálech nedochovala, nemůžeme tedy soudit, zda se nějakým způsobem podílel na proměně Karlštejna a jeho okolí.

Srbsko, jako druhá zkoumaná lokalita, je ještě skromnější než Karlštejn. Rekreačních objektů se zde nachází pouze osm. Jak je zřetelné z mapky, šestice rekreačních objektů se nachází ve vzájemné blízkosti, pouze jeden rodinný domek je na druhém konci Srbska. Rekreantům ze Srbska se nedostávalo tolik pozornosti od místních obyvatel, jako tomu je u ostatním větších letovisek. Společenské akce pro rekreační návštěvníky se zde v podstatě nekonaly, nebyly zde tedy možnosti ke společenskému vyžití.

Srbsko je nestandardní letovisko v mnoha ohledech. Demotivujícím faktorem pro pražské rekreanty mohla být vzdálenost od hlavního města, která činí 38 kilometrů. Svá letní sídla si tak Pražané mohli vybudovat v letoviscích mnohem bližších jejich stálým bydlištěm a s veškerou občanskou vybaveností. Přesto se někteří rekreanti vydávali do vzdálenějšího Srbska.

Dalším velmi zvláštním faktorem je vznik několika lomů v přímé blízkosti Srbska. Jak jsem popsala v předchozích kapitolách, chod lomu s sebou nesl velký hluk a pro rekreanty tak mohl být jejich pobyt do značné míry znepríjemněn. Lomy v okolí Srbska se těšily největšímu rozvoji ve stejné době, kdy si zde stavěli rekreanti svá letní sídla.

Vzhledem k malému počtu rekreačních staveb v Karlštejně a Srbsku si lze položit otázku, zda vůbec nazývat tato místa letovisky. Po důkladném zpracování archivních materiálů jsem se rozhodla je za letoviska považovat, ač jsou velmi netradiční. Rekreační stavby se zde objevují, znamená to tedy, že do obou obcí ve mnou zkoumaném období (tj. na konci 19. století a v prvních desetiletích 20. století) jezdili rekreanti v letních měsících nebo jen na víkendové výlety.

b) Obce Karlštejn a Srbsko a část nejbližšího okolí na přelomu 19. a 20 století zcela změnilo svůj původní charakter, zejména krajinný.

V posledních letech 19. století střední vrstva společnosti objevuje letovisko Karlštejn jako rekreační místo, kde je možné strávit čas na čerstvém vzduchu. Od roku 1910, kdy byl hrad Karlštejn otevřen veřejnosti, začínají do Karlštejna proudit výletníci, kteří touží po kulturním zážitku, a přitom strávit čas ve volné přírodě. Místo je tedy velmi navštěvované, vznikají zde nová restaurační zařízení a místo se těší velkému rozvoji. Výstavba rekreačních objektů není tak markantní, aby změnila ráz krajiny.

Když se na rozvoj Karlštejna podíváme od počátku vzniku osad, je zde pozorovatelný velký rozdíl. Původně byly osady Budňany, Poučnick, Klučice a Krupná samostatnými celky a tvořilo je jen pár statků či chalupěckých objektů. Jak se osady rozrůstaly, došlo k jejich spojení v jeden velký celek jménem Karlštejn. Změny však postupují pomalu a stavby nových objektů se zdají být přirozeným procesem. Nedochozí tak ke změně krajinného rázu.

Srbsko se v porovnání s Karlštejnem změnilo k nepoznání. Hlavně okolní krajina dostala několik ran, které se těžko hojí i postupem času. Byla to právě lomová činnost, která natolik změnila okolní ráz krajiny a přeměnila ho k nepoznání. V blízkém okolí Srbska se nachází pět lomů, které byly v době první republiky na výsluní své produkce. Nejenže se jednalo o velký zásah do krajiny, ale i provoz lomu a s ním spojená vysoká hlučnost ovlivňovala obyvatele Srbska.

Zástavba v Srbsku byla postupná a ničím výjimečná. Šlo o postupný proces, kdy se z prvních několika statků obec postupně rozrůstala až do dnešní podoby. Rekreačních objektů se zde nachází osm a nebyly tedy velkým zásahem do struktury Srbska.

c) Převážná část rekreačních objektů pocházela z Prahy, ostatní pocházeli z Berouna.

Při zkoumání archivních materiálů z archivu v Berouně se ukázalo, že naprostá většina rekreačních staveb byla postavena majiteli pocházejícími z Prahy. Pouze stavbu v Karlštejně čp. 180 si postavili manželé z Jindřichova Hradce. Vzhledem k tomu, že byl Karel Jičínský ústřední ředitel a horní rada, rodina měla dostatek prostředků a času, který mohla strávit na cestě do Karlštejna.

Majitelé staveb z Berouna se v Karlštejně a Srbsku nenacházejí. Po podrobnějším prozkoumání dané lokality a doby, kdy rekreační stavby vznikaly, se ukázalo, že buržoazie

pocházela zejména z Prahy, a to ve většině letovisek na řece Berounce. Beroun v té době ještě nebyl dostatečně vyvinutý a vyšší vrstvy tedy neměly důvod zde bydlet trvale. Ukázalo se však, že se zde nacházejí rekreační objekty. Jen pro příklad se zde nachází Talichova vila čp. 232. V roce 1936 si secesní vilu koupil slavný český dirigent Václav Talich od stavitele Františka Dudy.

Berounem však řada rekreačních oblastí na řece Berounce nekončí. Slavný český spisovatel Otta Pavel jezdil jako malý s rodiči v letech 1936–1938 na letní byt do Branova. Bydleli u převozníka Karla Proška, který se stal posléze námětem několika jeho povídek.

Jak Václav Talich, tak i rodina Otty Pavla původem pocházeli z Prahy. Rekreační aktivity tak byly výsadou Pražanů, kteří se vydávali na svá letní sídla.

d) Ze vzniku a rozvoje letoviska profitovalo zejména místní obyvatelstvo, a to především díky návštěvám tzv. letních hostů.

Karlštejn byl místem, kam v letních měsících mířilo mnoho turistů. Ať už šlo o návštěvu hradu nebo jen procházky po okolní přírodě na vyznačených stezkách. Profitovali z toho tak restaurační zařízení, obchody ale i místní obyvatelé.

V Karlštejně i Srbsku si většina rekreantů zvolila místního architekta a stavitele. Stavební firmy tak měly více zakázek. Jednalo se hlavně o Františka Grossmana, který pocházel ze Srbska, ale stavěl i v nedalekém Karlštejně, nebo Karla Hulana, který se u staveb často účastnil jen kontrolních řízení, případně objekty celé stavěl.

Dá se říci, že příchod rekreantů a jejich pobyt měl pozitivní dopad na místní obyvatele.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Literatura

BLÁHA, Vladimír. 2013. *Srbsko*. Černošice: V. Bláha, 111 s. ISBN:978-80-260-4907-4.

DVOŘÁK, Otomar. 2005. *Dolní Berounka: putování Mikroregionem dolní Berounka*. 1. vyd. Beroun: MH, 135 s. ISBN 80-86720-17-9.

DVOŘÁK, Otomar. 2010. *Soutěskami Českého krasu*. 1. vyd. Praha: Regia, 205 s. ISBN 978-80-86367-82-8.

GARKISCH, Miloš a kol. 2006. *Historie a současnost podnikání na Berounsku a Hořovicku*. 1. vyd. Žehušice: Městské knihy, 207 s. ISBN 80-86699-40-4.

HEJNA, Michal. 2012. *Lomy a vápenice v srdci Českého krasu: Tetín, Koněprusy, Tmaň, Suchomasty*. Praha: Envidea, 91 s. ISBN 978-80-260-7220-1.

HERMANOVÁ, Hana; ŠVÁCHA, Rostislav, ed. 2010. *Slavné vily Středočeského kraje*. 1. vyd. v jazyce českém. Praha: Foibos, 315 s. ISBN 978-80-87073-22-3.

HLUŠIČKOVÁ, Hana, ed. a kol. 2001–2004. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: Libri, 4 sv. ISBN 80-7277-042-X.

HORSKÁ, Pavla; MAUR, Eduard; MUSIL, Jiří. 2002. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. 1. vyd. Praha: Paseka, 352 s., ISBN 80-7185-409-3.

HURIKÁN, Bob; MOTL, Stanislav, ed. 1990. *Dějiny trampingu*. 2., upr. vyd. Praha: Novinář, 253 s., ISBN 80-7077-432-0.

JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. 2006. *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 471 s. ISBN 80-246-1035-3.

JANDUROVÁ, Olga; ŽÁRA, Robert. 2005. *Historie Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně*. Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 14 s. ISBN 80-86555-64-X.

JŮNA, Jindřich, ed. 1928-1931 *Monografie Hořovicka a Berounska: [1918-1928]*. Hořovice: Redakční kruh učitelstva, 7 sv.

KÁRNÍK, Zdeněk. 2003. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl 1., Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. 2., opr. vyd. Praha: Libri, 571 s. ISBN 80-7277-195-7.

KOLEKTIV AUTORŮ. 1888-1908. *Ottův slovník naučný*. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. J. Otto v Praze. ISBN 80-7203-305-0. 27 sv.

Konference k 90. výročí založení Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně: 1919-2009. Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, 2009, 81 s. ISBN 978-80-7427-005-5.

KROPP, Vilém; DVOŘÁK, Otomar. 2003. *Berounsko a Hořovicko na starých pohlednicích*. 1. vyd. Beroun: Knihkupectví U radnice, 153 s. ISBN 80-902881-9-7.

KUBIŠTA, Antonín. 1912. *Z Prahy do Plzně. 1 část, Praha-Hořovice*. Praha: Pavel Körber, 103, 5 s.

KUČA, Karel. 1996-2011. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: Libri, 8 sv. ISBN 80-85983-12-5.

KUTHAN, Karel. 1930. *Weekendové chaty a domky*. Praha: Josef Hokr, 46 s.

LACINA, Vlastislav, ed.; PÁTEK, Jaroslav, ed. 1995. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*. 3. sv, *Období první Československé republiky a německé okupace 1918-1945*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 219 s. ISBN 80-7184-051-3.

LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ, Marie. 2009. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4.

MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. 2010. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd., Praha: Karolinum, 494 s. ISBN 978-80-246-1679-7.

MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. 2002. *O středních vrstvách v českých zemích 1750-1950: základní zjištění, hypotézy, náměty*. 1. vyd. Opava: Slezské zemské muzeum, 208 s. ISBN 80-86224-36-8.

MARŠÁLEK, Martin. 2015-2016. *Osadní toulky*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2 sv. ISBN 978-80-204-3479-1.

MATOUŠEK, Václav; KOUKALOVÁ, Šárka; ŠÁŠINKOVÁ, Marcela. 2014. Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnám krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti. *Historická geografie*. 40(1), s. 19-40. ISSN:0323-0988.

PONDĚLÍČEK, Michael. 2002. *Český kras včera a dnes = Bohemian Karst yesterday and today: chráněná krajinná oblast*. 1. vyd. Karlštejn: Sdružení Přátelé Českého krasu, 95 s. ISBN 80-254-3623-3.

PURŠ, Jaroslav. 1960. *Průmyslová revoluce v českých zemích: určeno věd. pracovníkům, ekonomům, technikům, studentům stř. a vys. techn. i ekonomických škol*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 164 s.

Středočeský kraj: města a obce Středočeského kraje: tradice, historie, památky, turistika, současnost. Rožnov pod Radhoštěm: Proxima Bohemia, 2009. 696 s. ISBN 9788090427518.

Těžba a zpracování vápenců v Českém krasu a životní prostředí: (sborník příspěvků ze stejnojmenného semináře). 1998. 1. vyd. Praha: Děti Země, 39 s. ISBN 80-901355-6-0.

TUREK, Jakub a kol. 2007. *Křivoklátsko a Český kras: 35 tipů, kam na výlet*. 1. vyd. Praha: Grada, 117 s. ISBN 978-80-247-2028-9.

Týdeník Květy = Kwěty české [Založeny roku 1834]: časopis pro celou rodinu. Praha: Kwěty české, 1992, 2(12). 64 s. ISSN 0862-898-X.

VĚTVIČKA, Václav. 2009. *Berounka: řeka bez pramene.* 1. české vyd. Praha: Vašut, 147 s. ISBN 978-80-7236-656-9.

WAIC, Marek; KÖSSL, Jiří. 1992. *Český tramping 1918-1945.* Praha: Práh, 114 s. ISBN 80-900835-7-9.

ZAJÍČEK, Petr. 2010. *Jeskyňe České republiky.* Vyd. 1. Praha: Academia, 275 s. Průvodce. ISBN 978-80-200-1803-8.

Internetové zdroje

LEBEDA, Viktor. *90 let osady Údolí děsu.* 2008, [online]. [cit. 1.12.2017, 13:40 h].
Dostupné z: <http://www.udolidesu.cz/historie.php?detail=no>.

Lomy Mořina, *Provoz Tetín,* [online]. [cit. 4.12.2017, 15:30h].
Dostupné z: http://www.lomy-morina.cz/pr_tetin.html.

Oficiální stránky obce: Svatý Jan pod Skalou. 2017, [online]. [cit. 8.12.2017, 13:20 h].
Dostupné z: <http://www.svatyjan.cz/>.

Společnost pro veřejnou dopravu. [online]. [cit. 2.1.2018, 19:30 h].
Dostupné z: <http://prahamhd.vhd.cz>.

Ústav pro jazyk český AV ČR. *Internetová jazyková příručka,* [online]. [cit. 4.1.2018, 20:30 h].
Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=%C5%A1ib%C5%99inky#bref2/>.

Archivní mapy. [online]. [cit. 3.1.2018, 19:00 h].
Dostupné z: <http://www.archivnimapy.cuzk.cz>

Archivní materiály

SOkA Beroun:

Berní správa Hořovice, kart. 95, daň domovní osvobození Budňany čp. 4-75.

Berní správa Hořovice, kart. 96, daň domovní osvobození Budňany čp. 76-125.

Berní správa Hořovice, kart. 195, daň domovní osvobození Poučnick, Klučice, Krupná.

Berní správa Hořovice, kart. 201, daň domovní osvobození Srbsko čp. 1-82.

Berní správa Hořovice, kart. 202, daň domovní osvobození Srbsko čp. 83-120.

Berní správa Hořovice, kart. 203, daň domovní osvobození Srbsko čp. 121-140.

OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

Seznam obrázku

Obrázek 1 Železniční zastávka Karlštejn na pohlednici z roku 1930	42
Obrázek 2 Reklama restaurace U Turisty, zdroj: SOkA Beroun	43
Obrázek 3 Popis plánu stavby čp. 187 Bohdana Riegra, zdroj: SOkA Beroun	55
Obrázek 4 Pohlednice z roku 1902, na které je vyobrazena vila Bohdana Riegra čp. 187 ..	55
Obrázek 5 Dnešní podoba vily Bohdana Riegra, foto: autorka, 5.1.2018	55
Obrázek 6 Dnešní podoba vily čp. 180, foto: autorka, 5.1. 2017	56
Obrázek 7 Dnešní podoba rekreační vily Gastona Gutha, čp. 198, foto: autorka, 5.1.2018	57
Obrázek 8 Plánek nové vily čp. 62 manželů Kosových, zdroj: SOkA Beroun.....	58
Obrázek 9 Přepychová vila Jaromíra Macháčka, čp. 123, zdroj: SOkA Beroun	59
Obrázek 10 Vila Antonína Slámy čp. 207, zdroj: SOkA Beroun	59
Obrázek 11 Původní chalupa manželů Kosových, zdroj: SOkA Beroun	60
Obrázek 12 Pohled na kostel sv. Palmácia z mostu přes řeku Berounku, foto: autorka, 5.1.2018.....	63
Obrázek 13 Klučický mlýn rodiny Winternitzovy, zdroj: SOkA Beroun.....	64
Obrázek 14 Razítko Václava Tomáška z dokumentů berní správy v Hořovicích, zdroj: SOkA Beroun.....	65
Obrázek 15 Pohled na Srbsko na levém břehu řeky Berounky, foto autorka, 5.1.2018	68
Obrázek 16 Pohlednice z roku 1932, pohled na Srbsko, restaurace U Berounky.....	69
Obrázek 17 Plánek domu Bedřicha Zbírala čp. 64, zdroj: SOkA Beroun	71
Obrázek 18 Reklama architekta Františka Grossmanna ze Srbska, zdroj: SOkA Beroun...	71
Obrázek 19 Plán vilky Josefa Křečka čp. 101, zdroj: SOkA Beroun	73
Obrázek 20 Dnešní podoba letohrádku Rudolfa Leitnera, čp. 102, foto: autorka, 5.1. 2018	74
Obrázek 21 Pohled na dům Josefa Košťála čp. 91, zdroj: SOkA Beroun	75
Obrázek 22 Přízemí domu Josefa Košťála s nákresem slunečních lázní, zdroj: SOkA Beroun.....	75
Obrázek 23 Místopis s dopisem Jaromíra Macháčka, (čp. 123, Karlštejn) přiložený k dokumentům berní správy v Hořovicích, zdroj: SOkA Beroun.....	80
Obrázek 24 Razítko Karla Hulana na stavební dokumentaci, zdroj: SOkA Beroun	82
Obrázek 25 Dnešní podoba Petzoldova lomu, zdroj: mapy.cz	87

Seznam map

Mapa 1 Vojenské mapování, zdroj: Archivní mapy.cuzk.cz	49
Mapa 2 Mapa kultur stabilního katastru, 1834-1844, zdroj: Archivnimapy.cuzk.cz	53
Mapa 3 Mapa ukazující polohu rekreačních objektů, rozdělení podle druhu stavby. Mapa vytvořená dle podkladů autorky, autor mapky: Batuhan Der, zdroj: SOkA Beroun	54
Mapa 4 Povinné císařské otisky, Srbsko, 1824-1843, zdroj: Archivnímapy.cuzk.cz.....	66
Mapa 5 ukazující polohu rekreačních objektů, rozdělení podle druhu stavby. Vytvořeno na základě podkladů autorky, autor mapy: Batuhan Der, zdroj: SOkA Beroun	70

Seznam tabulek

Tabulka 1 Vývoj vzniku železničních zastávek na trase Praha-Srbsko.....	44
Tabulka 2 Vývoj obyvatelstva od roku 1843 do roku 1991	51
Tabulka 3 Rozdělení zemědělství, průmyslu a služeb v Karlštejně	51

PŘÍLOHA

Projekt diplomové práce

katedra magisterského oboru
Sociální a kulturní ekologie

U Kříže 8/661, 158 00 Praha 5-Jinonice

Projekt diplomové práce (DP) oboru sociální a kulturní ekologie

1. Jméno studenta, tituly: Čechová Tereza, Bc.
2. Osobní číslo (UKČO): 29747529
3. Rok imatrikulace na FHS UK (bak. studium, jinak mag. studium): 2015
4. Datum zápisu na katedru sociální a kulturní ekologie FHS UK (alespoň měsíc, rok): září 201
5. Názvy všech předchozích bakalářských (magisterských) prací, škola, obor a rok, kde a kdy byly obhájeny: Umělá infiltrace povrchových vod do podzemí, Přírodovědecká fakulta Univerzita Karlova, Praha, 2014
6. Předběžný název DP: Letoviska Karlštejn a Srbsko. Příspěvek ke studiu proměn příměstské krajiny v době industriální

7. Obecný kontext (souvislosti tématu, širší rámec [zasazení „do světa“]):

Diplomová práce se zaměřuje na problematiku proměn krajiny v oblasti Karlštejna a Srbska v důsledku industrializačních procesů v období 19. a 20. století. V této době se u nás utvářely základy moderní industrializační společnosti. Proces, kterým se zabývá diplomová práce je vznik individuální a masové turistiky, sportu a celkové trávení volného času v té době, vznik okrašlovacího spolku a jeho funkci v obci. V literatuře se můžeme setkat s pojmem „rekreační kolonizace“, který nám tento fenomén popisuje. Střední třída napodobuje životní styl aristokracie a buržoazních elit. Postupná demokratizace společnosti umožňuje i nižším vrstvám aktivity, které byly původně výhodou pouze bohatších vrstev. Tento rozvoj je podmíněn vznikem moderních dopravních prostředků, a to hlavně železnice, až v pozdější době automobilismu.

8. Předmět zkoumání (vlastní předmět práce [zasazení „do vědy“]):
-

Diplomová práce se bude věnovat rekreačním aktivitám v Karlštejně, Srbsku a okolí. Konkrétně časoprostorový vývoj lokalit a jejich vzájemné porovnání. Popis sociální skladby rekreatů, místní obyvatelstvo a volnočasové aktivity rekreatů. Práce bude popisovat roli letních hostů v dané lokalitě. Zda docházelo k trvalejšímu pobytu či víkendové pronájemy vil. Rekreati se stávají finančním zdrojem pro obec, a tak dochází k rozvoji obce a pomoc místnímu obyvatelstvu. Výsledky studie bude možné porovnat o ostatními letovisky. V blízkosti Karlštejna jsou to letoviska Dobřichovice a Černošice. Další významnou zpracovanou lokalitou může být například Božkov, Mnichovice nebo Senohraby. Práce přihlédne na funkci okrašlovacích spolků, které se podílely na sociálním propojením místních obyvatel a rekreatů. Všechny tyto aspekty se podílely na proměně krajinného rázu lokalit a změně celkového charakteru krajiny.

9. Hlavní vstupní hypotéza nebo hypotézy (2–4 na výběr); pro práci 1–2, možno však formulovat výzkumné otázky, event. jen výzkumný problém:
 - a) Přírodní, společenské a technické předpoklady předurčovaly obce Karlštejn a Srbsko k tomu, aby se staly krystalizačním jádrem rekreačního letoviska.
 - b) Obce Karlštejn a Srbsko a část nejbližšího okolí na přelomu 19. a 20. století zcela změnilo svůj původní charakter, zejména krajinný.
 - c) Převážná část rekreatů pocházela z Prahy, ostatní pocházeli z Berouna.
 - d) Ze vzniku a rozvoje letoviska profitovalo zejména místní obyvatelstvo, a to především díky návštěvám tzv. letních hostů

9. Metodologický postup: metody a techniky, které budou v práci použity: Práce bude využívat kvalitativní metody, především historické. Dojde ke zkoumání archivních, kartografických, písemných a obrazových pramenů. Doplnkově mohou být použity metody orální historie.

11. Cíl DP (kromě ověření hypotéz a teoretického přínosu např. praktický přínos, vypracování metodologie, základ pro řešení problémů v praxi atd.): Cílem diplomové práce je zmapovat a podrobně popsat časoprostorový vývoj rekreačních staveb v Karlštejně a Srbsku, důsledky jejího vzniku a vývoje na charakter zdejší krajiny. Studie tzv. letních hostů a odkud pocházeli. Předpokladem práce je, že značná část rekreatů pocházela z Prahy s možností menšího počtu rekreatů z Berouna. Práce bude přispěvkem k obecnému tématu industrializace a modernizace. Masové rekreační aktivity jsou jedním z charakteristických jevů. Práce také může sloužit jako srovnávací studie při výzkumu dalších rekreačních středisek.

12. Čím budou rozšířeny dosavadní znalosti (vědecká „přidaná hodnota DP“): Práce pomůže k rozšíření poznatků o vývoji české krajiny v době industrializace a modernizace. Popíše rozdíly ve využívání krajiny v 19. a 20. století. Rozšíří poznatky o kulturním fenoménu (vily, chaty), který ovlivňuje charakter české krajiny stále větší měrou až do současné doby.

13. Jaké bude (bude-li) jejich teoretické zobecnění a přínos: viz 12.

14. Struktura DP (předběžný obsah – názvy oddílů a kapitol):
 1. Úvod

2. Metodika práce
3. Vymezení základních pojmů
 - 3.1. Doba industrializace
 - 3.2. Vymezení masové rekreace a trávení volného času
 - 3.3. Komparace s letovisky Černošice a Dobříchovice
4. Letoviska Karlštejn a Srbsko
 - 4.1. Historie
 - 4.2. Vývoj letovisek a jejich komparace
 - 4.3. Letní hosté
 - 4.4. Okrašlovací spolek
 - 4.5. Změna přírodní krajiny na krajinu kulturní
5. Závěr

15. Předběžná bibliografie k tématu:

BLAŽKOVÁ, FIALOVÁ, MATOUŠEK V., Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19. – 21. století, Praha 2014

KOUBOVÁ, L., Letovisko Božkov. Příspěvek ke studiu proměn příměstské krajiny v době industrializace, diplomová práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2015

MATOUŠEK V., KOUKALOVÁ, ŠÁŠINKOVÁ, Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnám krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti, HG 40, 2014

MATOUŠEK V., Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální, Praha 2011

MATOUŠEK, V., Vzorné letovisko Hradištko, HG 41/1, 2015

POSLEDNÍKOVÁ, J. Paďouři, trampové a netrampové. Proměny české krajiny v konci 19. s v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva k „přírodě“, diplomová práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2010.

ŠVÁCHA R., Slavné vily Středočeského kraje, Praha 2010

VEVERKA P., Slavné pražské vily, Praha 2008

- archivní materiály, mapy a plány, kronika obce Senohraby (Státní okresní archiv Praha-východ)

16. Předpokládaný vedoucí DP: prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

17. Důvod volby tématu (dosavadní znalosti, zájem, praxe a zájem studenta):¹ Ekologie

z pohledu historie, zájem o historii, o dobu industrializace a vývoj oblasti zkoumané v diplomové práci.

diplomant

vedoucí DP

vedoucí katedry SKE

¹nepovinné